

Levide kyrka

SVERIGES KYRKOR
GOTLAND

ERLAND LAGERLÖF
BENGT STOLT

Levide kyrka

Levide kyrka

FARDHEMS TING, GOTLAND BAND VII:4

Av ERLAND LAGERLÖF
och BENGT STOLT

VOLYM 220 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL. VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

⌘ Riksantikvarieämbetet

REDAKTIONSKOMMITTÉ: CHRISTINA VON ARBIN, ALLAN ELLENUS,
R. AXEL UNNERBÄCK, ANDERS ÅMAN

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
WILHELMINA VON HALLWYLS GOTLANDSFOND OCH
CARL KEMPES STIFTELSE

Foto Gabriel Hildebrand (där ej annat anges).

Beskrivningen av Levide kyrka påbörjades 1993 samt avslutades i november 1995.

Excerperingen i ViLA har utförts av Astrid Lundgren.

Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av William Pardon.

Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger Levide kyrka från sydost. Foto Gabriel Hildebrand.

På titelsidan Levide pastorats sigill 1828.

© 1996 Riksantikvarieämbetet 1:1

ISSN 0284-1894

ISBN 91-7209-028-6 (inb.)

ISBN 91-7209-045-6 (hft.)

Gotab 1996

Förord

Med beskrivningen av Levide kyrka, dess inredning och inventarier fortsätter Sveriges Kyrkor publiceringen av kyrkorna i Fardhems ting. Nu återstår Fardhems kyrka, moderkyrkan, vars beskrivning länge förberetts. Denna volym skall också innehålla ort-, sak- och personregister för alla tingets kyrkor.

Beskrivningen av Levide kyrka har utarbetats av Erland Lagerlöf (byggnadsbeskrivning, byggnadshistoria, kalkmålningar m.m.) och Bengt Stolt (inredning och inventarier). En inledning om socknens förhistoria har skrivits av Lars Löthman. Kerttu Palmgren har renritat äldre uppmätningar, utförda 1886–88 av Erik Josephson, Folke Zettervall och Fredrik Sundbärg samt senare kompletterade av Nils Arne Rosén i samband med kyrkans restaurering 1956–57. Övriga uppmätningar har utförts av John Söderberg 1943 och Viveka Åkerman 1995. Fotograferingen utfördes 1994 av Gabriel Hildebrand. Kompletterande bilder har tagits av Torsten Svensson 1996. Föremålen i Gotlands Fornsals samlingar har fotograferats av Göran Ström. Excerperingen av kyrkans arkivalier i Visby Landsarkiv har utförts av Astrid Lundgren. Alla dessa medarbetare tackas varmt.

Vid arbetet på platsen har värdefull hjälp lämnats av prosten Louis Hård och senare av kyrkoherden Anders Larsson samt av klockaren Sture Pettersson. Råd och upplysningar har också lämnats av f. klockaren Harald Jakobsson och kyrkorådsledamoten Ragnar Olofsson.

Vid bearbetningen av det insamlade materialet har värdefullt bistånd lämnats av flera specialister på olika områden. Särskilt kan nämnas Ragnhild Boström, Karin och Gunnar Svahnström samt Sven Erik Pernler.

Stockholm i oktober 1996

Christina von Arbin Allan Ellenius R. Axel Unnerbäck Anders Åman

LEVIDE KYRKA

<i>Inledning</i>	9
<i>Kyrkogården</i>	14
<i>Kyrkobyggnaden</i>	19
<i>Kyrkans byggnadshistoria</i>	47
<i>Kalkmålningar</i>	54
<i>Glasmålningar</i>	59
<i>Ristningar</i>	60
<i>Inredning och inventarier</i>	61
BILAGOR	92
NOTER	96
KÄLLOR OCH LITTERATUR	100
FÖRKORTNINGAR	102
SUMMARY	103

LEVIDE KYRKA

Gotland, Gotlands län, Fardhems ting, Visby stift,
Sudertredingens kontrakt

Inledning

Topografi och fornminnen

Levide socken (levide 1200-talet¹) är belägen 8 km från kusten samt 10 km nordväst om Hemse samhälle på sydvästra Gotland 4 mil norr om öns sydspets. Sockenfiguren är 11 km lång och 4 km bred (N-S) och upptar en yta av 32 kvkm.² Den gränsar till sex grannsocknar: Fröjel i norr, Gerum och Fardhem i öster, Silte i söder samt Sproge och Eksta i väster. Nivåerna växlar starkt, från 15 m ö h nere vid Mästermyr i söder upp till 75 m ö h vid sydvästra kanten av Lojsta hajd i norr.

Berggrunden domineras av kalksten, i norr tillhörande Klintebergstypen och i söder Hemsegruppen. Jordarterna består i söder av kalkgyttja och torv, medan norr därom dominerar moränmargel samt sand- och grusblandad jord. Kyrkan ligger på den låga "udde" som Ancyclusvallen bildar mot söder.³ En bitvis kanaliserad bäck avvattnar hela socknen söder ut och avrinner via Mästermyrs huvudkanal Snoderå. Socknen har ca 40% skogsmark. 1991 fanns 364 invånare i Levide.

Levide socken har tämligen rikligt med fasta fornlämningar och lösa fornfynd (fig. 2). Vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för revidering av Ekonomisk karta över Sverige på Gotland 1976–78 registrerades 398 fornlämningar på 62 platser. Därtill kommer ett 15-tal borttagna ej återfunna fornlämningar (huvuddelen gravrösen samt några husgrunder och ett par slipblock enligt geologiska kartan från 1925, d v s en fornlämningstäthet av 13 per kvkm). Dessutom antecknades ett dussin platser med lösfynd, varibland två stenyxor, två från bronsålder och åtta från järnålder, varav huvuddelen silverskatter.

Från stenålder är bl a lösfynd av trindyxa från Bringsarve samt enkla skafthålsyxor och andra stenyxor från Mallgårds och Tummelbos, samt möjligen även en borttagen hällkista från Hallbåter. Till bronsåldern hör främst

två större ca 25 m stora rösen inom Tummelbos, troligen även två större skeppssättningar, 16 resp. 33 m långa och 3 m breda vid sockengränsen VNV om Hallbåter samt en armring och en halsring av brons från Bringsarve resp. Gerum Annex.

Från sannolikt järnåldern är huvuddelen av de övriga ca 260 gravarna (stensättningar) fördelade på tio gravfält inom Mallgårds (75), Ajsarve (48), Pejnarve (32+23), Tummelbos (34), Kullands (20), Bringsarve (15), Hallbåter (10) och Bocksarve (7). Andra och säkrare spår av järnåldersbosättning utgör de 17 husgrunderna på nio platser inom främst Alskute, Bocksarve (2), Mallgårds (4+2 skärvstenshögar), Pejnarve (2) och Tummelbos (3), varibland fem är 30 m eller längre, vidare nio fornåkrar inom Pejnarve, 30 stensträngar med en total längd av hela 4,3 km på 20 platser, några slipblock och 14 malstenar samt silverskatter inom Alskute (82 silvermynt), Mallgårds (195+36) och Tummelbos (483+53)⁴. Inom Prästgården är en gravhäll med runor. I socknens norra del finns tre kalkugnsruiner och i den södra tre tjärdalar (sojden).

De något högre medelavstånden för socknens gravfält och husgrunder till kyrkan än de för de historiska gårdarna till denna pekar på att en svag men märkbar bebyggelseförskjutning ställvis ägt rum från utkanterna in mot bygden. Kyrkan synes även ha placerats tämligen centralt i förhållande till både fornlämningar och de historiska gårdarna samt i god anslutning till det äldsta vägnätet. Lokaliseringen av kyrkan kan alltså sägas uppfylla huvudkraven: att alla i socknen skall ha en så kort väg som möjligt till kyrkan och att den placerats på god byggnadsmark, Ancyclusvallens grus- och sandjord⁵.

Socknens gårdar

Levide var i äldre tid moderkyrka till Gerum, men från 1922 annex till Eksta tillsammans med Sproge och Gerum. Sedan 1962 tillhör Levide Fardhems pastorat tillsammans med Gerum, Linde och Lojsta. Följande gårdar finns i socknen:

Fig. 1. Kyrkan och kyrkogården från sydost. Foto 1994.

The church and the churchyard seen from the south-east.

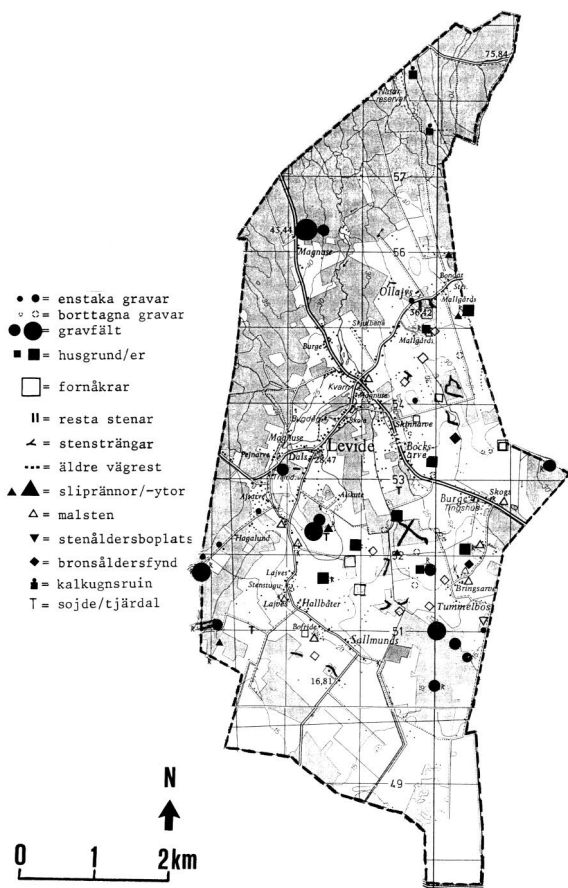

Fig. 2. Fasta forn lämningar och fornfynd inom Levide socken. Efter Riksantikvarieämbetets fornminnesregister reviderat för ekonomiska kartan 1976-78. Kartsammanställning Lars Löthman 1994. Utsnitt ur topografiska kartbladet 56 C Klintehamn 1987.

Permanent ancient monuments and ancient finds in Levide parish.

Ajsarve,	Ersarffue gaard 1585 ÖL, Mickell Eriksarffue(!) 1608 jb, Thomas Eisarffue 1614 kr.
Alskute,	Arsgutte gaardt 1585 ÖL, Simenn Arsgutte(!) 1608 jb, Rasmus Askute 1614 kr.
Bocksarve,	Joenn Beckessarffue(!) 1608 jb, Bocksarue stue ager 1594 k:oinv., Hans Boxarffue 1614 kr.
Bofride,	Findsse Bofrede 1608 jb.
Bondarve,	Lauridz Bonnder(!) 1608 jb, Bondaruis widenge 1594 k:oinv, Hans Bondarffue 1614.
Bringsarve,	Botill Bringsarue 1523 skb.

Dals,	Madz Dalls 1608 jb.
Hallbåter,	Hallbotter gaard 1585 ÖL, hoss Halsboeter 1594 k:oinv., Olluff Halbottarffue 1608 jb.
Lajves,	Botell Leffuede(!) 1608 jb, Oluff Leivedis 1614 kr.
Magnuse,	Magnus gaard 1585 ÖL, Magnusis bethning 1594 k:oinv., Oluff Mangomsarue(!) 1608 jb, Oluff Magnusse 1614 kr.
Mallgårds,	Oluff Malghers 1523 skb, Iacob Malgar 1558 (gravsten), Per Mallgers 1585 ÖL.
Ollajvs,	hoss Oudlebs gaard 1594 k:oinv., Marckus Odleffs 1608 jb, Oluff Olleiffs 1614 kr.
Pejnarve,	Olluff Penarffue 1608 jb, Pinnarffue 1594 k:oinv., Lavritz Peinarffue 1614 kr.
Sallmunds,	Lauridz Sallinge(!) 1608 jb, Bothol Sallmungs 1614 kr.
Skinnarve,	Mickell Skinder 1608 jb, Bothol Skindere 1614 kr.
Skogs,	Skougs enge 1594 k:oinv., Niells Skougs 1608 jb.
Stenstugu,	Lauridz Stenstoffue 1608 jb, Madz Steinstoffue 1614 kr.
Tummelbos,	Ziffredt Thomblingbo 1608 jb, Reinholt Thumelbo 1614 kr.
<i>Ödegårdar</i>	
Kvarne,	Quernne gaardt 1585 ÖL.
Skogesmiss,	Skoge Smiidt gaardt 1585 ÖL, Tomis Skouff smidz(!) 1608 jb.

1585 ÖL = Lista över öde gårdar från 1585.

1608 jb = "1570-talets jb" (har kallats olika, men namnen har visats stamma från 1570-talet).

1594 k:oinv. = Inventarium för Sudertredingen 1594.

1614 kr = Kyrkoräkenskaper för Sudertredingen 1614⁶.

Prästgården

Prästgården, nu med en stor trädgård belägen omedelbart öster om kyrkan (fig. 4), är uppförd 1786 och mycket väl bevarad även vad interiören beträffar. Huset har flerdelad plan med en sal bakom en lång farstu i husets mitt. På var sida om denna mittel ligger fyra rum med bl. a. bibliotek, förmak och "biskopskammare".

Prästgården byggdes som ersättning för en äldre byggnad, som brann ner till grunden 1786, varvid även kyrkans arkivhandlingar förstördes. Den nuvarande prästgården är i privat ägo sedan 1970 och har på ett föredömligt sätt renoverats och inretts under de senaste decennierna⁷.

Fig. 3. Kyrkan i landskapet, från nordväst. Foto 1994.

The church in the landscape, seen from the north-west.

Minneskors

I Gotlands fornsal förvaras övre delen av ett minneskors av kalksten (fig. 5), som ursprungligen var uppställt vid Dals gård i närheten av kyrkan. Nuvarande mått: H 70, Br 69,5, Tj 12 cm.

P A Säve beskrev korset 1873–74 på följande sätt⁸: ”Kors, af kalksten (uti Stugåker vid Dals i Levide), hvars stam, som är förstörd och försvunnen, säges varit omkr 4 alnar hög; hela rundelens bredd tvärs öfver korset är 1 aln 3 1/2 tum och dess tjocklek 5 tum. Den inre rundeln och korset der öfver äro 1/2 tum upphöjda öfver hvarandra, men bilden (öfverst), som håller en liten hammare i högra handen har en upphöjning af 1 tum och ett hål uppe i hufvudet; och det i marken qvarsittande stycket af korset är 12 tum högt. Minnesmärket, som förstördes omkring 1840, har ingen inskrift, men på dess stam har funnits en ryttare, som ansågs vara Sankt Jöran. Om kor-

Fig. 4. Prästgården belägen strax öster om kyrkan, uppförd 1786. Nu i privat ägo. Foto E Lagerlöf 1986.

The vicarage, immediately to the east of the church. Built 1786, now privately owned.

set gå de vanliga sägnerna, eller att en brud derstädes störtat af hästen och dödt, samt att boskapsfall och hvarjehanda olyckor träffat gården (som nu också är obebyggd och öde) hvar gång man rubbat det gamla stenkorset”.

Äldre kyrka vid Mallgårds?

Enligt traditionen skulle det ha funnits en äldre kyrka på gården Mallgårds ägor i socknens nordöstra del. Här

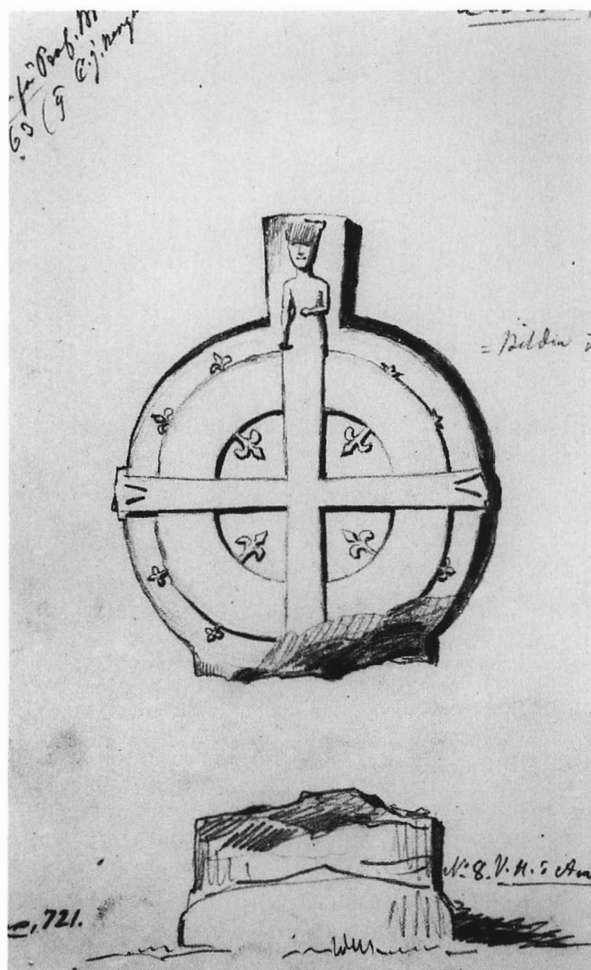

Fig. 5. Minneskors av kalksten, medeltida. Ursprungligen uppställt vid Dals gård i närheten av kyrkan. Nu i GF. Teckning av P.A. Säve 1873-74.

Medieval limestone memorial cross. Stood originally by Dals farm, not far from the church. Drawing by P.A. Säve 1873-74.

finns några husgrunder som tolkats som grunden till en träkyrka.

Det är oviss hur det härmed förhåller sig. Traditionen kan ha rätt, men innan någon utgrävning utförts på platsen är detta omöjligt att avgöra. Sommaren 1861 gjorde Mag. Fredrik Bergman⁹ och fornforskaren Alfred Snöbohm¹⁰, som var lärare i Levide, en gemensam undersökning av den förmodade kyrkoruinen vid Mallgårds. De utförliga anteckningar som Fredrik Bergman gjorde vid detta tillfälle är ett intressant tidsdokument, som förtjänar att citeras¹¹:

”Fredagen d. 18 aug 1861 besågo skoll. Snöbohm och jag den s.k. kyrkoruinen på Malgårds egor inom sock-

nen. En bondgosse Ol. Bolin Bondarfve var oss dit följaktig. Den ligger på vägen genom Levide socken åt Hejde öfver Loista hed 1/4 dels mil upp i skogen på venstra hand till hälften inom Malgårds – Storhage, den andra hälften inom Malgårds Ceders Bråten (gamalt gotl. ord, bet. skogsdunge el. skogsstycke), så att gårdsgården går tvärt öfver på bredden. Tydliga lemningar efter murar äro här synliga. På somliga ställen har muren varit enkel (m en sten) på andra två à tredubbel. Murarna ha varit teml. breda, på bredaste stället 2 1/2 aln. Hela fornlemningen är liksom delad i 2¹² delar, den ena delen kan jag kalla hufvudbyggnaden, 37 steg lång och 7 aln bred samt m muren också 12 aln bred, genom en stenvägg samt gårdesgården, som går öfver på sg (sagda) ställe, delad i två delar, liggande ungefär i Ö. och Vester kanske dock i N.O. och S.O. Åt Ö. är byggnaden afrundad, alldeles som de kristnas chor, och torde kanske detta kunna tjena ss (såsom) ett bevis på att det varit ett kristet tempel. Att det varit en byggnad, hvaraf nu murarna längst nere eller grundvalen ända till jordytan är synliga. Att ej stenar af en slump blifvit kastade är en påtaglig visshet. – Lemningarnas utseende är följande (fig. 6):

Tiden för bygget af detta tempel är ej godt at afgöra. Det berättas härom, att man här begynt bygga Levide Kyrka, men att det som man om dagen byggt blifvit om natten nedrifvet, så att arbetet aldrig något framskridit, hvarföre man beslutat sig för att upphöra med arbetet och lemna det i det skick det då befann sig, och byggt kyrkan på det ställe, der den nu står, hvarest den stått fredad af jättar och troll. Säggen om, att det om dagen fullbordade arbetet bl. om natten nedrifvet, torde kanske häntyda på hedningarnas och de första kristnas strider. Några kristna inom församl. ville kanske här, fjärran från människornas boningar och verdens oroliga buller, bygga sig ett tempel Herranom för att här så ostörda öfverlemna sig åt sin Gudstjenst, men då hedningarna fått härom kunskap, hafva de, af hat till den hvita Christ och läran om honom nedrifvit det gjorda arbetet. Templet vore sål. ett bevis på hedningarnas och de första kristnas beständiga fejder. Så utsmyckad har säggen bibehållit sig. Kanske fruktan har tillbakahållit verkliga orsaken. Men en förunderlighet förefinnes dock, neml. de begge (afdelade) utbyggningarna. De äro mycket bredare och större än sjelfva hufvudbyggnaden. Åt Ö. går den ena bibyggnaden 2 à 3 alnar längre fram om hufvudbyggnaden, åt V. slutar bibyggnaden 5 à 6 alnar förr än hufvudbyggnaden. Hvertill de tjenat eller hvertill de blifvit begagnade, är omöjligt att afgöra. Eller kanske det hela varit ett hedniskt tempel som bl. förstörd vid kristendomens uppträdande af de kristna, då de fått öfvermakten. Sjelfva hufvudbyggnaden skulle då ha varit det all-

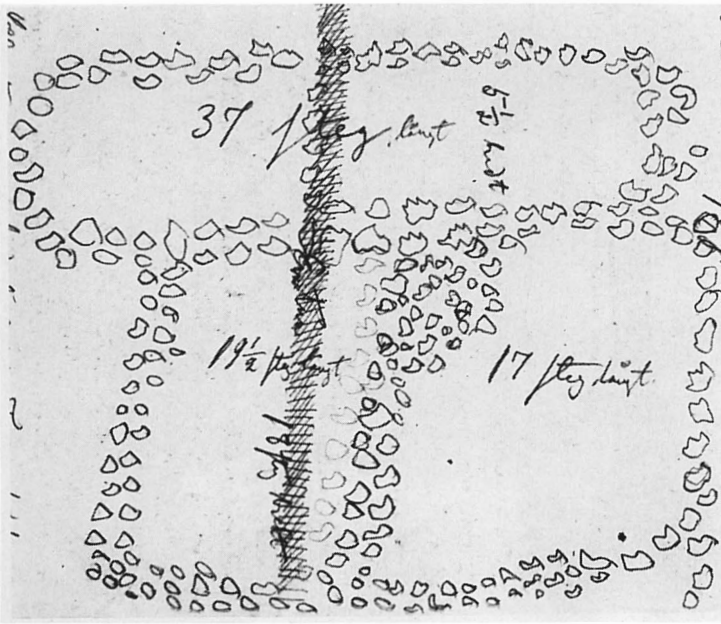

Fig. 6. Husgrunder i socknens norra del vid gränsen till Gerum och Fröjel, på Malgårds ägor. Efter teckning av Fredrik Bergman 1861. ULMA.

Building foundations on the land belonging to Malgård farm in the northern part of the parish by the boundary to the parishes of Gerum and Fröjel. After a drawing by Fredrik Bergman, 1861.

raheligaste i templet dit endast hedna-offer-prästen med offerdjurens inellvor fick inträda och offra, och åter byggnaderna bl. begagnade att förrätta slagten i, der offerdjuren förvarades och slogos för pannan samt inellvorna uttogos. Huru som heldst, härmed förhåller sig, alla gissningar stranda, antingen det varit hedniskt eller kristet, nog af, man står på helig mark, som ofta af hel. män och folk i tanke att prisa sin Gud eller sina Gudar bl. beträdd. Offerröken har kanske här stigit mot höjden att blicka den vredgade Guden, eller hafva här sjungits Gudliga sånger och vackra mässor i den stilla natten och genljudit mot klinten och tonat bort i skogen och manat till Guds pris. Allt omkring templet har ett fromt utseende. Nära detsamma finnes små kullar, en sak som än närmare tycks hänvisa på hedendomen då man vet, att de gamla oftast uppsökte sluttningar och kullar till sina hvilorum och tempel. Så inne i djupa skogen, nära Lojsta stora hed och sammanhängande dermed och sjelf egande ett fromt utseende ger trakten ett egendomligt intryck. På Loista heid åt Gerum till går en väg, som kallas Biskops-gatan och berättar sägnen, att Biskop Unne som bodde på Hunninge i Klinte och St Ansgarii efterträdare på erkebiskopstolen i Bremen, på Gottland sökte sprida Christi lära och här på Gottl. dog 936, rest denna väg på sin färder åt Gerum att predika. Kanske han rest just hit? Kanske hans ord dånat genom hvalfven i detta tempel? Kanske han här biktat mången ångerfull syndare. Allt blott gissningar. Men åt honom som allt vet lemna vi detta att afgöra. Kanske dock jag här fört långt tal om blotta

stenar, som intet ellder litet betydtt, kanske här varit en bondgård.

Strax utföre nämnde fornlemning funnos stenläggningar, trol. efter kämpagrafvar. Flera stora enskilda stenar – stodo djupt ner i jorden. En af dessa synes hafva bl. rörd, kanske någon sökt att få bort den, hvarvid den gått sönder. I närheten mellan den s. k. Malgårdsklint och nyss omtalade fornlemning finnas stensättningar något liknande nämnde lemning, fastän mera oregelbundna och kanske så lagda af naturen. På ett ställe syntes ett hål jemte lager af stenflisor, trol. har här varit en kämpagraf.”

”I s.k. Malgårds Presthögarden en litta äng el. täppa, nära Oleifs, egan no 3 fr. Oleifs trädgård på h. hand från Oleifs, finnes två små högar ofvantill gräsbevuxna, men bestående af stenrör. Rundt omkring synas några stenar, liggande i form af en fyrkant, liks. grundvalen af ett hus. Vår ledsagare berättade, att fordom Levide prästgård legat här, och att för ej så länge sedan skorstenarna, som nu utgöra de bägge högarna, varit synliga. Man kan oförlika detta med det sannolika? En kyrka långt nere i skogen. Prestgården midt i socknen, midt emellan de båda s.k. kyrkorna.”

Kyrkogården

Kyrkogården omges av en fint lagd kallmur av kalksten med några inslag av sandsten (fig. 7). Den är ca 40–50 cm bred och varierar i höjd från 60 cm till 120 cm, högst mot prästgårdens trädgård. I väster och nordväst finns på insidan en tät häck. Kyrkogården omges av planterade lövträd. Från huvudingången i söder leder en gång, nu täckt med gjutna plattor, fram till kyrkan. Den fortsätter på kyrkobyggnadens södra sida åt väster mot ingången vid tornet samt åt öster förbi korets absid och ned till norra ingången.

Ingångar till kyrkogården finns alltså i tre väderstreck. Alla ingångar markeras med låga murade portstolpar (fig. 8–10). De stängs med grindar i söder och norr, medan den västra ingången har ett dike utvändigt med järnrist för att utestänga djuren. Grindarna i söder är av ekträ och rödmålade, enligt räkenskaperna tillkomna 1904. I norr är grindarna av svartmålad järnplåt.

Medeltida stigluckor har troligen funnits i söder, väster och norr. Vid en visitation 1690 anfördes i protokollet: "Item besvärade sigh Pastor om en stiglucka, som the hade i sidsta visitation utlofwat at bota, men intet gjordt therwid. Therfore the ock tilfrågades, hwij the icke hade på så lång tijd thet efterkommit, R (svar) The ville medh thet första bota henne bådo dock at thet måtte allenast stå an till nästa året." I kyrkans räkenskaper 1827 upptas utgifter för "Diverse bräder, lass sten m m. för likporten." Detta kan innebära att det vid denna tid fanns en medeltida stiglucka, som troligen var välvd och hade bräddtak. Grannkyrkorna i Linde, Fardhem och Fröjel har kvar vardera en av sina medeltida stigluckor (SvK Go III, s 342, VII:2, s 13). Vid västra kyrkogårdsmurens ingång finns i muren ett arkitekturfragment av kalksten, som möjligen kan ha hört till en stiglucka. Det är en hörnkolonn med kapital utformat som en blomma (fig. 11). Den kan ha tjänstgjort som stöd för en inre eller yttre båge i en stiglucka.

Kyrkogårdsmuren har enligt kyrkans räkenskaper om-lagts vid flera tillfällen men synes på södra och västra sidan till stora delar ha kvar sin ursprungliga sträckning. Utvidgning synes främst ha skett mot norr. I söder grän-sar den till "Kyrkparken", i öster till prästgårdens trädgård och i norr och väster till landsvägen.

Muren har, som nämnts, lagats och förnyats vid flera tillfällen. Detta nämns redan vid Haquin Spegels visitation år 1680: "Allså förordnades at Kyrkegårds muren skal i Åhr lagas" och år 1698 anfördes i visitationsproto-kollet att det var nödvändigt med "någon Reparation på Kyrkio-Muren oc luckorna" (Stigluckorna).

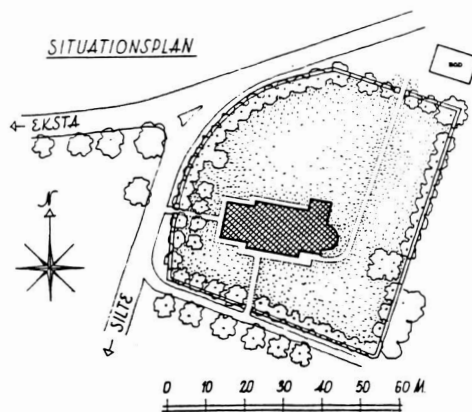

Fig. 7. Situationsplan 1:2000. Uppm. J. Söderberg 1943, kompl. av V. Åkerman 1995.

Site plan, scale 1:2000.

De mest omfattande arbetena på kyrkogården utfördes dock under 1800-talet, sedan man år 1803 beslutat att begravingar skulle ske här och inte inne i kyrkan: "På Praesuls föreställning blef af Pastor och Församlingarna nu enhälligt öfverenskommet och beslutat, att hädanefter inga lik få begravvas i kyrkorne" (vis. prot. 1803).

Vid en sockenstämma den 24/6 1832 bestämdes följande om kyrkogården: "Rörande Kyrkans ringmur beslöts, på af ordföranden framställd proposition, att den skulle genom Arbetsbiträde af socknemännen sjelfve, i den ordning, som vanligt varit iståndsättas, samt sedermera samfäldt underhålla. Tiden för verkställandet utsattes till slutet af nästa september samt början af october

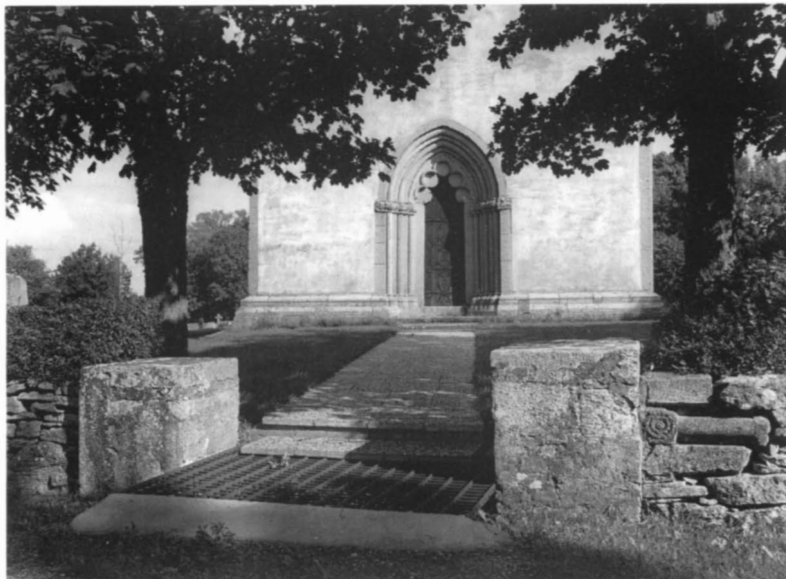

Fig. 8. Södra kyrkogårdsingången med trägrindar från 1904. Foto 1994.

The south entrance to the churchyard with wooden gates from 1904.

Fig. 9. Västra kyrkogårdsingången med s.k. färäst. Foto 1994.

The west entrance to the churchyard with an iron cattle-grid.

månad, då så mycket som medhinnas skulle iordningställas. Till Kyrkogårdens fredande beslöts att den som ej stängde luckorna till Kyrkogården, öfver ringmuren toge sig gångstig runt i någon mohn skadade de på Kyrkogården planterade träd, gjorde sig förfallen till en plikt af 16 sk Bco.”

Man hade således redan nu 1832 planterat träd på kyrkogården. Detta förekom på de gotländska kyrkogårdarna i allmänhet först vid slutet av 1800-talet, då det vid biskopsvisitationer ofta förordades av visitator för att ”erhålla en lummig inramning till kyrkan.”

Kyrkogårdens utvidgning (åt norr) påbörjades troligen nu och vid en visitation 1848 påpekades att kyrkogården som tillräckligt rymlig ”å hvilken hvarje hemman har sin bevista lägerstad.”

I ett stämmoprotokoll 1852 anförs följande: ”Angående verkställda arbeten vid Kyrkan, såsom Södra Ringmurens anläggning och 2:ne stora nya portars insättning hvarföre nu redogjordes och för att besluta om sättet för betäckandet af de dermed förenade kostnaderna, hvilka Kyrkan väl bestridit, men som ock medtaget dess små och otillräckliga tillgångar, som förestå och beslutade äro, som Kyrkan icke kan utgöra, hvadan bidrag af såväl Hemmansägare som Inhyses erfordras, hvilka alla äro lika berättigade till Kyrkans förmoner.”

På 1890-talet blev det åter aktuellt med åtgärder på kyrkogården. Det gällde främst gravplatserna, men i november 1889 förordades även ”att en omplanering af Kyrkogården måtte ske i en ej så långt aflägsen framtid” (Kr. prot). Denna genomfördes i etapper på 1890-talet.

Sockenmagasin

Strax utanför kyrkogården vid norra ingången finns en magasinsbyggnad av trä, ett panelat bulhus, som nu används som kyrkans förvaringsbod (fig. 12). Den är rödmålad med svarta knutar och svartmålad dörr, under plåttak. Den har två små öppningar på södra sidan, en på norra.

Vid kyrkan har funnits flera magasinsbyggnader, alla av trä. Någon av dem har varit placerad inne på kyrkogården. I ett visitationsprotokoll från 1803 anförs följande: ”Som utom Kyrkomagazinerne, befunnos äfven andra smärre magaziner här vara inrättade, tillstyrkte praesul, att de måtte läggas tillsammans, så att blott ett magasin blefve i hvardera Socknen” (Levide-Gerum).

Fig. 10. Kyrkogårdsmuren och norra kyrkogårdsingången. Foto 1994.

The churchyard wall and the north entrance to the church-yard.

Fig. 11. Hörnkolonnett av kalksten med kapitäl utformat som en blomma. Troligen ursprungligen i en stiglucka. Detalj av fig. 9

Limestone corner colonette with a capital shaped like a flower. Probably originally in a lich-gate. Detail of Fig. 9.

Det är ovisst om dessa magasin var inrymda i samma byggnad, eller om här samtidigt fanns flera.

I ett visitationsprotokoll från 1825 kom åter magasinerna på tal: "Efterfrågan om här funnos några magasin för Socknens behof vid inträffande missväxtår? Svarades att i Levide funnos både kyrko- och Socknemagasin... På ytterligare tillfrågan om dessas tillstånd svarades att ... hvad Levide begge magasin beträffar anmälades, så af Pastor, efter hvad han hade sig bekant, som af en del Sockneboar att de vore i högsta obestånd och en brist af omkring 60 a 70 tun:er spanmål sig yppar i desse båda magasin tillsammans utan att likväl nu kunde utredas."

1837 talas om en "ny Magazins-Byggnad af Timmer på Kyrkogården uppförd, välställd och lika väl förvarad genom Tjärsmörjning imot röta och väta som Kyrkotaket."

Man skilde uppenbarligen på kyrkomagasin och socknemagasin. 1848 uppges i ett vis. prot: "Något Kyrkomagasin finnes icke" samma år anmärktes: "Om det Kyrko Magasin, som tillföre funnits i Levide upplystes så väl af Socknemännen, som Räkenskaperna, att fonden år 1831 blifwit försåld för 46 Riks-, och att detta skett med Consistorii samtycke, samt enligt Dess Resolution den 13:de April samma år."

Bodar

En tid hade kyrkan en "materialbod" av trä uppförd intill kyrkans norra fasad, troligen mot långhuset. I ett stämprot. 1849 föreslås att boden "förflyttas till platsen mellan Burge kyrkoport (den norra ingången till kyrkogården) och Prestgårds-trädgårdsmuren, i fall ej annat rum kan beredas dertill." Detta skedde troligen för att

man skulle kunna ta upp ett större fönster i långhusets norra vägg, möjligen det västra av de båda fönstren.

Här fanns också ett likvagnshus, som då ny likvagn tillverkad av vagnmakaren Karl Lindell i Visby anskaffades 1896 ombyggdes och gjordes något större för att kunna "lemna tillräckligt skydd för den nya vagnen." Detta hus låg på "Sockenallmänning" varför kyrkorådet ansåg att det var onödigt att flytta det till annan plats, utan beslutade att det skulle stå kvar på de gamla grundmurarna. (Kr. prot. 26/3 1896.)

Gravstenar på kyrkogården

Strax innanför kyrkogårdsmuren, öster om norra ingången har fyra äldre gravstenar uppställts (fig. 13). Från väster: 1. Av grå kalksten, med text parallellt med kortsidorna: /ANNO 1722 DODE ERLI.../ OCH WELACTAT MAND / ANDREAS OLLVS (=Olofsson) MALGAS / VTI SIN ALDER 79 ÅR MED / SIN K. HVSTRV BRITA / IACOB DOTER SOM DODE / ANNO 1688 VTI HÄNNES ALDER 27 ÅR GAMMEL / OCH LIGER HER VNDER BE / GRAFVEN I VERDEN HAR DE / VARIT MED FRID HENFARIT.

Därunder inom kartusch Mallgårds bomärke. Höjd över marken 165 cm, bredd 124 cm.

2. Av grå kalksten, trapezoidal (fig. 14). Mitt på stenen ristad mansfigur utan markerade armar, i stort format, på dess bål ristad mindre mansfigur, under dessa text: IACOB MALGAR, därunder Mallgårds bomärke. Utmed stenens sidor skriftband med text, börjande på övre kortsidan: ANNO DONI 1558 DEN IO FEBRUARII HENSOFVIT I HERREN SALIG PEDER MALLGORDE DOMER I EISTE TING HIS SIEL GUD VERE NODIGE. Mått: H 128, Br 74, resp. 68.

3. Av röd kalksten, rektangulär, mitt på stenen text parallellt med kortsidorna: her ligger begravnen salig / olle maldsön / anno 1654. Under texten bomärke inom sköld. Höjd över marken 165 cm, bredd 118 cm.

Fig. 12. Sockenmagasin, urspr. uppfört 1837, men flyttat och ändrat. Foto 1994.

The parish storehouse. Built 1837, but later moved and altered.

Fig. 13. Äldre gravstenar uppställda vid norra kyrkogårdsmuren. Foto 1994

Old gravestones standing by the north wall of the church-yard.

Fig. 14. Gravsten av grå kalksten över Jacob Malgar (Mallgård), d. 1558. Jfr fig. 13. Foto 1994.

Jacob Malgar's (of Mallgård farm) grey limestone grave-stone. Died 1558. Cf. Fig. 13.

4. Av rödaktig kalksten med följande inskrift på mitt-fältet: HH (här hvilar) HEMMANSEGAREN / JOHAN JOHANSSON / MALLGARDS / * 1828 † 1881. Mått: H 130, Br 65 cm.

I kyrkogårdens sydöstra hörn, nära prästgården finns en prästgrav med en rest gravsten (fig. 15) av grå kalksten med följande inskrift: HÄR HVILAR / KYRKOHERDEN / P.A. BOLIN¹² / FÖDD D. 10/10 1790 – DÖD D. 29/3 1830. – FÖRLOSSNING VAR DEN FÅNGNES HOPP / OCH GLAD HAN GÅR UR BANDEN / DEN BRAND SOM LÖSER STOFTET OPP / BEFRIAR RENAR ANDEN / DET ÄR ODÖDLIGHETENS FLAMMA / O JESU CHRIST MIN SJÄL ANAMMA. Där under: SONEN / SJÖKAPTENEN / CARL BOLIN 1824–1867, Mått: H 118, Br 62 cm.

Vindspelsbas

På kyrkogården strax väster om norra kyrkogårdsingången ligger ett fragment av kalksten (fig. 16). Stenen har säkerligen ursprungligen tjänstgjort som bas till ett medeltida vindspel, en upphissningsanordning som använts då kyrkan byggdes på 1200-talet. Nu återstår endast hälften av denna bas, som har en konisk fördjupning i vilken vindspelsstockens tillspetsade nedre ända var placerad. Mått: H 39, L 80, Br 63 cm.

Kyrkparken

Söder om kyrkogården finns ett kringgårdat område som nu kallas Kyrkparken (fig. 7). Det hörde tidigare till prästgården, men överfördes till kyrkan, när prästgården med trädgård och uthus kom i privat ägo.

Parken omgärdas i norr av kyrkogårdsmuren, i öster av en 70 cm bred kallmur av kalksten, som fortsätter den

Fig. 15. Gravsten av grå kalksten över kyrkoherden Pehr Adolf Bolin, d. 1830. Foto 1994.

The Vicar Pehr Adolf Bolin's grey limestone gravestone. Died 1830.

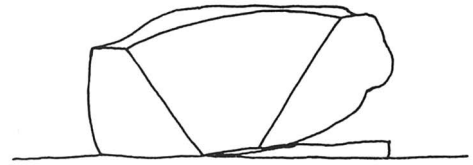
östra kyrkogårdsmuren mot prästgården, i söder av en gårdsgård med öppning mot prästgården markerad av vitmålade trästolpar och en vit grind av trä. Invid denna ingång finns en murad brunn, som täcks av två stora kalkstenschällar. Den kan vara från medeltiden.

I väster avgränsas kyrkparken med en nedtill gjuten mur samt därpå en kalkstensmur i bruk ca 45 cm bred. I parkens nordvästra hörn finns en ingång markerad med murade stolpar av kalkstensflis. Ingången stängs med svartmålade järngrindar. En gång, nu belagd med gjutna plattor, leder fram till den södra kyrkogårdsingången.

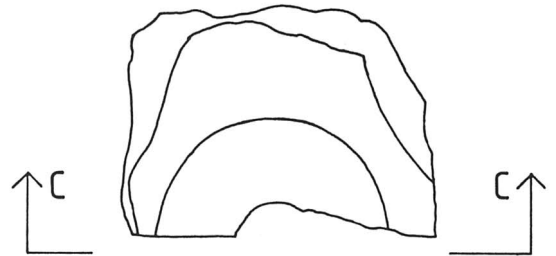
I parken finns också ett bårhus, uppfört av betongblock under svartmålat plåttak och med golv av slipade kalkstenschällar. I södra muren finns ett litet fönster och under detta ett enkelt altarbord av trä. Parken skuggas av planterade träd, bl.a lindar, kastanjer, askar, silvergran och några buskar.

Fig. 17. Kyrkan från norr. Märk de stora fönstren i långhusets norra mur. Teckning av O. Sörling 1880. ATA.

The church seen from the north. Note the large windows in the north wall of the nave. Drawing by O.Sörling, 1880.

C-C

PLAN

Fig. 16. Del av vindspelsbas av sandsten, troligen använd när kyrkan byggdes på 1200-talet. Uppm. V. Åkerman 1995.

Part of a sandstone base for a hoisting device. Probably used when the church was being built in the 13th century.

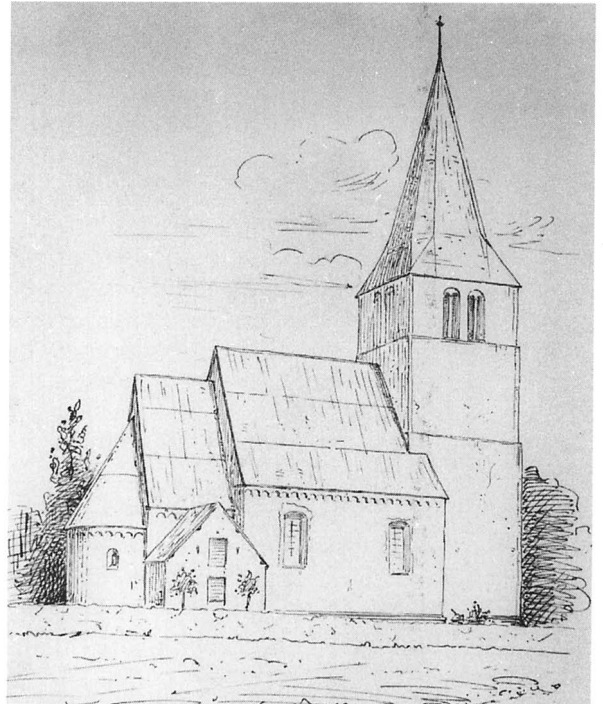

Fig. 18. Kyrka och kyrkogård från nordost. Foto 1994.

The church and the churchyard seen from the north-east.

Kyrkobyggnaden

Levide kyrka består av kor med absid, rektangulärt treskeppigt långhus täckt av nio valv uppburna av fyra pelare, samt i väster ett högt torn. Sakristian på korets norra sida är en tillbyggnad från 1700-talet (fig. 18–23).

Kyrkobyggnaden i Levide är en helt romansk anläggning med mycket obetydliga ändringar vad murverket beträffar. Den enhetligt utformade rikt profilerade sockeln (fig. 27), löper kring hela den medeltida kyrkan, vilket tyder på att den planerats samtidigt och att grunden till hela kyrkobyggnaden med torn lagts ut vid byggets påbörjan. En tydlig skarv i långhusets södra fasad kan dock innebära att man vid någon tidpunkt ändrat planerna (fig. 68). Hela den medeltida kyrkobyggnaden torde ha uppförts under 1200-talets förra hälft och fullbordats senast omkr 1260.

I gotisk tid, troligen omkr 1300, gjordes vissa moderniseringar i form av spetsbågiga fönsteromfattningar och i interiören starkt vidgade bågar. Dessutom gjordes långhusportalen delvis spetsbågig (fig. 29).

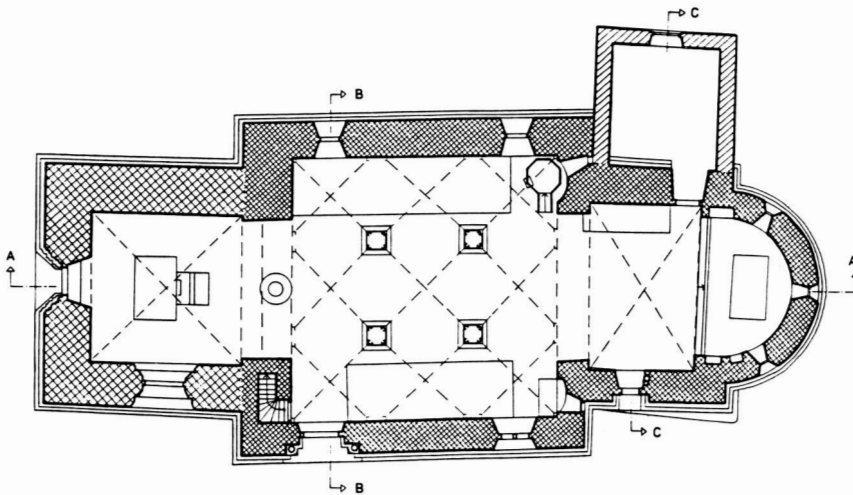
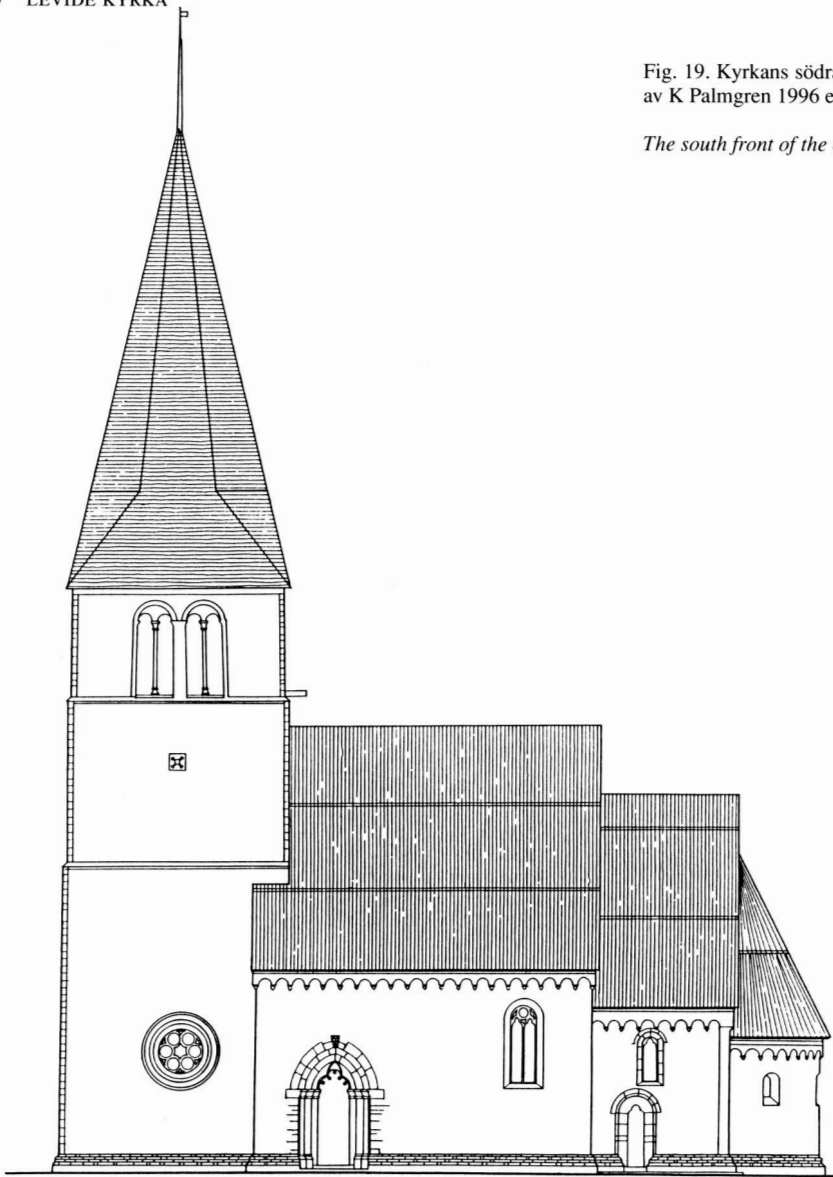
Den nuvarande kyrkan är säkerligen inte den äldsta kyrkan på platsen. Troligen har den föregåtts av en träkyrka, vars grund torde finnas inom den nuvarande kyrkans murar. Vid en utgrävning utförd vid kyrkans restaurering 1956–57 påträffades ej några äldre murar, eftersom undersökningen var koncentrerad till koret med främsta syfte att klarlägga de där befintliga gravarnas läge och tillstånd (se bilaga).

En dopfuntsfot (fig. 106), nu förvarad i Gotlands forn-sal, dateras till 1100-talet och bör alltså ha tillhört en äldre kyrka, kanske en träkyrka. Strelow¹³ anger årtalet

Fig. 19. Kyrkans södra fasad samt plan, 1:300. Fig. 19-22 renritade av K Palmgren 1996 efter äldre uppmätningar.

The south front of the church, and plan, scale 1:300.

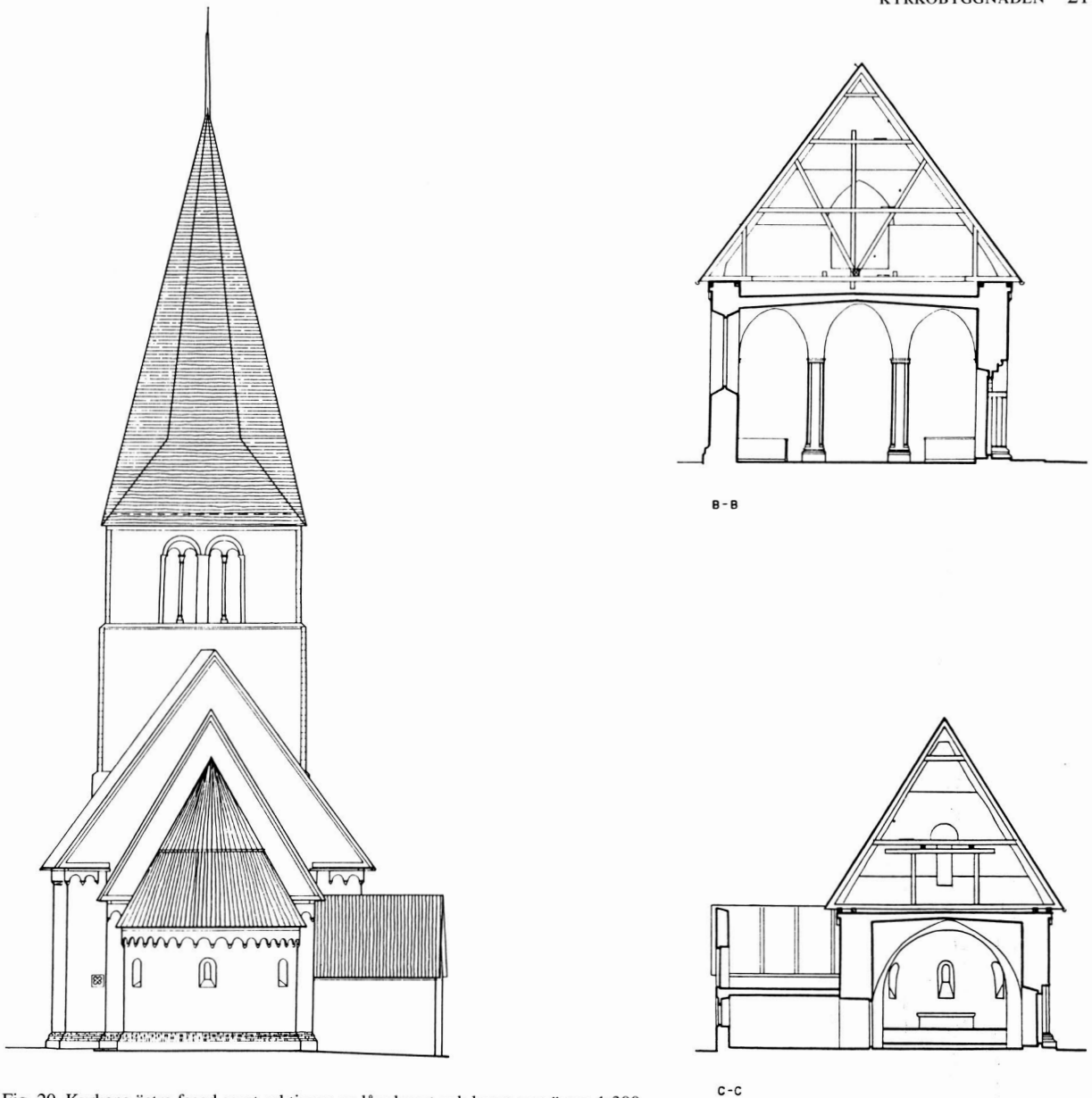

Fig. 20. Kyrkans östra fasad samt sektioner av långhuset och koret mot öster, 1:300.

The east front of the church and sections looking east, scale 1:300.

1058 för Levide i sin krönika. Om detta årtal har någon relevans bör det gälla den första kyrkan i socknen, en träkyrka (se inledningen).¹⁴

Apostlarna Petrus och Paulus var säkerligen kyrkans skyddshelgon, eftersom deras namn förekommer på kyrkans klocka och de framställdes stående på invigningskors i absiden på ömse sidor om altaret (Kalkmålningsar nedan).

Material

Kyrkan i Levide är till största delen en så kallad kvaderstenskyrka. Koret med absid och långhuset är uppförda av fint huggna kalkstensblock i relativt jämna skift, medan det något senare tillfogade tornet är uppfört av endast tuktade kalkstensblock, som sedan putsats och vitkalkats. Tornets hörnkedjor, fönsteromfattningar samt ljudöppningarnas omfattningar är dock av fint huggen kalksten.

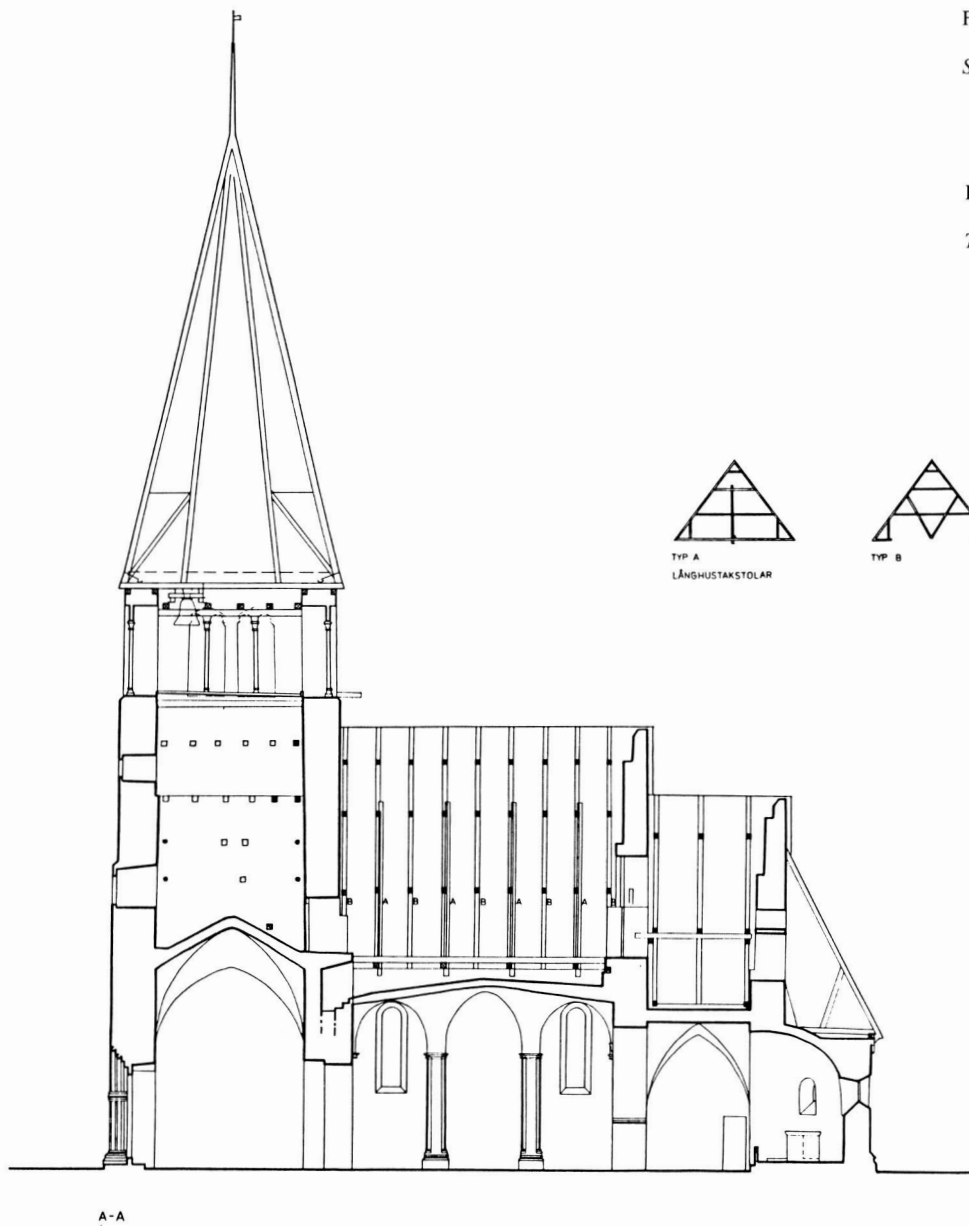

Fig. 21. Längdsektion mot norr, 1:300.

Section looking north, scale 1:300.

Fig. 22. Plan av tornets klockvåning.

The plan of the belfry, scale 1:300.

Hela kyrkobygganden, således även tornet har en enhetlig rikt profilerad sockel av grå kalksten (fig. 27). Över en enkel skråkantad bas har lagts ett parti med rundstav och hålkäl. Denna enhetlighet, som således även gäller tornet kan, som nämnts, innebära att grunden till hela kyrkobyggnaden lagts ut redan vid kyrkans planläggning, men att man sedan haft flera byggnadsavbrott (se Kyrkans byggnadshistoria, nedan).

Koret, absiden och långhuset har vid murkrönet en rikt

artikulerad rundbågsfris, som löper runt hela kyrkan med undantag för tornet (fig. 24–26). De små konsoler som åtskiljer bågarna är alla olika utformade, några med huggen ornamentik. En bred murklack vid korets södra mur löper snett in i koret och upphör vid triumfbågen (fig. 19). Den torde kunna tolkas som en första grundläggning vilken övergavs för en mera öst–västlig orientering när kyrkobyggnaden slutgiltigt planlades.

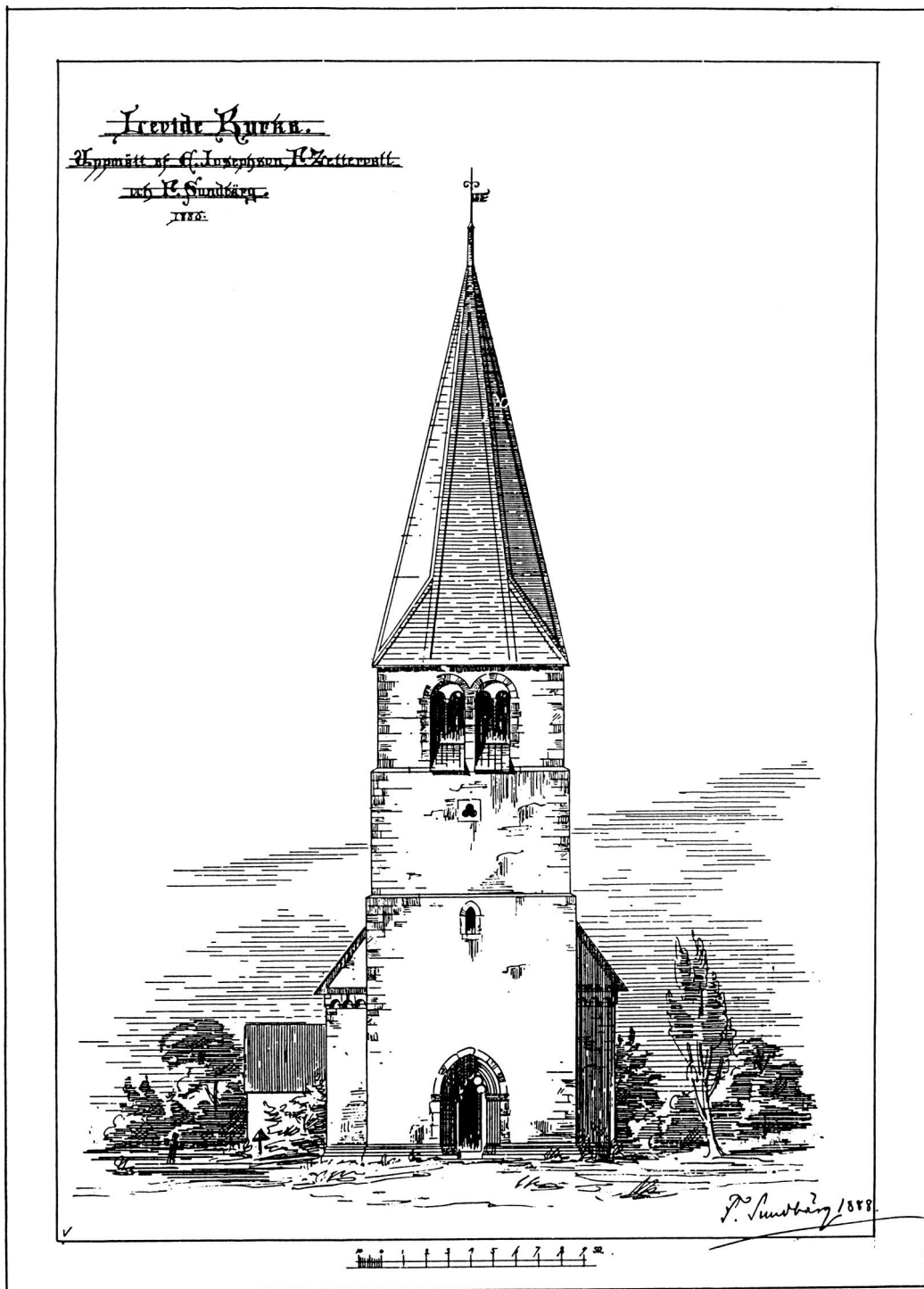

Fig. 23. Kyrkans västra fasad, 1:300. Uppmåttning av E. Josephson, F. Zettervall och F. Sundbäck 1886-88.

The west front of the church. Scale drawing 1886-1888.

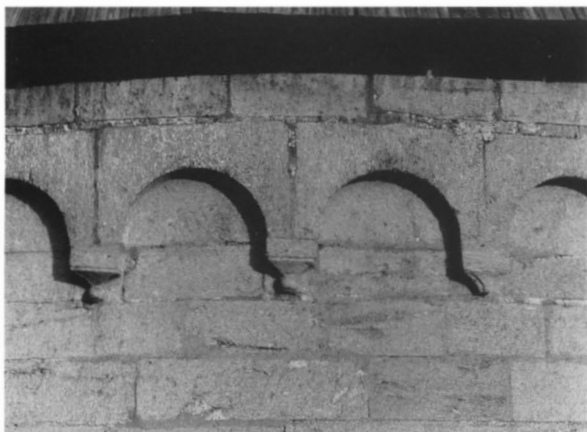

Fig. 24 Absidens rundbågsfris. Foto 1994.

The round arcade frieze at the crown of the apse wall.

Fig. 25. Detalj av frisen på korets norra mur, nu delvis dold av sakristians tak. Foto 1994.

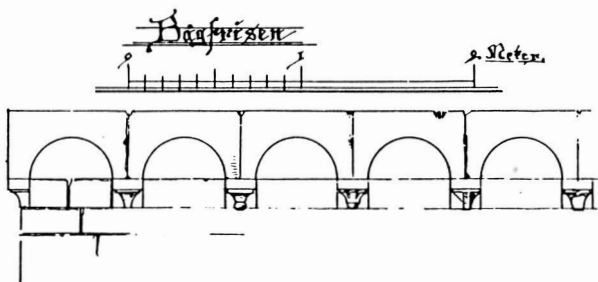
Detail of the frieze on the north wall of the chancel. Now partly concealed by the sacristy roof.

Fig. 26. Uppmätning av korets rundbågsfris 1886-88.

The round arcade frieze at the crown of the chancel. Scale drawing.

Fig. 27. Långhusets sockel i det sydöstra hörnet, i bakgrunden nedre delen av korportalen samt korets sockel. Foto 1994.

The base of the nave in its south-east corner. In the background the bottom part of the chancel doorway and the base of the chancel.

Ingångar

Kyrkan har tre ingångar, två på södra sidan, korets och långhusets, samt en på västra sidan, i tornets västfasad. Både invändigt och utvändigt kan man se att långhuset haft ytterligare en ingång, i norra muren nära mitten (fig. 68). Troligen har denna igenmurats redan på medeltiden, möjligen när kyrkan moderniserades i gotisk stil, vilket kan ha skett omkr 1300.

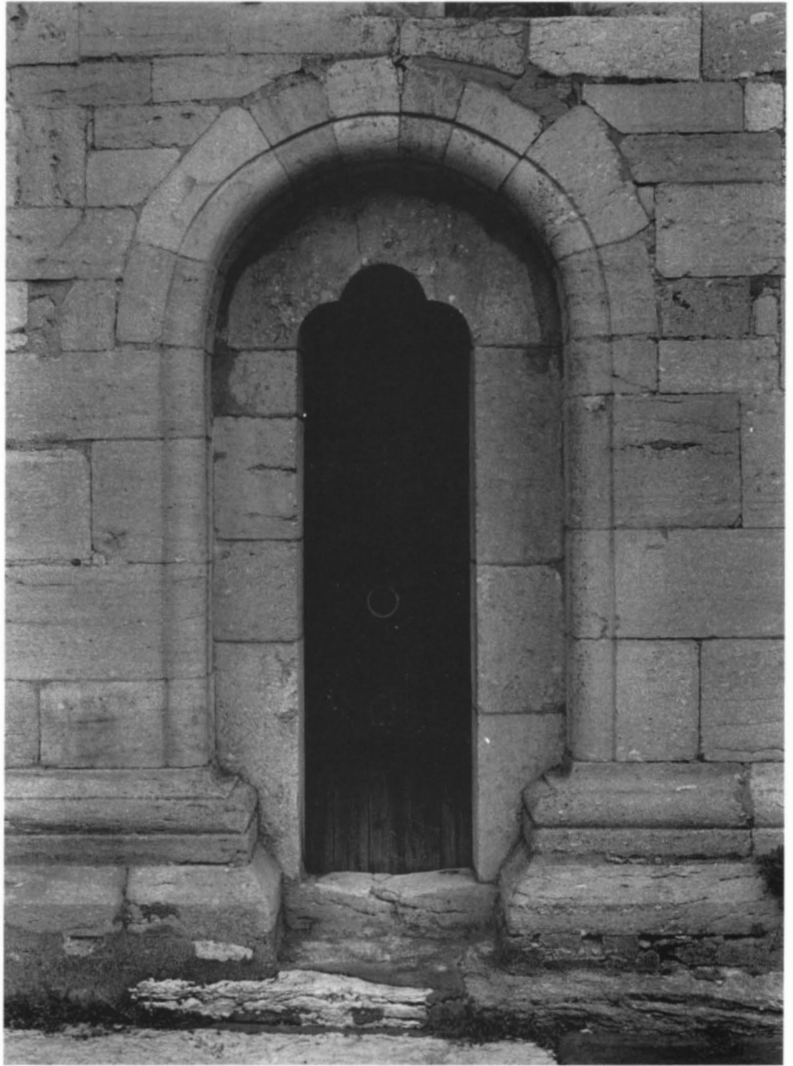
Korportalen på södra sidan är rundbågig ensprånig med en vulst som löper i liv med muren (fig. 28). Portalens baser på båda sida utgörs av den framskjutande profilerade sockeln. Sidoposter av fint huggna kalkstensblock uppbär det rundbågigt trepassformade tympanonfältet.

Korportalens inre omfattning är snedsmygig och avslutas uppåt i en korgbåge. Omfattningens sidor är av fint huggna kalkstensblock. Dörr av stående furubräder med järnbeslag i medeltida stil, utvändligt tjärad, invändigt målad i mörkbrunt. Troligen tillkommen vid restaureringen 1902–03. Enligt C G Brunius skall här ha funnits ett vigvattenskärl: "I östra sidan af inre omfattningen märkes en stor fördjupning för vigvatten".¹⁵ Denna nisch

Fig. 28 a–b. a. Korportalen och korets sockel. Foto 1994. – b. Korportalen, 1:60. Uppmätning 1886–88.

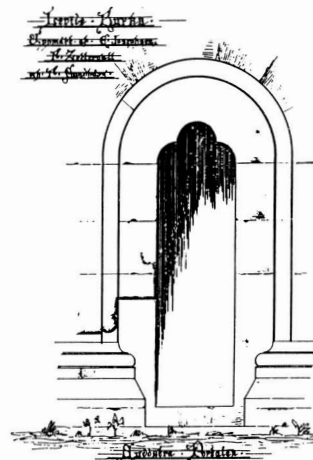
a. The chancel doorway and the base of the chancel wall. – b. The chancel doorway, scale 1:60, 1886–88.

är utmärkt på den uppmätning av kyrkans plan som utfördes på 1880-talet.

Långhuset har på södra sidan en stor tvåsprängig portal av omväxlande grå och rödaktig kalksten, kyrkans huvudingång (fig. 29). Portalen har i det yttre språnget slipade kolonner, som uppbär kapitälbanden och fortsätter i arkivolten. Kolonnernas baser har samma profil som sockeln med vulst och hålkäl samt är försedda med hörnblad. Tympanonskivan är trepassformig i öppningen med fem cirkelrunda ”knoppar”. Den yttersta omfattningen kröns av ett skulpterat huvud med mustasch och utsträckt tunga samt under detta en skulpterad kula.

De båda rikt utformade kapitälbanden har storbladig växtornamentik (fig. 30–31) samt på de inre hörnen 4 ansiktsmasker, som biter över växtstammarna (fig. 32), två

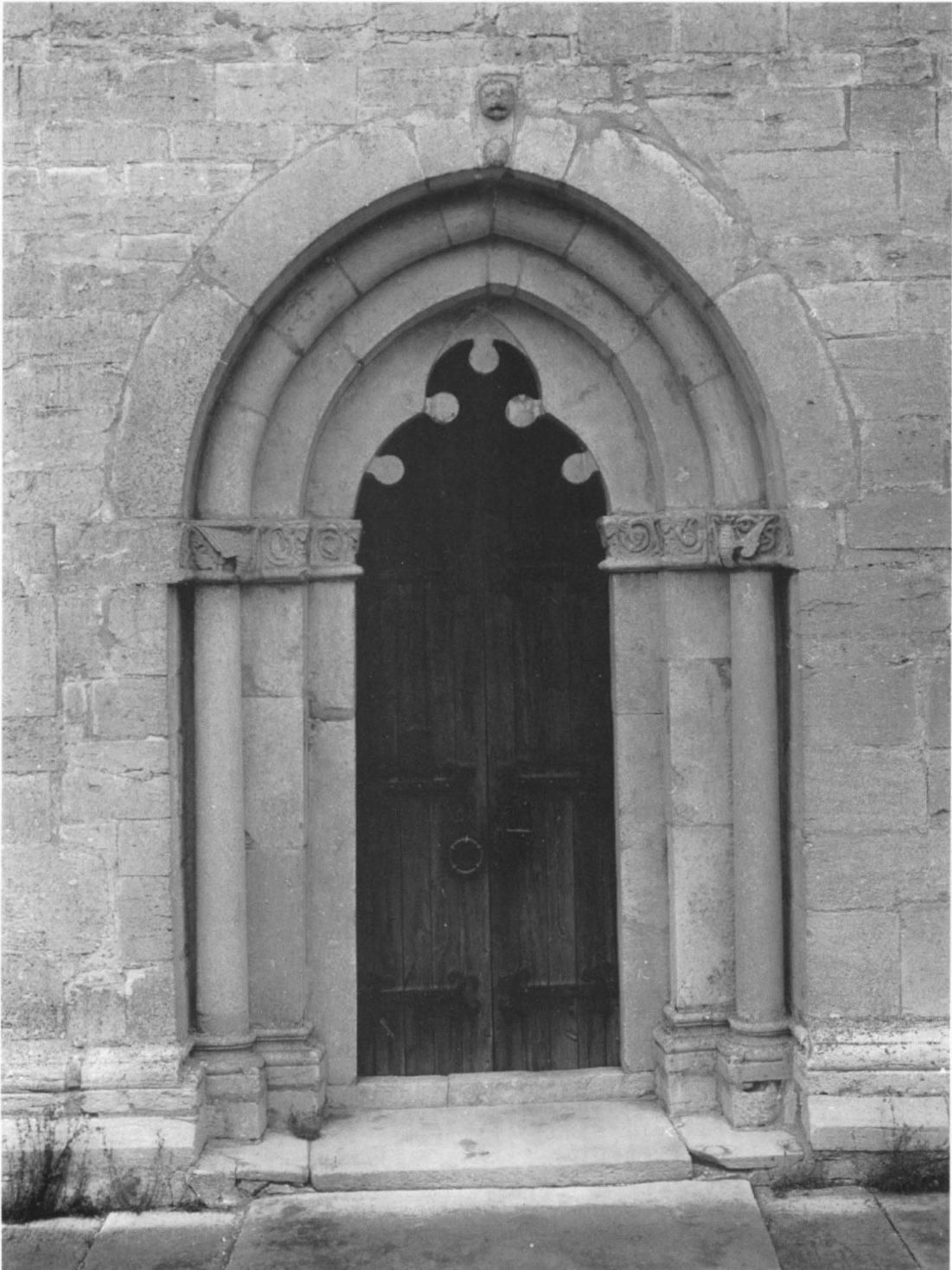

Fig. 29 a. Långhusportalen, delvis förändrad redan under medeltiden. Foto 1994.

The nave doorway which was partly altered as early as during the Middle Ages.

Fig. 29 b. Långhusetportalen, 1:60. Uppmätning 1886-88.

The nave doorway. Scale drawing 1886-88.

Fig. 31. Långhusetportalens östra kapitälband. Foto 1994. ▶

The capital frieze on the east side of the nave doorway.

Fig. 32. Ansiktsmask med växtslingor. Foto G. Svahnström. GF.

Face mask with plant tendrils.

Fig. 30. Långhusetportalens västra kapitälband. Foto 1994.

The capital frieze on the west side of the nave doorway.

Fig. 33. Duva som med näbben biter över en vulst, detalj av det östra kapitälbandet i fig. 31. Foto 1994.

A dove biting over a ring. Detail of the east capital frieze of the nave doorway. Cf. Fig. 31.

Fig. 34. Detalj av långhusportalens västra kapitälband i fig. 30. Foto 1994.

Detail of the west capital frieze of the nave doorway. Cf. Fig. 30.

på varje sida. Ytterst på västra sidan, en örn med utbredda vingar, på östra sidan en duva också med utbredda vingar (fig. 33, 35). De båda fåglarna biter över kapitälbandens undre vulst. Denna kapitälskulptur har tillskrivits stenmästaren Calcarius, som antas varit verksam under 1200-talets andra fjärdedel.¹⁶

Portalens inre omfattning avslutas uppåt i en vid triangelbåge, och har sneda smygar. Bomrännorna är igenmurade och överputsade. Dubbla höga dörrar av stående furubräder med järmbeslag och nyckelskyltar i medeltida stil, utvändigt tjärade, invändigt brunmålade. Troligen tillkomna vid restaureringen 1902-03.

Tornportalen (fig. 37), belägen i västra fasaden, är spetsbågig och tresprångig. Den är uppförd av grå och

Fig. 36. Långhusportalens västra basband. Foto 1994.

The west base band section of the nave doorway.

Fig. 35. Örn som biter över vulst, detalj av det västra kapitälbandet i fig. 30. Foto 1994.

An eagle biting over a ring. Detail of the west capital frieze of the nave doorway. Cf. Fig. 30 and Fig. 34.

rödaktig kalksten i medveten färgväxling. I sprången sli-pade kolonnetter, som uppbär kapitälband och fortsätter som kanthuggna stavar i arkivolten. Baserna, som är i ett stycke, på varje sida, är bågformade och uppbärs av skråkantade block (fig. 39). De inre posterna, som båda är monoliter, uppbär tympanonfältet, som är femflikigt med fem cirkelrunda fält begränsade utåt av upphöjda bågar (fig. 37).

Båda kapitälbanden har huggen växtornamentik i rik utformning (fig. 38, 40). På södra sidan ovanför kolonnetterna tre klotformade huggna bladknippen och mellan dem enkla bladornament. Ytterst på detta kapitälband ett lejon med lång svans som lagts över ryggen och slutar i en palmett, det högra främre benet är lyft (fig. 40 b).

Det norra kapitälbandet (fig. 38 a) har på samma sätt som det södra klotformade huggna bladansamlingar ovanför kolonnetterna och längst ut i murlivet en platta med bladornament (motsvarande lejonet på södra sidan), två i hjärtform sammanslingrade växtstänglar, som avslutas i treflikiga blad (fig. 38 b).

Portalens inre omfattning som avslutas uppåt i en trubbig triangelbåge har sneda smygar. Bomrännorna är, som i de övriga portalarna, igenmurade.

Dörr av stående invändigt bemålade, utvändigt tjärade furubräder med beslag av svartmålat smidesjärn i medeltida stil. Tillkommen 1904, och utförd av byggmästaren N Karlsson, Smiss i Gerum (kr. prot.).

Den äldre medeltida dörren (fig. 41) togs till vara när den nya dörren tillkom. Den förvaras nu i Gotlands fornsal (inv nr B1340:83). Höjd 246, Br 118. Dörren är sammanfogad av fyra stående furubräder. De rikt utformade smidda järnbeslagen är ursprungliga, liksom dörren i

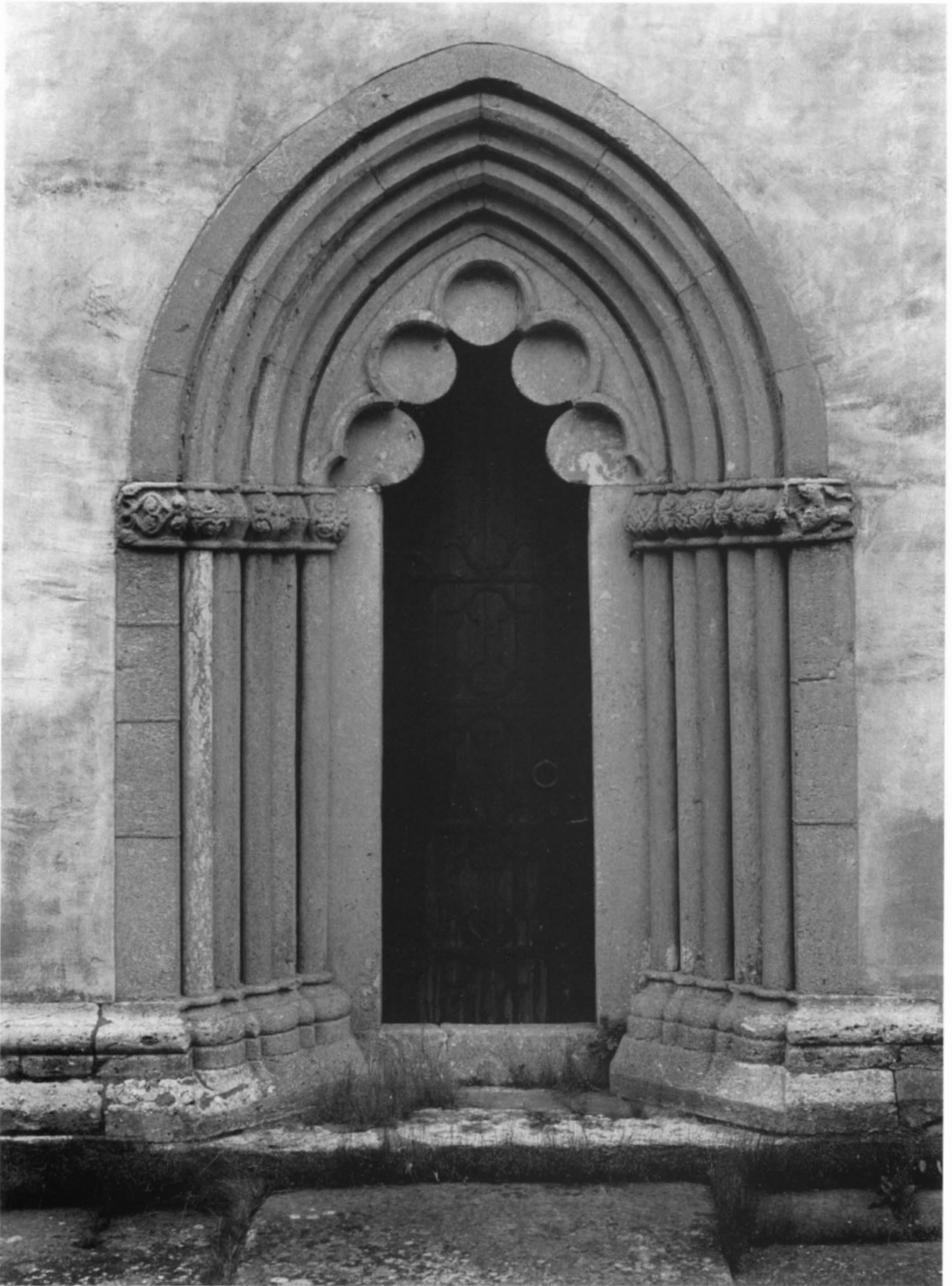

Fig. 37 a. Tornportalen i västra fasaden. Foto 1994.

The tower doorway in the west front of the tower.

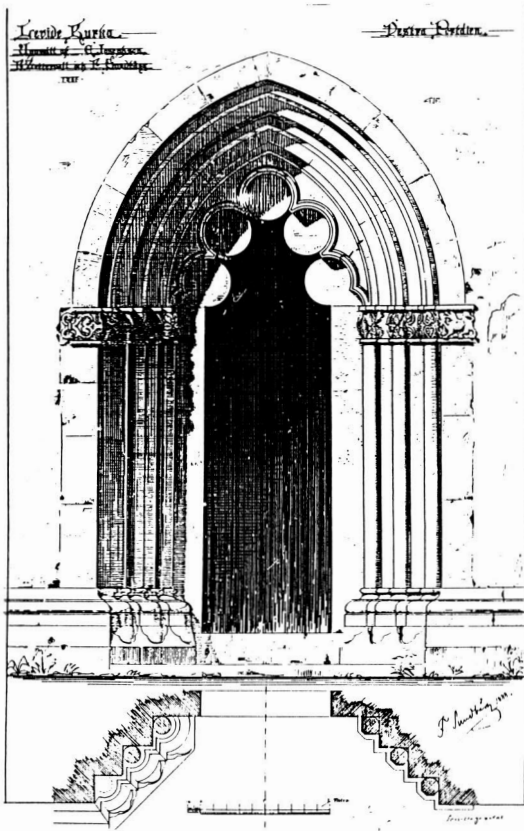

Fig. 37 b. Tomportalen, 1:60. Uppmätning 1886-1888.

The tower doorway. Scale drawing 1886-88.

Fig. 38 a.

Fig. 38 b.

Fig. 38 a–b. a. Tomportalens norra kapitälband. Foto 1994.- b. Detalj av tomportalens norra kapitälband. Foto 1994.

a. The north capital frieze of the tower doorway. - b. Detail of the north capital frieze of the tower doorway.

Fig. 39. Tomportalens norra basband. Foto 1994.

The north base band of the tower doorway.

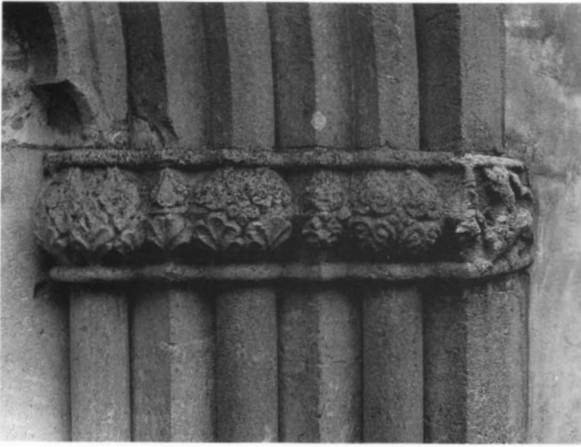

Fig. 40 a–b. a. Tornportalens södra kapitälband. Foto 1994. – b. Lejon, detalj av tornportalens södra kapitälband. Foto 1994.

a. The south capital frieze of the tower doorway. - b. A lion, detail of the south capital frieze of the tower doorway.

dess helhet.¹⁷ Den synes ha tillkommit samtidigt som portalen under 1200-talets senare hälft. Dörren är svårt väderbiten vilket ej är förvånande då den tjänstgjort i mer än 600 år. Där järnbeslag ej skyddat ytan har mer än 1 cm decimerats. Detta har dock medfört att man med säkerhet kan avgöra var de bortfallna beslagen suttit på dörren och hur de varit utformade.

Fönster

Kyrkan har fönster åt alla väderstreck även tornkroppen åt väster, som också har stora ljudöppningar. Absiden har tre rundbågiga fönster (fig. 42). Samtliga är medelti-

Fig. 41. Tornportalens medeltida dörr med ornamentalt utformade järnbeslag, 1200-talet. Nu i GF. Foto G. Ström 1994.

The tower doorway's medieval door with ornament ironwork and hinges, 13th century.

da, men det södra som en tid varit förstorat återfick sin ursprungliga form vid restaureringen 1956-57. Alla absidens fönster är små och smala med skränande smygar både in- och utvändigt.

Koret har ett rundbågigt fönster med trepassformad övre avslutning (fig. 43). Yttre omfattningen av huggen kalksten har i bågen särskilt markerade omfattningstenar. Starkt skränande smygar både utvändigt och invändigt.

Långhuset har fönster i öster, söder och norr. De i östra väggen avsågs lysa upp de två altarmischerna på ömse sidor om triumfbågen. Det norra av dessa fönster mura-

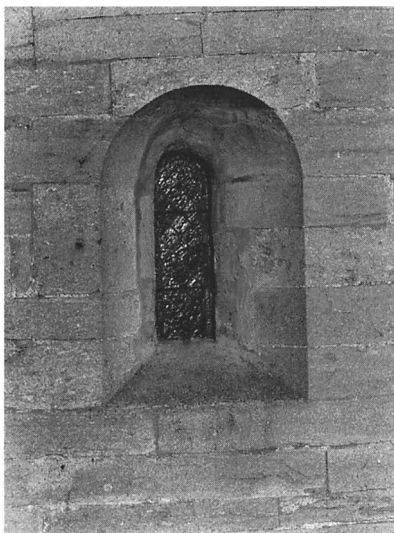

Fig. 42. Absidens östra fönster. Foto 1994.

The east window of the apse.

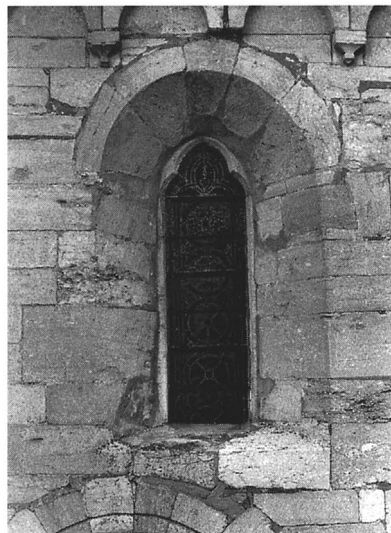

Fig. 43. Fönster i korets södra vägg ovanför portalen. Foto 1994.

The window in the south wall of the chancel above the doorway.

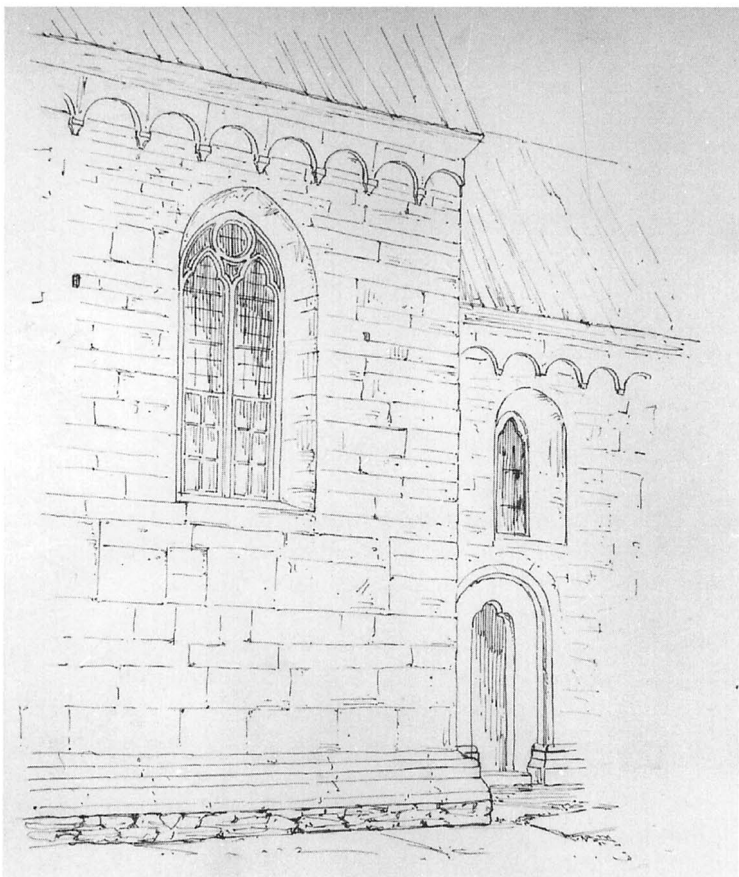

Fig. 44. Fyrpassformat fönster i långhusets östra mur, södra sidan. Foto 1994.

A quatrefoil window in the south side of the east wall of the nave.

Fig. 45. Långhusets södra fönster samt västra delen av södra kormuren. Efter teckning av O. Sörling 1880. ATA.

The south window of the nave and the west part of the south wall of the chancel. After a drawing by O. Sörling, 1880.

Fig. 46. Rundfönster i tornets södra mur.
Foto 1994

The round window in the south wall of the tower.

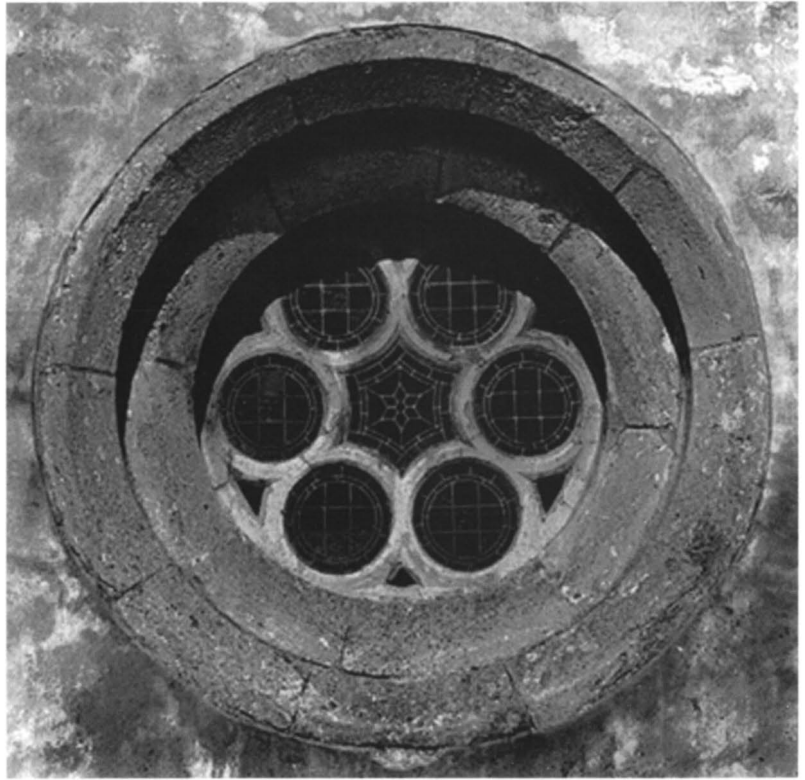
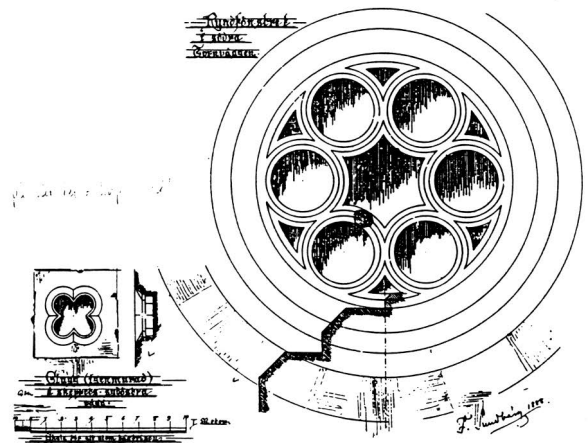

Fig. 47. Uppmätning av fönstren i fig 44 och 46, 1886-88.

Scale drawing of the windows of Fig. 44 and 46, 1886-88.

des igen när sakristian byggdes 1786 medan det södra är i funktion och belyser sidoaltaret. Både dessa fönster är fyrpassformade, huggna ur vardera ett block (fig. 44).

Långhusets södra fönster är stort, tvådelat och spetsbågigt (fig. 48). Mittposten uppbär ett masverk som består av två trebladiga spetsbågar samt där ovanför en öppen ring. Den yttre omfattningen är av huggen kalksten, den inre putsad, båda med sneda smygar. Detta fönster är det enda som vid 1800-talets mitt hade kvar några rester av de medeltida glasmålningar som ursprungligen fyllde

alla kyrkans fönster (se Glasmålningar, nedan). Fönstret tillkom säkerligen vid kyrkans omgestaltning vid 1300-talets början.

Långhusets norra vägg har två fönster, ett i östra traven och ett i västra. De är båda rundbågiga med utvändigt huggen omfattning, smala och höga (sk lansettfönster). Ett av fönstren troligen det östra förstörades vid kyrkans inre restaurering 1827 och gjordes rektangulärt med rak avslutning uppåt. Det andra fönstret förstörades eller nygjordes helt 1849 (enligt kr. prot.) ”Ett fenster af

Fig. 48. Långhusets södra fasad, östra delen med det gotiska fönstret. Märk även murskarven strax väster om fönstret. Foto 1994.

The south front of the nave, the eastern part with the Gothic window. Note also the joint in the wall slightly to the west of the window.

Fig. 49. Ingång till torntrappan i långhusets västra innermur. Foto 1994.

Entrance to the tower staircase in the west inner wall of the nave

licka beskaffenhet med det varande å norra sidan af kyrkan öppnas både för ljus och prydnad”. När C. G. Bruni- us besöker kyrkan vid 1860-talets början skriver han¹⁸: ”Å norra sidomuren ses två illa utvidgade fönster med karmar, poster och bågar af trä”. Vid en renovering av kyrkan 1902-03 återställdes fönstren till sitt förmodade ursprungliga skick med huggna omfattningar av kalksten efter ritningar av byggmästaren Nils Pettersson i Visby (st. prot. 7/3 1902) (fig. 17–18).

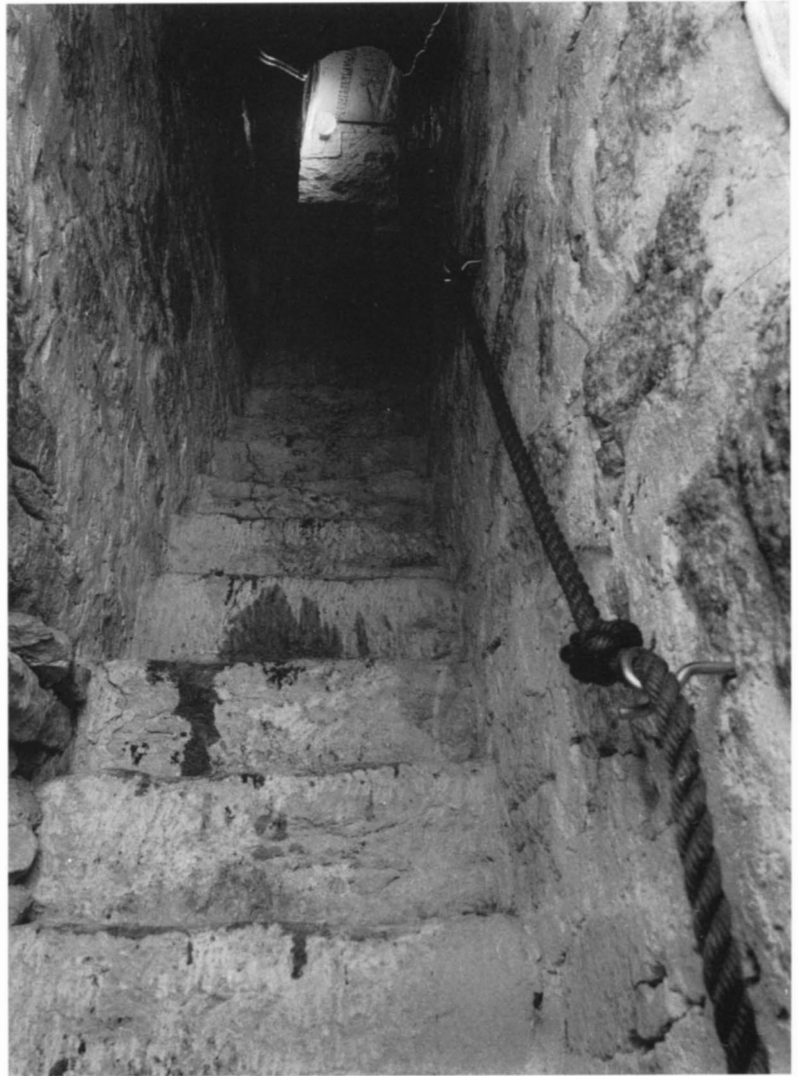
Tornet har på södra sidan ett stort rundfönster som är ursprungligt, alltså från 1200-talet. Det är av kalksten i två språng profilerat i omfattningarna och har i mittfältet sex ringar och en sexflikig mittros (fig. 46). Liksom övriga fönster är det försett med sentida glasmålningar i ornamentala och geometriska mönster i flera färger.

Tornet

Uppgången till tornets övre våningar sker genom en murtrappa (fig. 50), som ovanligt nog löper i långhusets västra mur samt i tornbågen med ingång i södra delen av västmuren nära södra långhusportalen (fig. 49). Ingången har en rakövertäckt omfattning av kalksten och stängs med en grålaserad dörr av stående furubränder. Ingången sker mot väster, men trappan löper mot norr ända upp till

Fig. 50. Torntrappan i långhusets västra mur, mot norr. Foto 1994.

The tower staircase, looking north, in the west inner wall of the nave.

långhusvinden. Den är 60–70 cm bred och uppförd av kalkstensblock. Trappan upplyses i västmuren av en smal ljusglugg, vilken leder in till ringkammaren.

I trappans förlängning finns en märklig anordning, som saknar motstycke på Gotland, men som återfinns i några öländska kyrkor från samma tid, nämligen en liten tunnvalvd kammare (fig. 51-52). Den är endast 2,26 m. lång och 1,20 m. bred samt 1,87 m. hög till tunnvalvets hjässa. Ingången i söder är rakövertäckt och endast ca 1 m hög och 63 cm bred. Den stängs med en trädörr, som uppenbarligen tidigare använts i någon av kyrkans portaler. De medeltida beslagen finns kvar men har flyttas från sina ursprungliga lägen (fig. 51). I utrymmets västra vägg finns en ljusglugg med omfattning i ett block av huggen kalksten. Den leder in till ringkammaren.

Av vilken anledning och till vad ändamål har denna lilla kammare, eller cell, inrättats i tornmuren? Som skyddsrum i orostider eller bara för förvaring av föremål som man ville gömma undan och skydda mot brand och stöld? I några medeltida öländska kyrktorn finns som nämnts, kammare av samma karaktär och utformning. I Vickleby kyrkas torn,¹⁹ daterat till 1200-talet, finns t.o.m. två sådana kamrar, en i första övervåningen och en (något större) i den andra övervåningen. Ragnhild Boström²⁰ förmodar att dessa tornkamrar (celler), som varit mycket svårtillgängliga för utomstående och dessutom brandsäkra, kan ha tjänstgjort som uppehållsrum för vaktpersonal. De öländska kyrkorna inrättades i mycket stor utsträckning till försvar, där naturligtvis tornen utgjorde de viktigaste bastionerna. Härifrån kunde vakter-

Fig. 51. Tunnvälvd kammare i tornets östra mur, i murtrappans förlängning. Foto 1994.

The barrel-vaulted chamber in the east wall of the tower north of the wall staircase.

na observera omgivningen och de mycket kraftiga tornmurarna kunde motstå fientliga anfall och belägringar.

Även på Gotland användes kyrkorna i försvarssammanhang. Tornet i Närs kyrka på östra Gotland har tydliga försvarsanordningar bl. a. skyttegluggar riktade mot söder och mot den väg som går förbi kyrkan (Sv.K. Go VI, s. 689). De gotländska kastalerna, bl.a. kruttornet i Visby är försvarstorn av samma karaktär, som de öländska kyrktornen.²¹

En rakövertäckt öppning i långhusets västmur leder in till långhusets vind. Här finns två trappor upp till en rundbågig öppning i tornmuren, som leder in till tornets första övervåning (fig. 53). Denna våning upplyses av ett fönster i västra muren med utvändig omfattning av huggen kalksten. Det har inåt sneda smygar och avtrappas nedåt. I rummets mitt ses ringkammarens valv, vars hjässa ursprungligen dolts av ett trägolv. Våningen saknar nu taktäckning, men bjälkar och bjälkhål i nord-sydlig riktning visar att den haft ett kraftigt bjälktak.

Tornets andra övervåning nås genom en trätrappa med början i det nordöstra hörnet. Denna våning är nu ej särskilt markerad, men av bjälkhålen (i norra och södra

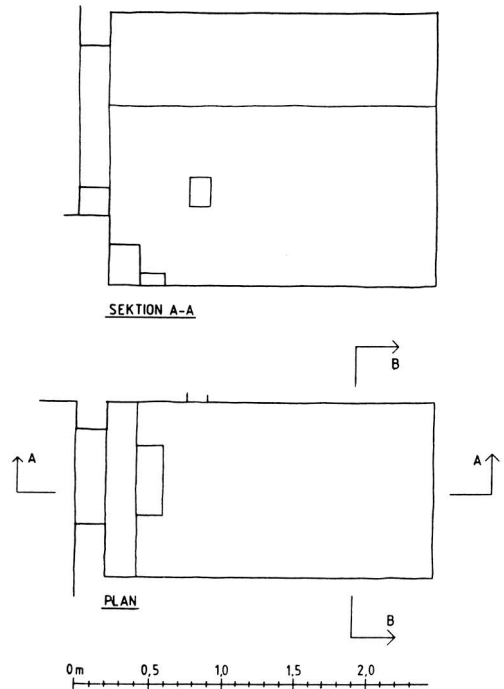

Fig. 52. Plan och längdsektion av den tunnvälvda kammaren. Uppm. V. Åkerman.

Plan and longitudinal section of the barrel-vaulted chamber.

murarna) framgår hur hög den varit. I södra muren finns en liten fönsterglugg med trepassformad omfattning av huggen kalksten samt med breda inre smygar. Denna våning täcks av ett brädtak på bjälkar i öst-västlig riktning.

Den tredje våningen som nås med en trappa av trä invid den västra muren och genom en lucka i det sydöstra hörnet är tornets klockvåning. Denna våning har i alla väderstreck höga rundbågiga ljudöppningar med utvändiga omfattningar av huggen kalksten. Varje öppning delas av en smäcker kolonnett av kalksten samt vilar på baser likadelas av kalksten (fig. 54). Både kapitäl och kolonnetter tillkom 1922, vilket årtal är inhuggat på kapitälens och basernas utformning. Några baser av sandsten, som nu ligger på kyrkogården vid tornets södra sockel har säkerligen ursprungligen haft sin plats i ljudöppningarna. Stora bjälkar, flera av ek i öst-västlig och nord-sydlig riktning med spår efter klockupphängning. Klockbocken där kyrkans enda klocka nu hänger, synes ha tillkommit i sen tid.

Tornet täcks av en huv, som övergår från fyrkant till åttkant. Huvn täcks av tjärade bräder och upp bärs av en

Fig. 53. Tornets första övervåning mot sydost. Foto 1994.

The first floor of the tower looking south-east.

kraftig bjälkkonstruktion samt avslutas uppåt med en hjärtstock, som kröns av en flöjel av järnplåt med årtalet 1957. I ringkammaren förvaras en äldre flöjel med årtalet 1781, på ståndare av svartmålat järnsmide krönt av ett kors (se nedan).

En äldre hjärtstock av ek förvaras i tornhuvens inre nedre del. Den har följande inskrifter: HIS/HB (=trol. Hans Jakobsson, Hallbåter) /1781/ALSD(=Anders Larsson, Dals)/JJS:M(=Johan Jakobsson, Mallgårds) /HALVAR(=trol. tornbyggaren) bygt denne Torn //M. Sturtzenbecher²² (inbränt 4ggr) – Med blyerts: Byggmester Gust. Petterson/Fardhem/rappat kyrkan 19/4 1911. – Bomärke ## (Hallbåters bomärke).

Sakristian

På sedvanlig plats på korets norra sida är sakristian belägen (fig. 18). Den är kyrkobyggnadens senast tillfogade byggnadsdel och skall ha uppförts 1786 alltså samtidigt med den brunna prästgården. Kyrkoherde vid denna tid var Martin Sturtzenbecher (f. 1719, d. 1795).

Sakristian är uppförd av kalkstensflis putsad och vitkalkad med tak av vattrandade falbräder. Ingång från koret genom en upptagning i det medeltida murverket (fig. 55). Raksloten omfattning av trä med gråmålad dörr av liggande panel, till synes ursprunglig. I norra väggen ett kvadratisk fönster med inåt sneda smygar samt med omfattning av gråmålat trä. På dess insida ett kraftigt svartmålat järngaller med ringar. Tak och golv av furubräder,

Fig. 54. Ljudöppning i klockvåningen. Foto T. Svensson 1996.

The belfry floor of the tower with sound opening.

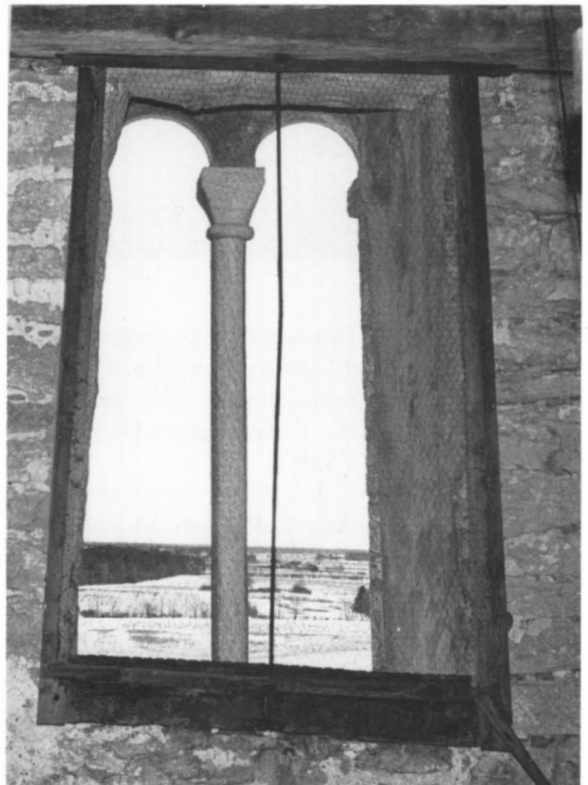

Fig. 55. Interiör av sakristian mot norr. Foto 1994

The interior of the sacristy looking north..

taket gråmålat, golvet fernissat. En rektangulär öppning i sakristians norra gavel leder in till vinden. Öppningen har omfattning av gråmålade bräder. Den stängs av en enkel lucka av på utsidan liggande panel, likaledes gråmålad.

Sakristians södra vägg utgörs av korets norra yttervägg med bevarad sockel, rundbågsfris och fint huggna kvaderstenar.

Sakristian har synbarligen aldrig haft någon uppvärmningsanordning, öppen spis eller kamin, sådana var eljest vanliga i de gotländska kyrkorna under 1800-talet. I regel var sakristian kyrkans enda uppvärmda rum. Vid visitationer på 1830-talet påpekade biskopen²³ det nödvändiga i att sakristian uppvärms ”tillika föreställde Herr Biskopen nyttan af Eldstads inrättande i Sakristian, så

väl till Kyrko Skrudens som till Kassa Kistans bättre conservation.” (Vis. prot. 1833). Några år senare påpekar visitator att kyrkan är i gott stånd, nyligen reparerad särskilt i interiören ”Men den Eldstadsinsättning i Sakristian, som Högv. Herr Biskopen funnit nödvändig för kyrkoskrudens och cassans conservation, hade ännu inte blifvit verkställd, hvilken anmärkning Kyrkoherden Stenberg²⁴ ansåg desto mera angelägen, som erfarenheten visat, det, oacktrade alla försigtighetsmått som äro tagne för att ifrån fukt och mögel förvara kyrkans böcker, skuldsedlar och sedelmynt detta ändamål likväl ännu icke fullkomligt kunnat vinnas”.

Det var inte förrän 1903 kyrkan fick sin första uppvärmningsanordning och då i form av en kamin i själva kyrkorummet (se Uppvärmning).

Yttertak

Alla kyrkans tak är täckta med tjärade bräder (falor). Detta skedde 1956–57 då hela kyrkans yttre genomgick en omfattande restaurering.

En tid var långhusets tak täckt med svartmålad plåt, vilket ansågs vara billigare och även hållbarare. Detta pålades vid restaureringen 1902-03, men redan några år senare var det dags för reparation av detta tak. I kyrkorådsprot. 1905 står följande: "Kyrkorådets ledamöter hade sammankallats förnämligast för att rådgöra och fatta beslut om kyrkotakets förefintliga brister. Plåttaket ansåg kyrkorådet borde skrapas och målas med dubbelkokt prima linolja och jämmönja samt litet kimrök för att likna kopparn och efter en liten diskussion antogs ganska enhälligt plåtslagaren Hertzbergs förslag...."

Det är ovisst om kyrkans tak någonsin varit täckta med tegel. Den första uppgift vi har tillgång till, eftersom kyrkans äldre böcker förstördes vid prästgårdens brand 1786, är Wallins *Analecta* från 1740-talet. Där står angivet för kyrkan i Levide: "bräddtak" över både kor och långhus (fig. 69).

En anteckning i ett visitationsprotokoll 1723 säger endast "Levide Kyrkiotak skal lagas", utan angivelse av takmaterialet.

Kyrkans tak har reparerats vid åtskilliga tillfällen under århundradenas lopp, det var ju byggnadens mest utsatta och sårbara delar. I visitationsprotokollen kan vi följa dessa reparationsarbeten; 1800: "Levide Kyrkotak är något bristfälligt, hvilket de redan förut påtänkt att med det första afhjälpa". – 1813: "Lefvide kyrkotak af Bräder är högst förfallit. Reparation har i flera år funnits outhärlig och påtänkt; Församlingen och Pastor måste ofördröjligen med de tillgångar som kyrkokassan eller kyrkomagazinet erbjuder, gå i författning, att reparera eller omlägga Levide kyrkotak, hälst med tegel om tillgångarna i kassorna sådant medgifva, hvilket alt i soknstäma äfverläggas och beslutas bör med aldra första, på det Tempel Bygnaden till valf och murar icke må genom tids utdrägt försämräs."

År 1816, alltså bara 3 år senare påpekade visitator åter kyrkotakets brister, vilket tyder på att man i mellantiden endast nöjt sig med att lappa och laga. "Bristfälligheten å Levide Kyrkotak, som fordrar snar hjälp, togs nu i ögnasigte. Den öfverläggning som mellan Pastor och Församlingen förevar om Taket borde ombyggas med Tegel eller Bräder, blef nu, efter Församlingens nästan enhälliga önskan så afgjord, att Det blir täckt med Bräder, Men då iallafall kostnaden därtill öfverstiger Husböndernas förmåga att på en gång utgöra, blef nu efter enhälligt yttrad önskan beviljad:

Fig. 56. Långhusets vind mot öster, i fonden ingången till korvinden. Foto 1994.

The nave loft looking east, at the rear the entrance to the chancel loft.

1:o att Kyrko Cassans Capital därtill får användas med undantag af hvad som till årliga och vanliga utgifter fordras.

2:o Att Kyrkan får låna af Fattig Cassan 200 R dr R- mt hvarå den eger tillgång, men emot laga Ränta intill dess detta här kan efter hand blifva inbetalt, och

3:o får af Kyrkans Spannemåls magazin användas Tjugu eller Högst Trettio Tunnor

Spannemål såsom lån att inom viss tid återbetala, utan Ränta hvarom likväl Pastor med församlingen till Consistorium få ingifva särskild Inlaga med utfäst återbetalningstermin, då Biskopen efter samråd med Consistorium och Landshöfdingen ville däröfver meddela vederbörlig Resolution."

Redan följande år visiterades kyrkan åter varvid anmärktes att ännu intet skett med taken: "att utrona orsaken hvarförs den förledit år beslutne kyrkoreparationen ännu icke blifvit påbegynd, nu i förväg så vida vunnits, att flera betydliga och svåra hinder förnämde reparation, till en del genom Kyrkovärdares efterlåtenhet, men förnämligast genom Pastors oförsvärliga förvaltning af kyrkans tillhörigheter...."

Vid en prostvisitation 1833 var däremot kyrkan i gott tillstånd: "Contr. Prosten kunde här icke underlåta, att högeligen berömma Levide-Boernas nit för sin kyrkas goda bestånd."

Uppvärmning

Kyrkan saknade länge helt uppvärmningsanordning. Vid visitationer på 1830-talet påpekade biskopen, som

Fig. 57. Interiör mot öster. Foto 1994.

The interior of the church looking east.

nämnts, nödvändigheten av att inrätta eldstad, öppen spis i sakristian för att skydda kyrkans "skrud" och böcker från mögel och förstörelse, men också för att sakristian skulle kunna användas vid konfirmationsundervisningen under den kalla årstiden. Församlingen ansåg sig inte ha råd med denna förändring vid den här tiden.

Det dröjde ändå till 1897 innan frågan åter väcktes om uppvärmning. Även denna gång var det biskopen, som vid en visitation hade tagit upp problemet. I ett kyrko-

stämmoprotokoll 4 okt 1897 anføres följande: "I enlighet med den af H H Biskopen²⁵ uttalade önskan vid sista visitationen framställde kyrkorådet frågan om anskaffande af värmeugn till kyrkan. Sedan ordföranden påpekat den stora betydelsen af kyrkans uppvärmning samt lemnat den upplysning, att det numera vore nödvändigt för insättande af värmeugn i kyrka att ritning därtill uppgjordes af sakkunnig för att underställas vederbörandes pröfning, beslöt stämman att kyrkorådet skulle låta sakkun-

Fig. 58. Interiör mot väster. Foto 1994.

The interior of the church looking west.

nig uppgöra sådan ritning samt anskaffa kostnadsförslag för en till kyrkan lämplig värmeugn med uppsättning, för att framdeles underställa stämmans omprövning och afgörande beslut.”

Ritningar upprättades av byggmästare Nils Pettersson i Visby och vid ett sammanträde vid jultiden samma år bestämdes att en värmeugn skulle anskaffas, men att detta kunde ske först sedan dörrar och fönster tätats. Detta i sin tur blev upptakten till kyrkans första regelrätta re-

staurering genomförd 1902–03 (se nedan). Man upptäckte nämligen att golven var ruttna och behövde omläggas, nya dörrar måste insättas etc.

Vid denna restaurering blev kostnaderna större än beräknat, varför kyrkans medel ej räckte även till en kamin. Kyrkoherden föreslog då att en sådan skulle anskaffas med ”frivillig medel”. Enligt stämmoprot. 27/10 1902 var detta dock ej möjligt ”Då det visat sig att ej intresset inom församlingen funnes för att på frivillighetens väg

Fig. 59. Interiör mot öster före restaureringen 1956-57. Foto i ATA.

The interior of the church looking east prior to the restoration work in 1956-57.

anskaffa medel till en kamin för kyrkans behof såsom pastor föreslagit och det för detta ändamål enligt det uppgjorda förslaget till kyrkouppvärmning erfordrades en summa af kr 274 framställdes det förslag att församlingen måtte för detta upptaga ett lån å kronor 500", (vilket även skulle användas till golvvomläggning och målning av bänkarna i långhuset). Kaminen placerades i långhusets nordöstra hörn, enligt det förslag som upprättats av byggmästare Pettersson.

Vid restaureringen 1956-57 insattes elektrisk uppvärmning i hela kyrkan med radiatorer under bänkarna och utmed väggarna.

Interiör

Kyrkans interiör (fig. 57-60) kännetecknas av den tredelning, som är mest vanlig i gotlandskyrkorna. Den avviker dock i ett väsentligt avseende från den oftast små-

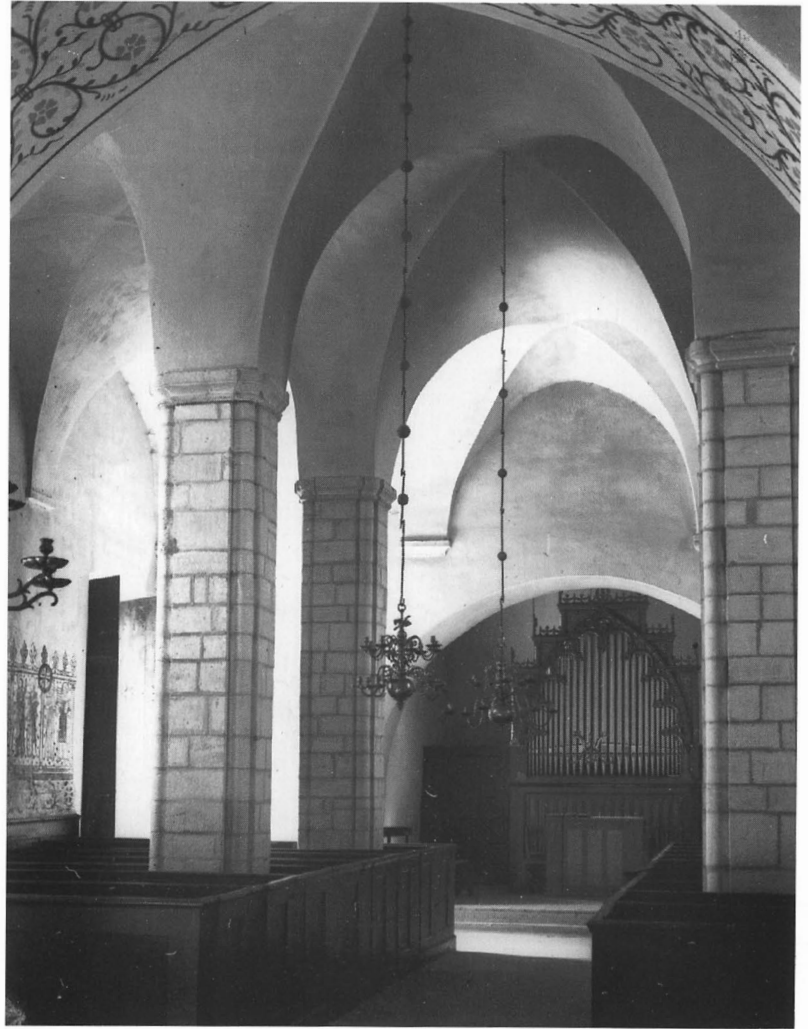
skaliga romanska kyrkans planlösning. Det nästan kvadratiske långhuset är treskeppigt, vilket innebär att fyra kraftiga pelare uppbär nio valv. Detta förekommer i några fall i de större romanska kyrkorna, t. ex. i Dalhem, Vamlingbo och Lau.

Det breda välvda tornrummet, som upplyses av ett stort rundfönster i södra muren – öppnar sig mot långhuset genom två höga rundbågar. Det treskeppiga långhuset med sina nio valv upplyses av ett stort spetsbågigt fönster i södra muren och två rundbågiga i den norra. Dessutom finns två små fyrpassformade fönster (det norra dolt av predikstolen) i östväggens invändiga absidoler på ömse sidor om triumfbågen. Koret har ovanför portalen i södra muren ett stort rundbågigt fönster och i absiden finns tre små rundbågiga fönster åt söder, öster och norr, alla med inåt mycket breda smyggar.

Väggar och valv är med undantag för omfattningar,

Fig. 60. Interiör mot väster före restaureringen 1956-57. Foto i ATA.

The interior of the church looking west prior to the restoration work in 1956-57.

triumfbågen och de fyra pelarna i långhuset, putsade och vitkalkade, vilket synes vara den ursprungliga behandlingen. Troligen var dock de båda tornbågarna och triumfbågen före gotiseringen av huggen kalksten. Större delen av väggar och valv var säkerligen under medeltiden täckta med målningar, både figurmåleri och ornament (se nedan under Kalkmålningar).

Stora delar av den medeltida putsen finns kvar i kyrkan, vilket bl. a. framgår av de bevarade målningarna, men den har skadats vid senare tiders reparationer, då man ibland skrapade väggarna för att få en jämnare yta. Så skedde t. ex. på 1830-talet enligt följande protokoll (24/5. 1835). ”Sedan, enligt beslut i förr berörde § kyrkov. Jacob Leifves och Häradsdomaren Pehr Burge varit i Wisby och såväl gjort sig underrättade om bästa sättet att vitlimmia kyrkan, som ock med målaren H:r N. Timgren uppgjort ett för kyrkan förmånligt accord om Bän-

karnas målning, föredrogs nu frågan om dagens bestämmande, då arbetet, med kyrkans skrapning och vitlimning, skulle taga sin början.” Denna omputsning av kyrkans interiör genomfördes först 1838 (st. prot.). Härvid förstördes en stor del av kyrkans medeltida målningar och resterna av dessa överkalkades. Vid en omfattande renovering av kyrkans inre 1902-03 togs resterna av de medeltida målningarna fram och kompletterades med nya målningar med medeltida förebilder (se nedan Kalkmålningar).

Bågar

Absid och kor, kor och långhus samt långhus och ringkammare förenas genom höga, väl byggda bågar. Tribunbågens omfattning har synliga väl huggna kvadrar i omfattningen.

Triumfbågen är hög bred och spetsbågig samt är för-

Fig. 61 a–b. a. Pelarbas av kalksten i långhuset. Foto T. Svensson 1996. – b. Uppmätning av pelarbasen. F. Sundbärg 1888.

a. A limestone pillar base in the nave. - b. Scale drawing.

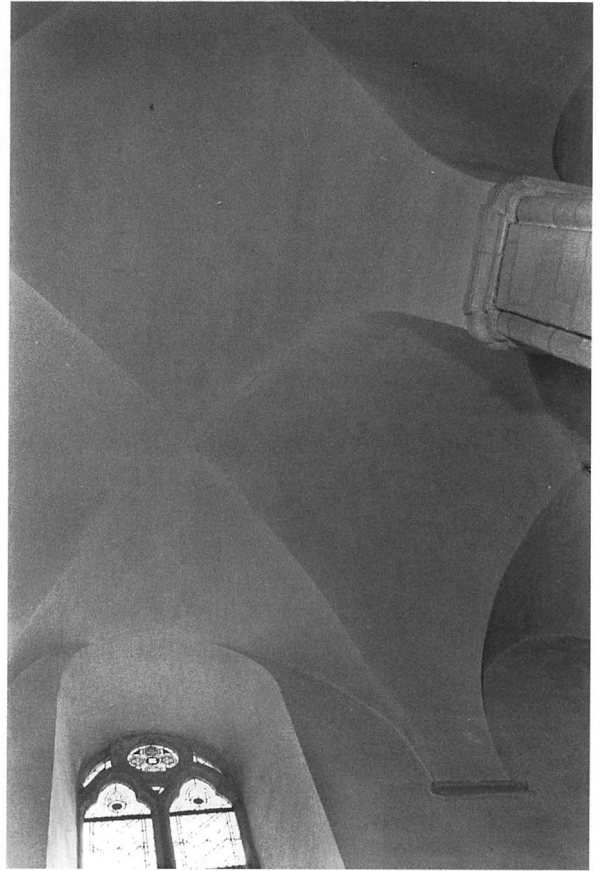
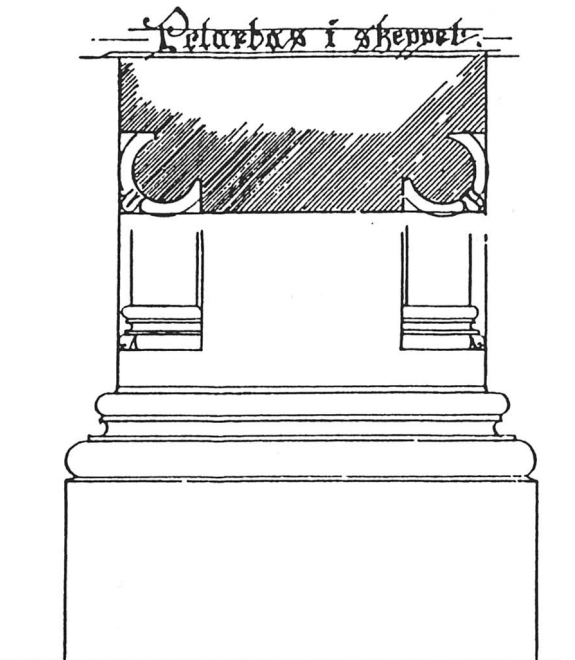

Fig. 62. Långhuset östra valv med pelarkapitel och väggkonsol. Foto T. Svensson 1996.

The east vault of the nave with a pillar capital and a wall console.

sedd med medeltida ornamentala målningar, som framtoogs och delvis rekonstruerades vid den stora restaureringen 1956–57. Denna båge var ursprungligen rundbågig, men moderniserades och gjordes spetsbågig vid en ombyggnad på 1300-talet, då också fönster och portaler ”gotiserades”. Bågen saknar nu anfangslistor, eftersom den efter ombyggnaden och breddningen påbörjas redan nere vid golvet.

Kyrkan har två tornbågar, en i långhusets västra vägg och en i tornets östra vägg, vilket innebär att tornet är en självständig byggnadsenhet, ej beroende av långhuset, vilket ofta annars är fallet. De är båda rundbågiga, lika höga och breda. Ursprungligen var de säkerligen betydligt smalare och hade huggen omfattning av kalksten med lister vid anfangen. Nu är båda bågarna putsade och vitkalkade. Förändringen av bågarnas höjd och bredd gjordes redan på 1300-talet.

Valv

Alla kyrkorummets delar, kor med absid, långhus och ringkammare, täcks av valv slagna av kalkstensflis vid kyrkans uppförande på 1200-talet. Äldst är troligen korets och absidens valv, i koret ett relativt lågt kryssvalv och i absiden ett hjälmvalv.²⁶

Långhuset täcks av nio kryssvalv, som uppbyggs av fyra satta pelare. Dessa är uppbyggda av kalkstensblock på kvadratiska plintar och rikt profilerade plattor samt med halvrunda knektar i de fyra hörnen (fig. 61). Pelarna avslutas uppåt i profilerade kalkstensplattor, som fortsätter pelarnas planform (fig. 62). Valven stöds i murarna på enkla konsoler av kalksten, två i varje väderstreck. De östra, på ömse sidor om triumfbågen, är nedåt avsmalnande och med rundad respektive liljeformad nedre avslutning.

Golv

Golven i hela kyrkorummet med undantag för koret, är belagda med kvadratiska kalkstensplattor. Absidens golv, som ligger ca 20 cm. över korgolvet, har också gravstenar på ömse sidor om altarbordet.

I korets golv ligger ett stort antal gravstenar av sandsten från 1600- och 1700-talen. Detta golv, som döljer gravar från samma tid, har under senare tid sjunkit något främst i västra delen, varför man när detta skrivs (1995) förbereder en omläggning av hela korgolvet.

Långhusets golv av kalkstensplattor har inom de två bänkkvarteren på norra och södra sidan fernissade trägolv till skydd mot stenens kyla och golvdrag. Detta inlades vid restaureringen 1956–57 liksom hela kalkstensgolvet.

Även ringkammarens golv är belagt med kalkstensplattor i liv med långhusgolvet och tillkom samtidigt med detta vid restaureringen 1956–57.

Den ursprungliga golvbeläggningen kan ha varit av sten, men några säkra spår av denna har ej stått att finna. Bristen på äldre arkivalier om kyrkan – på grund av prästgårdens brand 1786 – gör att det är först under 1800-talet vi kan följa reparationerna på kyrkan och därmed kunna avgöra vilket material man använt sig av. I ett stämmoprotokoll 1827 (10/6) beslöt man att en ”nödvändig reparation” skulle företas så snart som möjligt. ”I:o skulle hela kyrkogålfvet omläggas. I choret blifva de stenhalf, som der befinnas bibehållna, endast med den förändring att de upphöjas ungefärligen 1/4 aln och inunder så stödjas, att de ej i grafvarne nedstörta. Det öfriga kyrkogolfvet inlägges nytt af Bräder, hvilande på och häftande vid inunder lagde tjenliga Bjelkar.” Vid denna tid hade kyrkan trägolv utom korgolvet som till största delen består av en stor mängd gravstenar. Vid re-

Fig. 63. Absidens norra mur med ursprungligt fönster och sakramentsskåp med omfattning från 1600-talet. Foto 1994.

The north wall of the apse with the original window and an aumbry with surrounds from the 17th century.

staureringen 1956–57 företogs en utgrävning i koret. I den rapport²⁷ som lämnades till Riksantikvarieämbetet anmäls följande om golven i kyrkan: ”Korets golvbeläggning utgjordes huvudsakligen av stora gravhällar från slutet av 1600-talet och senare tider. Dessa skulle förbli på sina platser, men de under dessa befintliga gravarna utfylldes med singel. I korets centrala parti fanns två, möjligen tre murade gravkammrar, skilda åt medelst halvmeter tjocka murar. Väggarna voro fogade med murbruk och vitkalkade. De besiktigade kamrarna hade en utsträckning av 2,5 meters längd och 2 meters bredd och kortsidorna voro belägna cirka 40 cm väster om altargruppen.... – Mellan gravhällarna utgjordes golvläggningen av cement, varmed även trasiga hällar lagats. – Golvbeläggningen i absiden hade hittills utgjorts av bräder, vilka vilade på ett decimeter tjockt skikt av murbruk. I detta bruksgolv hade öppningar upptagits på ömse sidor om altaret i absidens centrum...”

Även ringkammarens golv undersöktes vid detta tillfälle: ”Golvet utgjordes här av ett decimeter tjockt murbruksskikt, vilket skulle avlägsnas i likhet med något av det under detta befintliga grusblandade jordlagret.” Det översta murbrukslagret hade säkerligen täckts av ett brädgolv som avlägsnats innan undersökningen påbörjades.

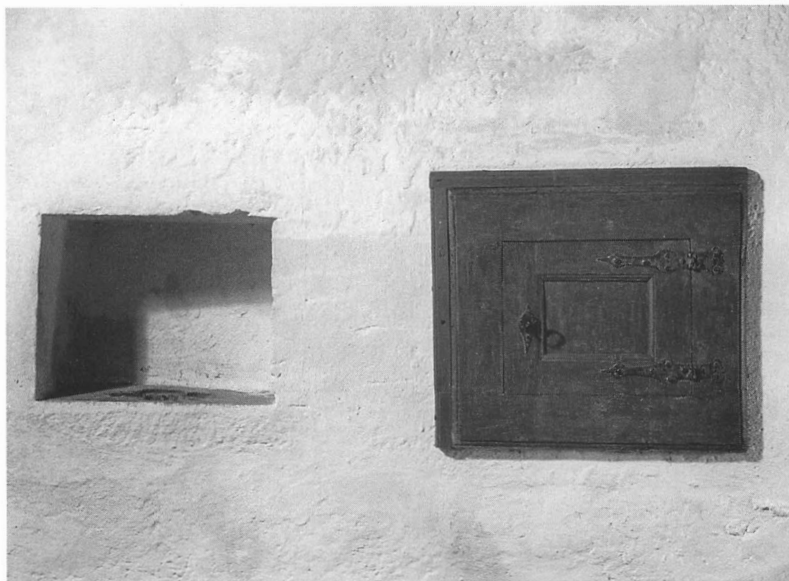

Fig. 64. Nischer i absidens södra mur, den vänstra med piscina. Foto 1994.

Niches in the south wall of the apse, the left one with a piscina.

Fig. 65. Piscina i södra kormurens vänstra nisch. Jfr. fig. 64. Foto 1994.

Piscina in the left niche of the south wall of the chancel. Cf. Fig. 64.

Fig. 66. Nischer i korets norra mur, nu dolda av korbänken. Foto i ATA.

Niches in the north wall of the chancel, now hidden by the choir stall.

Nischer

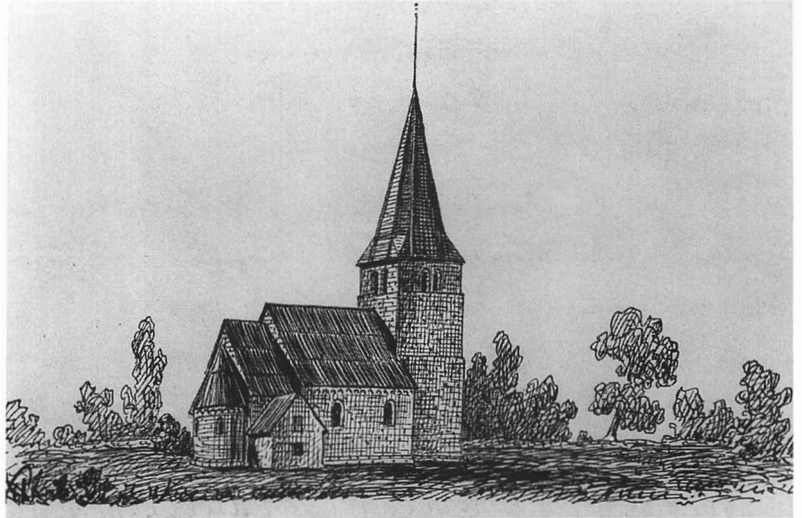
Kyrkan har fem nischer, alla medeltida, av vilka två nu ej är tillgängliga, eftersom de döljs helt av korbänkens väggstycke. De tre nu tillgängliga nischerna finns alla i absidens murar.

Nischen i absidens norra mur (fig. 63) är störst och har säkerligen ursprungligen tjänstgjort som sakraments-skåp²⁸. Omfattning av trä med triangulärt krön ornerat med äggstav och tandsnitt. Nedre delen har på ömse sidor om dörren stående rektangulära fält med målade stiliserade träd. Målning i mörkbrunt, rött, grönt och gult. Järnbeslagen dörr indelad i sex fält med kvadrater av järnplåt i fälten. Dörren stängs med lång järnslå ornerad med kantlinjer och geometriska mönster, hänglås på vänster sida. Invändigt är nischen brädklädd. Yttre H. 154, Br. 95. Inre H. 85, Br. 52, Dj. 48.

I absidens södra mur finns två nischer bredvid varandra (fig. 64). Den mindre av dessa den vänstra, innehåller en piscina (fig. 65).²⁹ Den är också placerad närmast altaret. I bottenplattan av kalksten finns en profilerad fyr-

Fig. 67. Kyrkan från nordost. Efter teckning av P.A. Säve 1864. ATA.

The church seen from the north-east. After a drawing by P.A.Säve 1864.

passformad fördjupning med litet uttömningshål, en piscina. Nischens mått: H. 40, Br. 50, Dj. 30. Piscinans diam. 23 cm.

Den andra något större nischen i absidens södra mur har enkel profilerad omfattning samt dörr av blåmålat trä. Den har förmodligen tjänstgjort som förvaringsnisch. Omfattningens mått: H.57, Br 62. Inre H. 45, Br. 45, Dj. 36 cm.

I korets norra vägg finns en ursprunglig dubbelnisch med omfattning av finhuggna kalkstensplattor. Den döljs nu av korbänken. Enligt ett foto (fig. 66), som tagits då

nischerna varit frilagda, har de rektangulära öppningar med anslag för dörrar och på mittposten mellan de båda nischerna borrade hål, troligen för låsanordningar.

I korportalens östra inre smyg har funnits en vigvattensnisch, som nu är igenmurad. Brunius, som gjorde sina konsthistoriska resor på Gotland på 1860-talet, antecknade följande om denna nisch: "I östra sidan af inre omfattningen märkes en stor fördjupning, för vigvatten."³⁰ Nischen är också markerad på den planuppmätning av kyrkan som utfördes av E. Josephson, F. Zettervall och F. Sundbärg 1886–88 (fig. 19).

Kyrkans byggnadshistoria

Träkyrka

Som framgått av inledningskapitlet fanns möjligen först en träkyrka på annan plats i socknen. På gården Mallgårds ägor, nära sockengränsen till Gerum finns grundstenar till ett hus, som enligt traditionen skall ha varit socknens första kyrka. Så länge någon arkeologisk undersökning ej företagits på platsen, kan man dock ej med säkerhet faställa detta.

Belägenheten på denna förmodade kyrka är märklig, vid gränsen till Gerum och Fröjel i Levide sockens periferi. Däremot ligger den mellan en samling gårdar i båda socknarna Levide – Gerum, vilket kan innebära att den i tidig medeltid tjänat båda socknarna, eller att det vid denna tid var en socken, som senare delats.

Det är mycket ovanligt att den träkyrka från missionstiden som i allmänhet på Gotland föregick den romanska stenkyrkan låg på annan plats i socknen.³¹ I allmänhet återfinns vid utgrävningar träkyrkan innanför den medel-

tida kyrkans murar.³² Tyvärr har vi dock fortfarande för få säkra belägg för att stenkyrkan föregåtts av en träkyrka (ca. tolv st.) vilket gör att vi måste handskas med stor försiktighet i bedömningen av dessa frågor. Vid den utgrävning som företogs i kyrkan vid restaureringen 1956–57 påträffades enligt den rapport (bilaga 1), som lämnades till Riksantikvarieämbetet, ingenting som kunde tyda på att här tidigare funnits en träkyrka. Undersökningen var dock begränsad till koret med absiden och ringkammaren eftersom golvet i långhuset redan var belagt med nya kalkstensplattor. Undersökningen av korets och absidens golv försvårades dessutom väsentligt av de murade gravkammrar från 1600- och 1700-talen som fanns här och som säkerligen förstört de eventuella spår av en träkyrka, som kan ha funnits.

Ett årtal för Levide kyrka, 1058 i Strelows krönika,³³ skulle möjligen kunna gälla en träkyrka om på den nuva-

Fig. 68 a–c. a. Långhusets södra fasad, mittpartiet med murskarv. Foto 1994. - b. Uppmätning av murskarven i långhusets södra mur. V. Åkerman 1994. - c. Uppmätning av den igenmurade portalöppningen i långhusets norra mur. V. Åkerman 1994.

a. The south front of the nave, the centre part, with wall-joint. - b. The wall-joint in the south wall of the nave. - c. The walled up doorway in the north front of the nave. Scale drawing.

Fig. 68 a.

rande kyrkans plats eller i sockens norra del på gården Mallgårds ägor är ovisst.

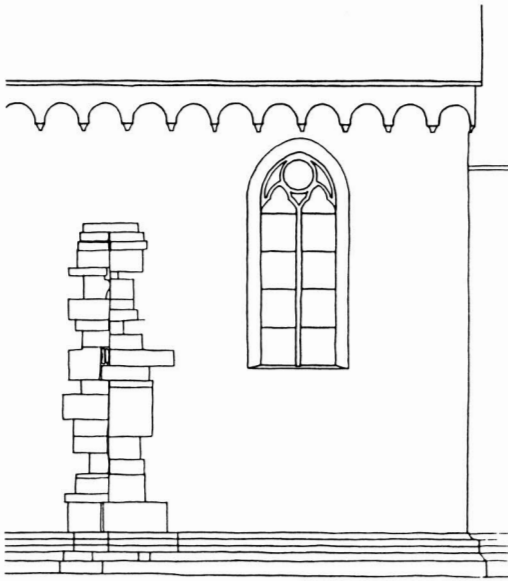
Den nuvarande kyrkan

Den nuvarande kyrkan är säkerligen den äldsta stenkyrkan på platsen. På detta tyder flera omständigheter. Koret med absid bör ha tillkommit omkring 1200, vilket gör det osannolikt att en stenkyrka, som i så fall bör ha tillkommit omkring 1150, då Gotland anses ha fått sina första av sten uppförda kyrkor, skulle ha rivits endast ca 50 år efter sin uppbyggnad. Vid den utgrävning som företogs i december 1956 påträffades ej några murar av sådan art att de skulle ha kunnat höra till en äldre stenkyrka. Med största sannolikhet är det alltså den nuvarande kyrkan socknens första stenkyrka.

Levide kyrka är märklig på många sätt. Redan planen, som visar ett treskeppigt långhus med nio valv uppburna av fyra kolonner samt med små absider på ömse sidor om triumfbågen, utmärker kyrkan som en främmande fågel i den gotländska kyrkoarkitekturen. Detta långhus har fogats till ett kvadratisk korb med absid synbarligen från samma tid eller åtminstone med endast ett kort byggnadsavbrott. Både långhus och korb med absid har på alla synliga sidor i söder, öster och norr försetts med en artikulerad rundbågsfris med små konsoler, alla olikartat utformade i rik artikulering. Alla murytor med undantag för tornets har utvändigt fint huggna kvaderblock. Kyrkan tillhör alltså de s.k. kvaderstenskirkorna från tidig romansk tid.³⁴

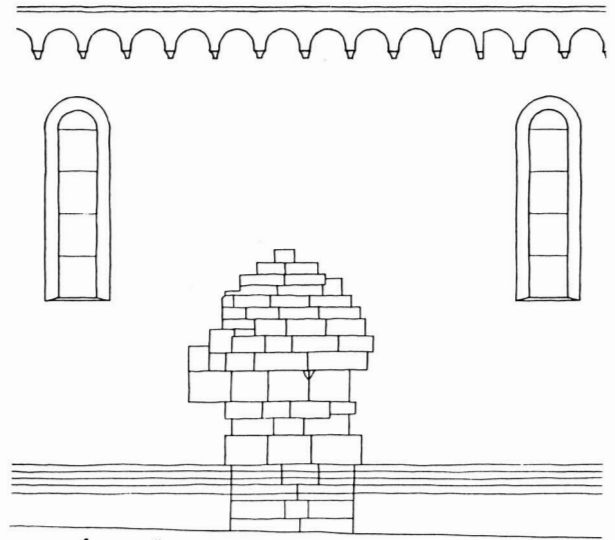
Långhusportalens kapitälband har också en ovanlig

SÖDRA LÅNGHUSVÄGGEN

Fig. 68 b.

NORRA LÅNGHUSVÄGGEN

Fig. 68 c.

utformning med groteskt grinande ansiktsmasker och med skulpterade fåglar, örn och duva. De senare förekommer på flera håll i den rika gotländska kapitalfloran, bl.a. i Tingstäde kyrka både i långhusets sydportal och på långhusets mittpelare. Dessa stenarbeten har tillskrivits den gotländske stensemästare som anses ha börjat att använda den beständigare kalkstenen för att hugga dopfuntar och kapital. Han har fått anonymnamnet Calcarius och var verksam under 1200-talets förra hälft.³⁵ Det blir senare tillfälle att återkomma till denne stensemästare och hans verkstad.

När den nuvarande stenkyrkan skulle byggas i tidig medeltid synes det som om man från början var enig om hela kyrkans storlek och utformning från absiden i öster till tornet i väster. Det förefaller nämligen som om hela planen och grundläggningen utförts under samma byggnadsperiod. Detta framgår främst av sockelns profilering som är gemensam och helt överensstämmande från öster till väster. Som framgått av byggnadsbeskrivningen har koret och absiden samt långhuset en enhetlig rundbågsfris vid murkrönet. Sådan saknas på tornet, som även av andra skäl bör tillhöra en senare fas i kyrkans uppförande. Medan hela koret och absiden samt långhuset har byggts av fint huggna kvadrar i fasaderna och därför ej putsats, är tornet med undantag för omfattningar och

hörnkedjor uppfört av endast tuktade block och därför putsat och kalkat, vilket säkerligen är den ursprungliga behandlingen. Dessutom har tornet en gotisk portal i västra fasaden, vilken synes vara ursprunglig. Märkligt nog är dock de höga dubbla ljudöppningarna i klockvåningen helt rundbågiga, vilket tyder på att de tillkommit före 1260, då man på goda grunder förmodar att unggotiken började dominera i de gotländska kyrkobyggnaderna. Det kan också tänkas att omfattningarna till ljudöppningarna huggits färdiga på ett tidigt stadium av byggföretaget och blivit liggande i väntan på tornets uppförande. På detta tyder sockelns enhetlighet i hela byggnadskroppen.

Var hämtade man sina förebilder till denna märkliga sockenkyrka, vars långhus med absider och tre skepp med nio valv uppburna av fyra satta pelare, snarare för tankarna till en större kyrka, en stadskyrkas utformning och uppbyggnad?

I sitt grundläggande arbete *Die Kirchen Gotlands* skriver Johnny Roosval att Levide kyrka "färdigställdes till stora delar med en nu ej existerande visbykyrka som förebild. Denna hade i sin tur stora överensstämmelser med Domen i Braunschweig.— I plan och sektion påminner den också om S:ta Maria i Visby" (övers. fr. ty. av E.L.).³⁶

Erik Lundberg anser att det främst är Drotten i Visby med dess kraftiga pelare och de nio valven i långhuset, som varit Levide kyrkas förebild.³⁷ Han nämner i sammanhanget också Vamlingbo, Lau och Dalhem. Han skriver: ”Av dessa visar Levide ensam en direkt efterbildning av Drotten i Visby med fyrsidiga pelare, försedda med knektar i hörnen, samt litet kor med absid.” Lundberg drar därav slutsatsen att kyrkan skall ha uppförts omkring 1250.

Ragnhild Strömbom (Boström), som utgår från långhusportalens ornamentik och figurskulptur, tillskriver kyrkan Calcarius stenhuggarverkstad verksam under 1200-talets förra hälft.³⁸ Hon anser dock att portalen i övrigt är från ungotisk tid: ”... spiralslingorna äro av Calcarius II:s typ, ehuru med detaljer – såsom ett par albladslignande utväxter och de maskaroner, ur vilka rånorna växa – lånade från Calcarius I (jfr Grötlingbo).”

Drotten i Visby, som kan ha varit förebilden till Levide kyrka, uppfördes under 1200-talets förra hälft, således samtidigt med Levide. Den har främst westfaliska förebilder, liksom Visby Domkyrka, som också kan ha tjänat som inspirationskälla. Det tyska inflytandet på den gotländska kyrkarkitekturen var vid denna tid förhärskande. Till Visby med dess livliga kyrkobyggande inkallades under 1200-talet både byggmästare och stenhuggare från de tyska områdena, uppenbarligen främst från Westfalen. Dessa kom också att arbeta på den gotländska landsbygden och förde med sig kunskaper och förlagor från arbetet med kyrkorna i Visby. Det förefaller alltså rimligt att antaga att Levide kyrka haft en tysk byggmästare/arkitekt när kyrkans plan lades ut och när absidkor och långhus uppfördes i den första byggnadsetappen.

Förändringar under medeltiden

Redan under medeltiden genomgick kyrkan betydande förändringar, som dock mycket litet kom att beröra kyrkans exteriör. Det var främst långhusets inre som delvis omvandlades genom triumfbågens och tornbågens breddning och höjning. Triumfbågen, som ursprungligen var mycket smal, men troligen rätt hög,³⁹ (jfr. Källunge, Anga, Ganthem, Mästerby, Vall, Fardhem), gjordes mycket vid och hög. Vid samma tillfälle gjordes bågen något spetsbågig.

Även de båda tornbågarna gjordes betydligt bredare och högre. I detta fall får vi hjälp av den utgrävning som gjordes vid restaureringen 1956.⁴⁰ Härvid påträffades en mur, som var 1,3 m bred. ”Den påträffade murens sträckning var parallell med långhusets västmur samt hade delvis sin sträckning under denna men med en förskjutning åt väster (30 cm vid norra tornmuren och 45 cm på mot-

satta sidan). I murens ungefärliga mittparti (206 cm från tornbågens norra anfang) fanns en 165 cm bred svagt skönjbar försänkning. Det var dock omöjligt att fastslå om denna nivåskillnad om högst 10 cm berodde på en tillfällighet eller ej.”

Det är möjligt att denna försänkning anger tornbågens ursprungliga bredd, 165 cm, vilket är jämförbart med andra bevarade romanska tornbågars bredd, t.ex. Garde, Ganthem, Lummelunda.

Breddningen och höjningen av triumfbågen och tornbågen gjorde kyrkorummet större och mera enhetligt. Dessutom satte man nu in ett stort tvådelat gotiskt fönster i långhusets södra mur vilket gjorde rummet betydligt ljusare, detta trots att man samtidigt försåg fönstret med glasmålningar.

En knappt märkbar förändring gjordes på långhusportalen, som blev svagt spetsbågig genom att bågarnas övre delar i hela arkivolten ändrades något och tympanonskivans översta del fick en spetsbåge⁴¹ (fig. 29).

Det är osäkert om långhusets norra portal, som synbarligen varit ungefär lika hög och bred som korportalen, blev igenmurad vid detta tillfälle. Tydliga spår efter denna portal finns i norra muren både i fasaden (fig. 68 c) och inre murens puts.

En mycket tydlig murskarv i långhusets södra mur (fig. 68 b) tyder på en byggnadsförändring som säkerligen har samband med långhusets södra portal. Eftersom här finns endast en skarv torde man redan under byggnadstiden ha ändrat planerna för denna portals placering. Man hade således först tänkt sig att huvudportalen skulle placeras i långhusets mellersta travé alltså ungefär mitt i södra långhusfasaden, men planerna ändrades efter gotländskt mönster, vilket innebar att portalen insattes i den västra travén. Även nordportalen, om den någonsin existerat, var av spår i muren att döma placerad i den mellersta travén vilket innebar att de båda portalerna skulle korrespondera med varandra rakt över kyrkorummet vilket kunde ha betydelse t.ex. i samband med processioner.⁴²

Det är ovisst om tornportalen tillkom vid detta tillfälle. Den uppvisar bl.a. i arkivoltens spetsbågar gotiska drag, men kapitelbandens ornamentik och figurskulptur, ett lejon, är snarast romansk i sin utformning (fig. 40). Troligen är den dock samtidig med tornet, som kan dateras till strax efter 1200-talets mitt då ungotiken kan sägas ta sin början.

Reparationer

Kyrkan har genomgått mycket få förändringar efter medeltiden. Vad murverket beträffar inskränker de sig till

några fönsterförstoringar under 1800-talet och tillkomsten av sakristian vid korets norra mur vid 1700-talets slut. Underhållsarbeten har dock företagits under tidernas lopp och har främst rört takomläggningar, tornspirans reparation och ombyggnad samt nya fönster.

De första uppgifterna om sådana arbeten finns i räkenskaper och visitationsprotokoll från 1600-talet. År 1614 fick glasmästaren betalt för ”9 vinduer vdi kircken samt for kost oc öll thil glasmesteren” (Räk.). Av detta framgår att de medeltida glasmålningarna troligen redan vid denna tid ersattes med nya.

Vid biskop Haquin Spegels⁴³ visitation 1680 framgår av protokollet att kyrkan nyligen reparerats: ”Kyrkian war i alle måtte widh macht, ej allenast tilböriligen tekt utantil, men och prydd och zirad innan.” Endast kyrkogårdsmuren behövde lagas.

Vid nästa visitation 1690 påpekades följande: ”Item, besvärade sigh Pastor om en stiglucka, som the hade i sidsta visitation utlofvat at bota, men intet giordt therwid. Therfore the ock tilfrågades, hvij the icke hade på så lång tijd thet effterkommit, R (=Svar). The wille medh thet första bota henne både dock at thet måtte allenast stå an til nästa året”.

År 1694 påpekades att :”Lefvede Kōrkio ähr well lagatt oc utj wärkett speckiat o botat walffen innanföre”. Däremot har man anmärkningar att komma med vid visitationen 1699: ”Trapporna till Tornett j Lefvede Kyrkio ähro helt brijstfellige oc farlige, dher uppå läffwade Socknemännerna effter formaningar willia dett bota j nestkommande Sommar”. – 1706 togs följande till protokollet: ”Lefwede kyrkia er, innan heel ferdig til waling oc tack (sic), men uthan et stycke af muren utfallen, skal repareris i Sommar, oc tornet smöris.” och 1722 : ”Levide Kyrkio tak skal lagass”.

Uppgifter om kyrkans tillstånd saknas från 1728 (vis. prot.) – 1800. Detta beror till största delen på den brand, som härjade prästgården och totalförstörde alla kyrkans böcker och protokoll. De visitationsprotokoll som hittills citerats är från domkapitlets arkiv i Visby landsarkiv.

1700-talet är således ett okänt kapitel i kyrkans historia. Några större förändringar lär inte ha skett på kyrkobyggnaden. Man nöjde sig med underhållsarbeten av olika slag. Dock vet vi att tornhuvuven ombyggdes eller åtminstone reparerades genomgripande år 1781, eftersom en bevarad hjärtstock bär detta årtal. Vi vet också att kyrkans sakristia tillkom 1786 och att ett sockenmagasin av trä uppfördes på kyrkogården 1759.

På 1820-talet var kyrkan i ett så dåligt skick, att man måste genomföra en omfattande restaurering. Den kom att gälla både yttre och inre arbeten. Redan 1816 hade man vid en sockenstämma påpekat nödvändigheten av

Fig. 69. Kyrkan från söder. Efter teckning i J. Wallin, Analecta. Omkring 1740. KB.

The church seen from the south. After a drawing by J. Wallin 1740.

att förnya kyrkans tak, som alla var bristfälliga och den 8 mars 1818 kan man läsa följande i protokollet:

”1:mo Sedan byggmästar Lindström inlämnat förslag på kostnaderna wid, at bygga kyrkotaket med Bräder eller Tegel til täckning, och de sednare befanns långt billigare och waragtigare, än det förra, framställdes af Pastor om icke rådeligast wore, at täcka med Tegel ..... majoriteten av allmogen tyckte det skulle vara lättare att forsla bräder och ville därför täcka med bräder/ .... hälst han (pastor), så wäl, som kyrkowärdarne för efterkommande der trodde sig kunna förswara, om De tilläto, at et mera kåstsamt och mindre waragtigt tak af bräder blefwe pålagdt, som utom dess ofta borde tjärsmörjas, för at hållas wid magt. Men utom Pastor och kyrkowärdarne, samt någre enda, som woro lika nögda war mängden af den tanka, at fororna med tegel och bräder från och til hamn, skulle för dem blifwa alt för tryckande, hwarföre de hälst wille täcka med Bräder. Hwarföre missnögde härmed å wederbörlig ort finge sig beswära.”

År 1827 var man äntligen beredd att företa en ”högst nödvändig reparation” av kyrkans inre. Vid en kyrkostämman den 10 juni föreslogs följande arbeten:

”1:a Skulle hela kyrkogälfvet omläggas. I Choret blifva de Stenhwalf, som der befinnas bibehållna, endast med den förändring, att de upphöjas ungefärligen 1/4 aln

och inunder så stödjas, att de ej i grafvarne nedstörta. Det öfriga kyrkogolfvet inlägges nytt af Bräder, hvilande på och häftade vid inunder laggede tjenliga Bjelkar. ....

2:o I stället för de förut varande 2:ne gångar längs i kyrkan, blir numera endast en gång på längden sträckande sig från den om man så må kalla den, Bakersta kyrkan eller ifrån bänkar som vidtaga längst ned åt vestra kyrkodörrens Hvalfbåge, fram till Choret...

3:o I följd häraf blifva ej mer än 2:ne Bänkrader i ställe för de 3:ne som förut varit, och skall vid deras inredan så proportioneras, att Bänkarne så på ena som på andra sidan om stora gången blifva af lika längd.

4:o huruvida Bänkarne kunde medhinnas att i år göras nya tvekade man om – och ville man härom framdeles närmare rådgöra, äfvensom huruvida sockenboarnes och kyrkokassans råd och lägenhet kunde medgifva, att de kommande år bygga Läktare längs en del af Norra Kyrkomuren öfver Fruntimmer Bänkraderne.”

1835 var arbetena å kyrkans inre ej fullbordade. Ännu återstod målariarbeten:

”§1. Rörande Kyrkans och Bänkarnas målning, fattades det enhällige beslut, att hela Kyrkan invändigt skulle vitlimmas och Bänkarna med oljefärg målas, hvilket allt nu i Sommar skulle värkställas, och blefvo till det ändamålet Kyrkov: Jacob Lefves och Häradsdomaren P. Burge anmodade att resa till Visby, dels för att göra sig underrättade, om bästa sättet att vitlimma Kyrkan, och dels för att accordera med målare om Bänkarnas målning.”

Restaureringen 1902–03

Nästa större reparation av kyrkan företogs 1902–03. Även denna hade planerats länge och orsakades främst av att man ville förse kyrkan med en uppvärmningsanordning. Man fann då att detta ej skulle vara möjligt utan att dessförinnan täta kyrkans fönster och dörrar. Det ena drog med sig den andra och slutligen måste man anlita sakkunnig för att upprätta ett restaureringsförslag. Härtill utsågs byggmästaren Nils Petersson i Visby, som tidigare utfört flera kyrkoreparationer. Denna inkom med ett detaljerat förslag till kyrkans restaurering omfattande installation av ”värmeugn”, nya fönsteromfattningar, stenkolonetter i ljudöppningarna m.m.

Det var biskop Gezelius von Schele⁴⁴ som vid en visitation hade uppmanat församlingen att anskaffa en uppvärmningsanordning. Vid kyrkostämmans sammanträde den 4 okt 1897 togs frågan upp: ”I enlighet med den af H.H. Biskopen uttalade önskan vid sista visitationen framställde kyrkorådet frågan om anskaffande af värmeugn till Kyrkan.”

I december samma år hade ritningar anskaffats samt ett kostnadsförslag, vilket granskades av Kyrkostämman

(29/12). ”Efter någon diskussion af hvilken framgick, att stämman ansåg det vara nödigt att först låta verkställa reparation å Kyrkans dörrar och fönster för att få dessa täta, innan värmeugn insattes, beslöts, att det för närvarande borde anstå med insättande af värmeugnen till dess den ifrågavarande reparationen kunnat ske. Men för att hafva de upprättade föreslagna ritningarne, som godkändes, klara för kommande behof, beslöt stämman då inga särskilda kostnader voro därmed förbundna att de skulle inlemnas till Kongl. Maj:ts ompröfning och fastställelse genom dess öfverintendentens embete.”

Det kom att dröja flera år innan dessa arbeten utfördes. Det berodde också på att det blev nödvändigt att lägga nytt tak på kyrkan och att reparera tornhuvuven. Man begärde nu kollektmedel från stiftet för att kunna genomföra dessa arbeten och tvingades även att ta ett lån.

Sommaren 1902 kom arbetena äntligen igång. Byggmästaren O.J. Karlsson i Alva hade enligt anbud åtagit sig att utföra ”Stenarbetet för insättande af 3 styck nya fönster samt å 2 styck nya dörrar enligt faställda ritningar. ... samt å upputsade af kyrkans inre väggar och hvalf ... samt uppförande af rökrör och cementplattor för kamininsättande”.

Största delen av dessa arbeten kom att genomföras sommaren och hösten 1902. De stora fönster i långhusets norra mur, vilka upptagits på 1830-talet, ersattes med något mindre rundbågiga fönster i ”medeltida stil” och med yttre omfattningar av huggen kalksten.

När man påbörjat arbetet med putsen på kyrkans innerväggar påträffades medeltida kalkmålningar. Vid den här tiden hade man börjat intressera sig för det medeltida måleriet i kyrkorna. Både Domkyrkan i Visby och Dalhems kyrka hade nyligen genomgått omfattande restaureringar, som också tagit hänsyn till det äldre måleriet. I båda dessa fall hade arkitekten, Axel Herman Hägg⁴⁵, kompletterat de äldre målningarna med nya scener, i allmänhet med Passionsmästarens målningar från 1400-talet som förlagor. Så blev det även här i Levide.

De medeltida målningar som påträffades, var mycket fragmentariska. På långhusets södra mur var endast tre scener någorlunda bevarade (de västligaste). De övriga är nymålningar anpassade till 1400-talsmästarens stil, men delvis med nya motiv. I helgonserien återfinns Nordens apostel Ansgar samt helgonen S Erik, S Sigfrid, S Eskil och S Birgitta. Inget av dessa nordiska helgon förekommer eljest i Passionsmästarens helgonserier.

C.Wilhelm Pettersson,⁴⁶ som vid denna tid var den allmänt använda konservatorn på Gotland, skriver i en konservatorsrapport från 1914: ”Gamla målningar hade vid kyrkans reparation upptäckts på några ställen i skeppet och skulle restaureras. På skeppets västra vägg mellan

tornbågen och södra dörren var målade St Kristoffer, något skadad vid framtagningen, som redan var gjord vid min ankomst. Konturerna hjälptes upp och en mycket svag kalklasyr lades öfver den skadade ytan. På skeppets södra vägg förekom en serie af helgon och apostlar hvilka fram åt öster var alldeles borta och väggen lagad med ny puts, det gamla restaurerades på liknande sätt som föregående, och nya målades på väggen fram till predikstolen." De nya målningarna på långhusets norra vägg kalkades över vid restaureringen på 1950-talet.

En kamin hade placerats i långhusets nordöstra hörn med rökrör i muren upp till en välhuggen skorsten av kalksten på taknocken. Skorstenen är ännu bevarad på ursprunglig plats, men används ej, eftersom kyrkan nu har elektrisk uppvärmning.

År 1922 fann dåvarande riksantikvarien T.J. Arne⁴⁷ vid besök i kyrkan, att den hade svåra fuktskador. Under rubriken "Omedelbar reparation av Levide kyrka erforderlig", omtalas i *Gotlands Allehanda* (12/9) vilka problem kyrkan hade. Professor H. Kreüger⁴⁸ och intendenten vid Byggnadsstyrelsen A. Roland⁴⁹ har efter ett anmodat besök i kyrkan avlämnat tjänsteutlåtanden. "Professor Kreüger anför i sitt memorial, att de största olägenheterna av fukten återfinns i själva kyrkan i norr, öster och söder. Målningarna äro skadade och putsen anfränt i så hög grad att den sönderföll vid beröring. – Genom anbringandet av träbeklädnad (bänkarna) å norra och södra väggarna har riklig svampbildning och förstörelse av träet inträtt." – Nu föreslås "borttagandet av den bristfälliga putsen på norra sida och ersättande av densamma med kalkputs. – Allt trä intill murarna och all svampbildning och därav anfränt virke borttages. – Vidare skall effektiv ventilation anordnas, så att ej fukt kvarstannar eller uppsuges av murarna." Församligen anmodades att omedelbart utföra dessa reparationsarbeten, men begärde och fick uppskov till följande sommar (1923).

Restaureringen 1956–57

En mycket välbehövlig, omfattande restaurering genomfördes 1956–57 efter förslag av arkitekten Nils Arne Rosén, Stockholm.

Vad exteriören beträffar rörde det sig främst om underhållsarbeten, men nog så omfattande och viktiga. Tornspiran förnyades helt, samtliga tak på långhuset, koret och absiden fick nya falbräder och tornet putsades och vitkalkades.

Mera märkbara var dock de förändringar som företogs med kyrkans interiör. Alla golv utom sakristians belades med kvadratiska kalkstensplattor, i koret behölls dock till största delen de gamla gravstenarna. I långhusets

bänkkvarter lades trägolv ovanpå kalkstenen, för att slipa kylan från stenen vintertid.

Det lilla fyrpassformade fönstret ovanför det södra sidoaltaret i långhuset, som varit igenmurat och delvis dolts av predikstolen, togs åter fram och glasades. Det belyser numera sidoaltaret och på detta ett litet processionskrucifix från 1300-talet.

Man hade hoppats på att kunna ta fram flera medeltida kalkmålningar men vid 1800-talets renoveringar hade man skrapat och rengjort väggar och valv så grundligt, att konservatorn Erik Olsson, som var ansvarig för friläggningen, endast kunde rädda några rester av den en gång så rika målningsskruden. I triumfbågen både mot långhuset och koret hade målats kvadrar samt ett ornamentalt mönster i flera färger, främst rött och grått (fig. 58). Detta togs nu fram och kunde lätt kompletteras, där målningen fläckvis avlägsnats. Vid samma tillfälle bortogs en schablonmässig målning i bågar och valv utförd av målaren Johan Gardelin från Hemse vid restaureringen 1902–03. Även den frismålning som utförts av C. Wilhelm Pettersson 1903 på långhusets norra mur (fig. 77) överkalkades efter fotografering. Den var svårt skadad av fukt. En målning norr om tornbågen på långhusets västra vägg, Kristus med ett lamm i famnen, överkalkades också.

Predikstolen, som stått på det södra sidoaltaret, flyttades över till norra sidan, där tidigare en kamin haft sin plats. Nu infördes elektrisk uppvärmning med radiatorer bl. a. under bänkarna, vilket innebar att kaminen blev överflödig. Den av kalksten konstfärdigt huggna skorstenen blev dock kvar på långhusets taknock.

All inredning och de flesta inventarier fick en välbehövlig översyn, rengjordes och retuscherades och ibland fernissades. Orgelhuset ommålades helt.

Bänkarna i långhuset, som tidigare endast lämnat en smal gång mellan de fyra pelarna, kortades nu på både södra och norra sidan så att pelarna helt frilades. I stället placerades lösa stolar i detta utrymme, dock så att en gång lämnades i mitten med riktning mot koret och högaltaret.

I samband med denna restaurering utfördes en arkeologisk undersökning av de partier i kyrkan där golvet ej redan förnyats då undersökningen påbörjades i december 1956. Utgrävningen leddes av fil. kand. Carl-Filip Mannerstråle, vars rapport till Riksantikvarien här lämnas som bilaga.

Med undantag för smärre underhållsarbeten har kyrkan sedan restaureringen 1956–57 ej varit föremål för förändringar eller större reparationer. När detta skrivs (1995) genomförs dock en omläggning av korets golv, som i vissa partier utsatts för nivåförändringar.

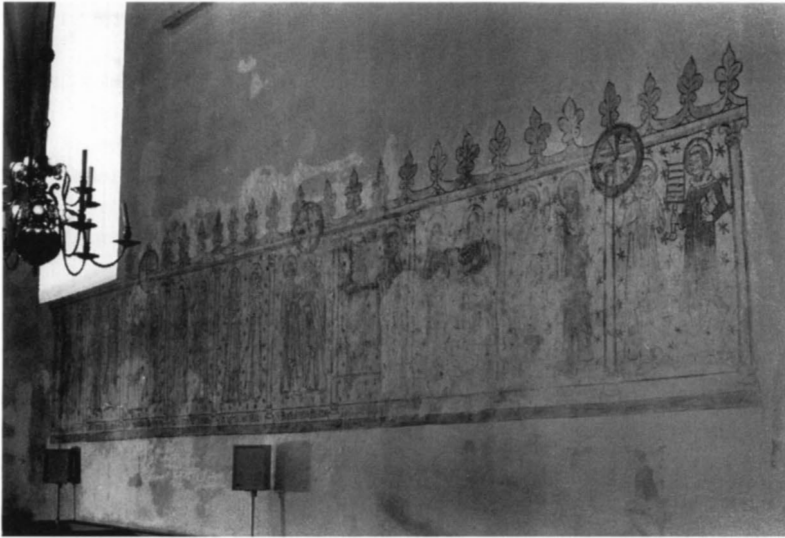

Fig. 70. Långhusets södra vägg med målningar från 1400-talet kompletterade av C.W. Pettersson 1903. Foto T. Svensson 1996.

The south wall of the nave with murals from the 15th century supplemented by murals painted by C.W.Pettersson in 1903.

Kalkmålningar

Under medeltiden och långt in i tiden efter reformationen var kyrkans väggar och valv fyllda med målningar. Några rester av dessa målningar finns ännu kvar. På långhusets södra vägg finns en svit apostlar och helgon. Dessa är grupperade två och två (fig. 70). Endast tre av grupperna (de västligaste) är dock ursprungliga, målade på 1400-talet av Passionsmästaren eller hans verkstad.⁵⁰ Samme mästare har även utfört Kristoffer med Jesusbarnet på långhusets västra vägg nära sydportalen (fig. 73). Äldst är den ornamentala kvadermålningen i rött och grått i triumfbågen, troligen tillkommen vid bågens förstoring omkr. 1300. I absidens valv finns målade akantusrankor i blått och svart med infogade inskrifter, tillkomna på 1600-talet (fig. 63).

Förteckning över målningarna

Långhusets södra vägg: (nr 1–8 målade av C. Wilhelm Pettersson 1903). – S. Petrus och S. Paulus med sina attribut, – 2. S. Johannes och S. Andreas, -3. S. Ansgar och S. Birgitta, -4. S. Filippus och S. Tomas, -5. S. Sigfrid och S. Eskil, -6. S. Bartolomeus och S. Simeon, -7. David och S. Botvid, -8. Taddeus och Matteus, -9. S. Jacob d.y. med valkestav och S. Jacob d.ä. med pilgrimsstav, -10. Helgon med bok och S. Laurentius med sitt tortyrredskap, ett halster.

Långhusets västra vägg: S. Kristoffer med Jesusbarnet. Den jättelike Kristoffer med ett träd som vandringsstav bär Jesusbarnet på sin vänstra axel. Barnet har i sin vänstra hand ett korskrönt klot med korsflagga och välsignar med den högra handen.

Triumfbågen är försedd med en rikt utformad kvadermålning i ljusrött och grått med vita fogar.

Denna målning synes vara kyrkans äldsta bevarade målning och har troligen tillkommit när kyrkan moderniserades i gotisk stil omkr. 1300, varvid triumfbågen vidgades väsentligt.

Absiden

Hjälmsvalvet i absiden är helt uppfyllt av målade akantusrankor i blått och svart. Här finns också i valvets hjässa en strålkran målade i rött och gult, vilken omger namnet Jehova (hebreiska bokstäver). Dessutom följande inskrifter: på norra sidan "Psal:113.v.3. I frå Solennes uppgång alt/intil nedergången, ware Herrans/Nampon Lofwat." – I valvets hjässa: TVRRIS FORTISSI/MA NOMEN DOMINI/SIT NOMEN DOMINI/BENEDICTVM IN SECULA (=Herrens namn är ett starkt torn; Välsignat vare Herrens namn, från nu och till evig tid). Citat Ordspråksboken 18:10 resp. Psaltaren 113:2. – Södra sidan: "Herren Gud then os/uplyser pryder Högtidena med/löf alt intill Domen på altare".

Fig. 71. De västligaste målningsscenerna på långhusets södra vägg, 1400-talet. Jfr. fig. 70. Foto 1994.

The three most westerly mural scenes on the south wall of the nave, 15th century. Cf. Fig. 70.

Konsekrationkors

Fyra stycken konsekrationkors (möjligen fem) har bevarats, alla med 30 cm:s diameter målade i rödbrunt och grönt (fig. 72). Ett på korets södra mur, tre på långhusets södra mur och möjligen ett på långhusets västra mur. Det sistnämnda överensstämmer nämligen med Kristoffers gloria både vad storleken beträffar (30 cm diameter) och den höjd på väggen som de övriga konsekrationkorsen är placerade. Alla dessa invigningskors torde ha tillkommit vid 1200-talets mitt då kyrkan stod färdig. Det betyder att de fanns när Passionsmästaren utförde sina målningar på 1400-talet. De i långhuset har säkerligen kompletterats av C.W. Pettersson vid restaureringen 1903.

Vid en restaurering 1956–57 frilades även två konsekrationkors på norra och södra väggen i absiden. Dessa hade samband med målade helgonfigurer, Petrus och Paulus (troligen kyrkans skyddshelgon), som stod ovanpå korsen. Dessa målningar var dock så fragmentariska att de åter överkalkades (se Erik Olssons rapport, bilaga 2).

Med dessa två invigningskors i absiden kan vi med ganska stor säkerhet fastställa de övriga korsens placering: Fyra i koret och absiden (två på S och två på N sidan); åtta i långhuset (tre på vardera S och N sidan och två på V sidan).

Inskrifter

Några av de inskrifter från 1600-talet, som fortfarande finns kvar på kyrkans väggar, återfinns i det inventarium som upprättades 1830 av v. pastorn G.G. Swebilius.⁵¹ Vid denna tid fanns dock många fler inskrifter, bl.a. på långhusets pelare: "På den 1sta till höger då man inkommer genom kyrkans stordörr. ψ Im (psalm) 5, 8v. ψ Im 84.11 v. Ty si en dag i dine gårdar m.m. – På 2dra Pelaren å samma sida läses: — The skal säga them min ord. — På södra väggen (s 62) läses: – Så vill jag att männen bedja i all rum. — Herre huru lustigt äro Thina boningar (Det andra oläsligt). På första pelaren till vänster ifrån stordörr läses: — Herre lär mig göra efter Thitt Be-

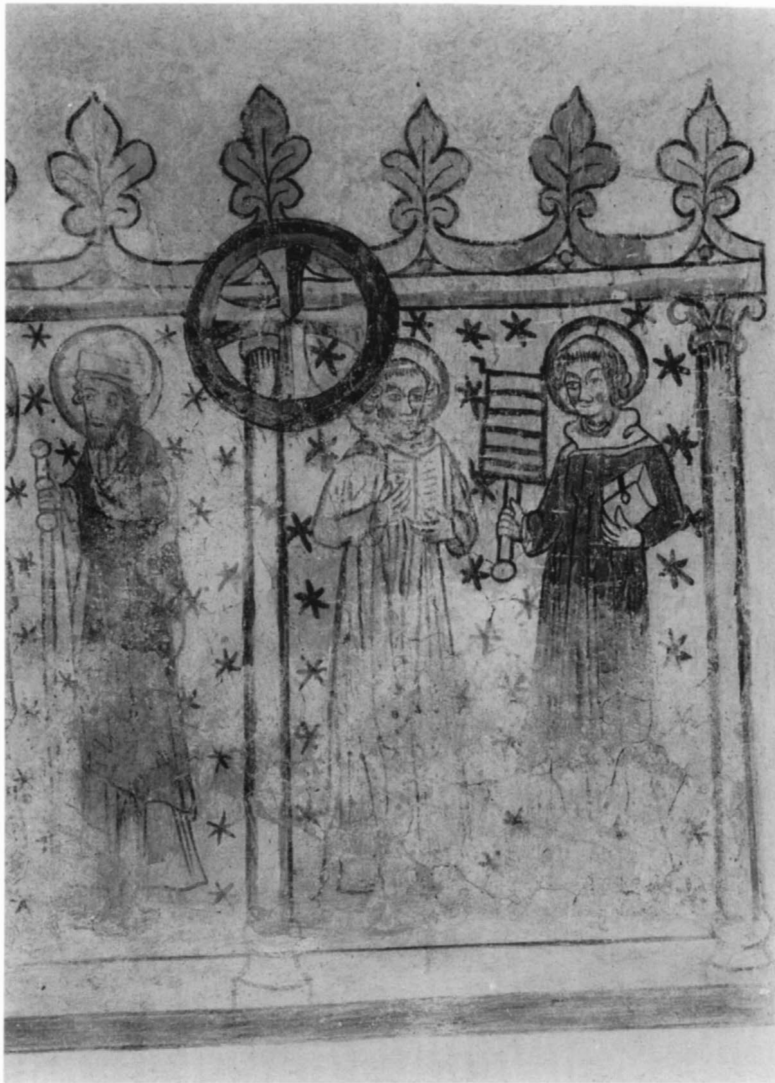

Fig. 72. S. Jacob d.ä., helgon med bok samt S. Lars med halster. Detalj av fig. 71. Foto 1994.

St James the Elder, a Saint with a book and St Laurence with a gridiron. Detail of Fig. 71.

hag. — Ett ting nödvändigt. — På norra muren läses — Sammalunda och qvinnorne pryde sig Högligom (det andra oläsligt). Midt öfver gången på hvalfbågen upptäcktes 1694 och Bokstäfverne J.N.R.J. (INRI = Jesus Nasarenum Rex Judorum) — Öfver stordörm föreställes 2ne personer hållande i ett hufvud med underskrift: Petrus gick ut och gret bitterligen.⁵² — Ofvan Predikstoln på gammal Danska upptäcktes inskriften Gud Misskunde sig Öfver Migh arme Syndare. — I taket där den stora ljuskronan finnes orden: Åra vare Gud i Höjden. — Straxt vid predikst: — Låfvad vare Herran Israels Gud. Vid högra fönstret straxt vid Altaret läses Johannes 12te Ç. Än är ljuset hos Eder.”

Enligt beskrivningen i detta inventarium från 1830 fö-

refaller det som om kyrkans medeltida målningar överkalkats redan 1694, då inskrifterna, akantusmålningarna i absiden samt även en figurmålning ovanför långhusets södra portal tillkom.

I en beskrivning av kyrkan 1860 av Fredrik Bergman anmärkes att det ovanför långhusportalen fanns följande inskrift: ”Kyrkan Hwitlimmad och Bänkarnes Målade År 1835.” Vid detta tillfälle bortskrapades och överkalkades troligen samtliga målningar och inskrifter i kyrkan med undantag för absidens akantusrankor och inskrifter (se rapport av Erik Olsson, bilaga 2).

Vid en renovering av kyrkans inre 1902-03 påträffades de medeltida målningarna, vilket meddelades till Överintendentensämbetet. Detta föranledde riksantikvarien Hans

Fig. 73. S. Kristofer, målning på långhusets västra mur, 1400-talet. Foto 1994.

St Christopher, mural on the west wall of the nave, 15th century.

Fig. 74. Triumphbågens södra del med framtagen målad dekor från 1300-talet samt schablonmålning från 1905. Foto E. Olsson 1956.

The south part of chancel arch with painted decorations from the 14th century and stencil painting from 1905.

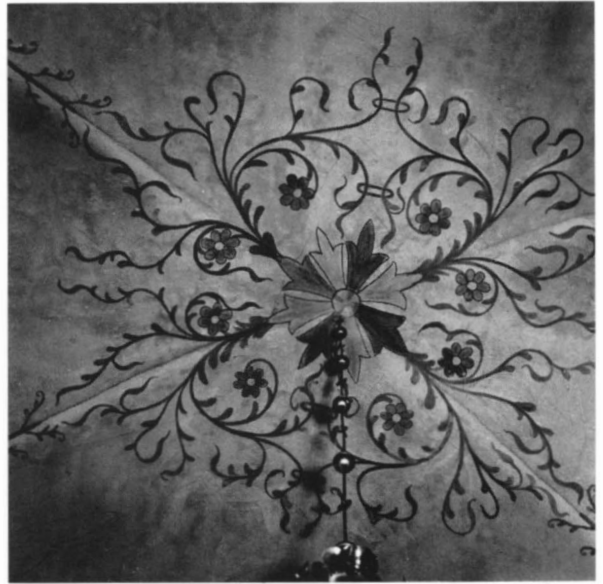

Fig. 75. Ornamental målning i korvalvets hjässa från 1905, nu borttagen. Foto E. Olsson 1956.

Ornamental painting from 1905 in the apex of the chancel vault, now removed.

Fig. 76. Triumphbågens norra sida med dekor från 1905, nu borttagen. Foto E. Olsson 1956.

The north side of the chancel arch with painted decoration from 1905, now removed.

Hildebrand⁵³ att i ett brev till församlingen uppmana till stor försiktighet vid målningarnas framtagande.

Det visade sig emellertid att de medeltida målningarna var så fragmentariskt bevarade att de måste kompletteras. Man uppdrog nu åt konservatorn C. Wilhelm Pettersson, känd från de stora restaureringsarbetena i Domkyrkan och i Dalhems kyrka, att utföra detta arbete. Passionsmästarens apostlasvit på långhusets södra vägg kompletterades nu med åtskilliga helgonbilder, bl.a. de nordiska Ansgar och Birgitta, Sigfrid och Eskil, annars ej vanliga i Gotlands kyrkor, utom Birgitta, som bl. a. förekommer på ett altarbrun i Endre kyrka (Svk Go I, s. 421) och i ett altarskåp i Lye (Svk Go V, s. 64).

Pettersson fick också i uppdrag att måla en helt ny svit målningar på långhusets norra vägg (fig. 77). Han skriver själv i en rapport om detta: "På skeppets norra vägg målades på den nya vattrifna putsen några nya målningar, med motiv tagna från de i Hemse befintliga gamla målningarna" (april 1914, ATA). Dessa helt nya målningar överkalkades vid restaureringen 1956–57.

I samband med restaureringen 1902–03 tillkom också ornamentala målningar i kyrkans valv samt i triumphbågen och vid tribunbågen, utförda av målaren Johan Gardelin i Hemse. Det var målningar utförda i grönt, rött och svart i schablonartat manér, men med medeltida orna-

Fig. 77. Målningssvit på långhusets norra vägg utförd av C.W. Pettersson 1903. Nu överkalkad. Foto E. Olsson 1956.

Mural suite on the north wall of the nave painted by C.W. Pettersson in 1903, now whitewashed over.

mentmålningar som förebild (fig. 75, 76). Även dessa målningar borttogs eller överkalkades vid restaureringen på 1950-talet. Detta berodde dels på att man ville i görli-gaste mån ta fram de medeltida målningarna, dels på att

främst långhusets väggar både på norra och södra sidan var svårt fuktskadade, vilket innebar att även målningar-na tagit skada (se bilaga 2).

Glasmålningar

Alla kyrkans fönster har färgat glas i många färger och med ornamentala oftast geometriska motiv. Detta målade glas tillkom till allra största delen vid kyrkans restaurering vid sekelskiftet (1902–03).

Redan i december 1898 hade byggmästaren Nils Pettersson i Visby upprättat ett förslag till insättning av nya fönster med huggna stenomfattningar i långhusets norra mur där två stora rektangulära fönsteröppningar brutits upp för att ge mera ljus åt långhuset. Det kom dock att dröja ända till 1902 innan detta arbete verkställdes. Sedan ett anbud på "allt glasarbete till fönstren" lämnats 1902 av byggmästaren Nils Pettersson senare samma år anmäldes (Kst.prot. 2/3) "...det anbud, som inkommit... med fastställda ritningar Kronor 415 skulle antagas, detta senare anbud dock under förutsättning att däri innefattades jämte glas äfven alla erforderliga båginfattningar till samtliga fönster, som enligt ritningarna borde restau-

reras." Glasmästaren som utförde arbetet efter byggmästare Petterssons ritningar nämns ej i protokollen. Avsyningen av dessa arbeten gjordes den 20 december 1902, alltså strax före jul då kyrkan åter togs i bruk.

Kyrkans fönster hade säkerligen glasmålningar under medeltiden. En liten rest av dessa fanns kvar vid P.A. Säves besök i kyrkan vid 1800-talets mitt (fig. 78). I långhusets södra fönster fanns överst några ornamentala rutor, som trots sitt fragmentariska tillstånd kan tidsbestämmas till 1300-talets förra hälft⁵⁴, då kyrkan moderniserades i gotisk stil, bågar, fönster och portaler gjordes spetsbågiga. Troligen hade dock kyrkans fönster äldre glasmålningar i de fönster som ej berördes av dessa förändringar på 1300-talet.

Detta gäller t. ex. det stora rundfönstret i ringkammarens södra mur. Vid den utgrävning, som företogs i kyrkan 1956 i samband med en omfattande restaurering på-

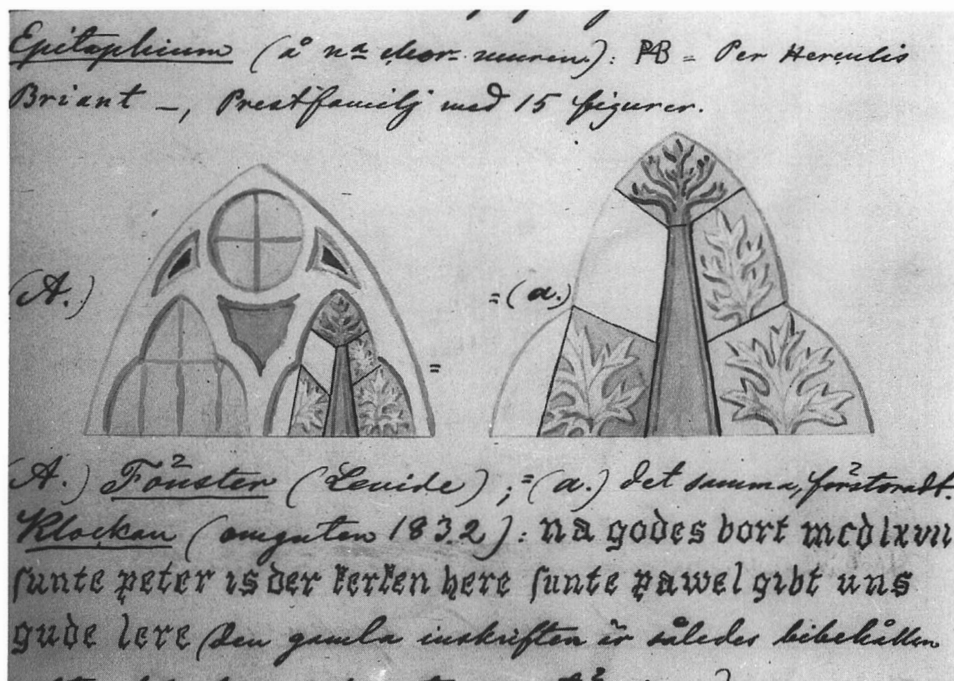

Fig. 78. Medeltida glasmålningsrester i långhusets södra fönster, nu borta. Teckning av P.A. Säve 1864. ATA.

Fragments of medieval stained glass in the south window of the nave, no longer in existence. Drawing by P.A. Säve, 1864.

träffades ett antal fragment av fönsterglas i olika färger samt några med spår av målning (Rapport, Bilaga 2). Liknande fynd gjordes vid samma tillfälle även i koret

och absiden, vilket visar att fönstren även i denna del av kyrkan ursprungligen hade glasmålningar.

Ristningar

I de gotländska kyrkorna har under senare tid påträffats en stor mängd putsristningar, de flesta från medeltiden.⁵⁵ Det är graffiti av olika slag, symboler, skepp, figurer etc, men också konstruktionsritningar i full skala till portaler och fönsteromfattningar. Det förekommer också att den medeltida konstnären ristade konturer i den våta putsen som förberedelse till målandet.⁵⁶

Här i Levide har ingen graffiti påträffats, vilket säker-

ligen beror på den tjocka puts som lades på 1838 i hela kyrkorummet. När man vid restaureringen 1956–57 avlägsnade det tjocka puts lagret i triumfbågen framkom inte endast en kvadernmålning i rött och grått, utan också djupt ristade konturer till denna målning (fig. 74). Det innebar att hela bågens ornamentik kunde rekonstrueras, således även på de ytor där färgen helt avlägsnats.

Fig. 79. Högaltaret. Foto 1994.

The high altar.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Högaltare av finhuggen grå kalksten (fig. 79), opusat med på tre sidor skråkantad skiva och på den östra sidan avrundade hörn. Nära skivans sydöstra hörn spår av svagt ristat invigningskors. Nära framkantens södra parti fragmentarisk runskrift (fig. 80) och spår av bildstensornament (se nedan Bildstenar 1). Mitt på altarets framsida omedelbart under skivan finns en relikgömma, igensatt med masonitskiva. På altarets baksida finns en nisch, vars ena innervägg utgöres av en del av en runsten (se nedan Bildstenar 2). 1973 insattes i nischen ett kassaskåp. På altarets sydsida kan en nu bortbruten piscina ha

funnits (se nedan). Framför altaret trampsten, kortare än altarets längd. Mått: altarskivans längd 250 cm, bredd 140 cm, altarets höjd över golvet 131 cm, över trampstenen 119 cm, trampstenens längd 150 cm, bredd 63 cm, höjd 13 cm.

Altare i långhusets sydöstra hörn (fig. 81), putsat med skiva utan invigningskors, med rundat bakre parti för att passa in i rund nisch. Mått: skivans längd 146 cm, bredd 60 cm, altarets höjd 105 cm.

Piscina av grå kalksten, halvcirkelformad, med tre halvcirkelformiga nedsänkningar utmed den släthuggna

Fig. 81. Sidoaltare i långhusets sydöstra hörn. Foto 1994.

The side altar in the south-east corner of the nave.

Fig. 80. Detalj av högaltarets altarskiva med fragmentarisk runinskrift och spår av bildstensornament. Foto 1994.

Detail of the high altar cover-stone with fragmentary runic inscriptions and traces of ornamentation.

Fig. 82 (motstående sida). Altaruppsats, sannolikt målad av Johan Bartsch den äldre 1662. Foto 1994.

(Next page.) The altar piece, probably painted by Johan Bartsch the Elder in 1662.

översidans ytterkant. Kan ha suttit på högaltarets sydsida men brutits loss vid restaureringen 1906 eller tidigare. Största längd 21,5 cm, höjd 6,5 cm, den yttre halvcirkelns diameter c:a 13 cm, skålens övre diameter c:a 10 cm, uttömningshålets diameter c:a 5 cm.

Altaruppsats av snidad, skulpterad, målad och förgylld ek och furu (fig. 82). Mittfältet flankeras av kolonner och omges av sidostycken med kontursågade ornament. I mittfältet oljemålning på ekpannå, nattvardens instiftelse, omgiven av list i blågrönt, rött och guld samt bred snidad, skulpterad och förgylld ram med snidade rosor i hörnen. Överstycket kröns av figurmålning i tre fält, flankerade av pinakler, i det norra Moses med horn och lagens tavlor med de romerska siffrorna I-III respektive IV-X, i det södra välsignande Kristus med korskrönt

jordglob och strålgloria, i mittfältet vit lilja. De yttre fälten begränsas av profilerade lister med äggstav och tandsnitt samt voluter.

Mittfältet har snidat understycke flankerat av fruktknippen, med inskription i två fält: "Til Guds aere och Kirckens Prydelse er denne Altertafle / opsat och Bekaastet af Peder Brianth och Ane Mortens / D. Anno 1662. 4 Decem.⁵⁷ / Och paa Kirckevergernis Staffen Högesön (Mallgårds bomärke) M. I. (Skogs bomärke) S. O. (Pejnarve bomärke) P. M. (Burge bomärke) B. och Menige Saagnens Bekaastning I. (Lajves bomärke) L. I. (Bocksarve bomärke) B. H. (Sallmunds bomärke) S., / (å list) H. G. (bomärke) C. P. (Magnuse bomärke) R. I. (Ollajvs bomärke) O. (Tummelbos bomärke jämte fem andra). Stafferet 1663 11 septemb." Färger: guld, svart,

vitt, blått, grönt, gult, brunt, rött. Bredd 320 cm, höjd 360 cm. Målningen anses utförd av Johan Bartsch den äldre, som målat en signerad altartavla med samma motiv i Fole kyrka.⁵⁸ Altaruppsatsen har tidigare stått 35 cm längre åt väster på altarskivan. På överstycket mellan de målade figurerna var till 1957 fäst ett processionskrucifix (se nedan).

Framför altaruppsatsen står ett krucifix av trä, ljusbrunt, med corpus gulvit. Höjd 57 cm, corpus höjd 24 cm. Anskaffat 1990 från Kyrktryck, Katrineholm.

Altarskrank av furu (fig. 83), rakt, bestående av skärm och knäfall. Längs skärmens övre kant profilerad överliggare. Knäfallet överklätt med rött tyg, tillkommet 1957. I skärmen två dörrar samt rektangulära listomgivna speglar, mellan speglarna rektangulära fält. Mitt på

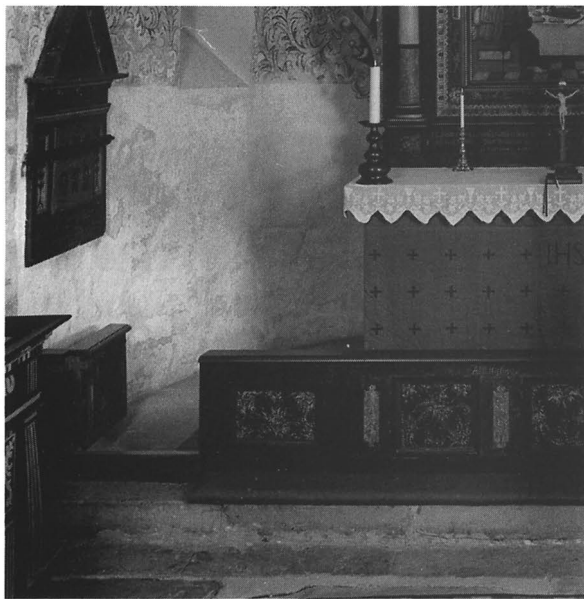
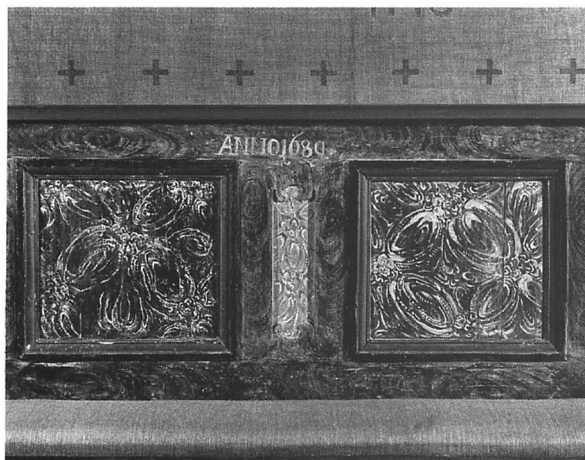

Fig. 83. Altarskrank av furu, bestående av skärm och knäfall. Foto 1994.

The communion rail consisting of a screen and kneeling cushions.

Fig. 84. Altarskrank, detalj med målat årtal 1689. Foto 1994.

Detail of the communion rail with the painted date 1689.

västra sidan av skärmens övre parti målat "ANNO 1689" (fig. 84). Höjd 62 cm, knäfallets bredd 28 cm. Färger: brunt, lister blågrönt, speglar marmorerade i rödbrunt och blåsvart, de rektangulära fälten rosa, på östra sidan gulbrunt. 1835 övermålad med brun oljefärg, som avlägsnades 1957 (konserveringsrapport, bilaga 2). Enligt 1802 års inventarium fanns "1 st Dyna på Altardisken". Senare är tillskrivet: "En beklädnad å altarrunden af rödt ylle Tyg med svart utsyning, gifven af Fru Häradshöfdingskan Ulla Kökeritz och Döttrar år 1856."⁵⁹

Bekännelsepall av furu (fig. 85), ljusbrun, med profilerade sidostycken. Höjd 110 cm. Enligt räkenskaperna inköpt 1874.

Fig. 86 (motstående sida). Processionskrucifix av ek från 1300-talets förra hälft. Foto 1994.

(Next page.) Oak processional crucifix from the first half of the 14th century.

Fig. 85. Bekännelsepall av furu, enligt räkenskaperna inköpt 1874. Foto 1994.

Pinewood confessional stool. Bought in 1874 according to the church accounts.

Processionskrucifix

Processionskrucifix (fig. 86) av ek. Corpus är med tre spikar fäst vid korset. Detta är kantat med förgyllda blad och har ändplattor med snidade evangelistsymboler, underst Matteusängeln (höger vinge saknas), å Kristi högra sida Markuslejonet, å den vänstra Lukasoxen, överst Johannesörnen (vingar saknas). I korsarmarnas skärningspunkt finns en korsgloria i form av ett målat ringkors.

Kristus har törnekrona och lutar huvudet åt sin högra sida. Knäna är lätt uppdragna, med höger knä fört något åt höger sida. Ländklädet är veckat, med en stor knut över höger höft. Höjd 98 cm. Färger: karnation gulvit, ländkläde och törnekrona mörkgrönt, hår svart, ändplattor förgyllda. 1300-talets förra hälft. Krucifixet var fram till 1957 års restaurering med två grova spikar fästat överst på altartavlan men togs då ned och placerades ovanför

Fig. 87. Predikstol från 1600-talets slut, målad 1685. Delvis förändrad 1957. Foto 1994.

Pulpit from the end of the 17th century, painted 1685. Partly altered 1957.

långhusets södra sidoaltare. Det restaurerades 1973 av konservator Marianne Korsman (konserveringsrapport i ATA, kopia i GF). Härvid konstaterades att flera lager färg var synliga. De fästes utan någon framtagning av den ursprungliga bemålningen, varpå företogs en lätt tvättning.⁶⁰

Predikstol

Predikstol (fig. 87), bestående av polygonal korg med trappa och ljudtak, allt av furu, på fyrkantig plint av kalksten. Korgen har skarpkantad överluggare, gesims med snidad list, under denna och längs undre kanten lister med ornament i plattsärning. I listomgivna bågfält, åtskilda av kolonner, med plattsnidade ornament i svicklarna målade figurer i vitt mot svart botten, från

vänster "S. Johannes" med örn och uppslagen bok, "S. Matheus" (fig. 88) med ängeln och "S. Lucas" (fig. 89) med oxen. Över evangelisternas huvuden är namnet skrivet med guldskrift. Korgens inre höjd 112 cm. Färger: guld, rött, grönt, svart, vitt, blått. Det platta polygonala ljudtaket har gesims med äggstav samt listomgivna fält med bandflätor i plattsärning och kronliknande överbyggnad, bestående av S-formade voluter med pinakler, uppbärande en krönprydnad; utmed taklisten kontursågade krönornament, krönte av pinakler. Under ljudtaket hänger en snidad och försilvrad duva, vitmålad och delvis förgylld, med svarta ögon. Trappan, tillkommen vid restaureringen 1957, har en enkel ledstång.

I samband med 1957 års restaurering flyttades predikstolen från det södra sidoaltaret till långhusets nordöstra

Fig. 88. "S. Matheus", målning på predikstolskorgen. Jfr. fig. 87. Foto 1994.

"St Matthew", painting on the side of the pulpit box. Cf. Fig. 87.

Fig. 89. "S. Lucas", målning på predikstolskorgen. Jfr. fig. 87. Foto 1994.

St Luke, painting on the side of the pulpit box. Cf. Fig. 87.

hörn. Härvid magasinerades följande delar: – 1. Ryggstycke av furu (fig. 90), rektangulärt, utmed övre kanten list med äggstav och tandsnitt, därunder rektangulärt fält med bandfläta i rött och vitt. Under profilerad list i mörkgrönt och vitt två listomgivna rektangulära fält, i det övre figurmålning, Kristus visande sidosåret. Ryggstyckets övre del i övrigt brunmålad, undre gråvit. Mått: bredd 90 cm, total höjd 217 cm, det brunmålade partiets höjd 115 cm, figurmålningens höjd 63 cm, bredd 49 cm. På sidorna om det figurmålade fältet krokare för lampetter (se nedan). – 2. Parti av korgen (fig. 92), fält med målad figur "S. Marcus", vilken bild redan 1860 var "alldeles förstörd". Bredd 43 cm, höjd 114 cm. – 3. Dörr, överst profilerad list med äggstav och tandsnitt, därunder avlångt rektangulärt fält med bladverk i plattskärning över listomgivet fält utan dekor, 1906 försett med målat blomstermotiv (fig. 91) av Johan Gardelin, borttaget 1957. Bredd 62 cm, höjd 107 cm. Färger: mörkrött, rödbrunt, grönt, vitt. – 4. S-formad volut med pinakel, omålad, avsedd att placera på predikstolens ljudtak. – 5. Krönornament, kontursågat, avsett för ljudtakets taklist, omålat. Vid flyttningen slopades trappans kontursågade stöd.

Predikstolen torde ha tillkommit i slutet av 1600-talet. Den anses tillverkad av kyrksnickaren Jochim Sterling, som utfört de likartat utformade predikstolarna i Garde,

Fig. 90. Ryggstycke till predikstolen, numera undanställt. Foto 1994.

Back-piece for the pulpit, no longer in position.

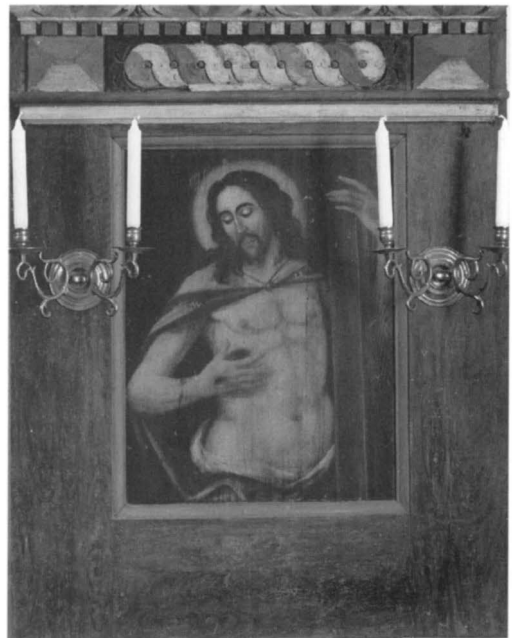

Fig. 91. Dörr till predikstolen, med blomstermotiv målat av Johan Gardelin, numera undanställd. Foto E. Olsson 1957.

Door to the pulpit with flower motifs painted by Johan Gardelin, no longer in position.

Fig. 93. Tidtavla till timglas, från senare hälften av 1600-talet. Foto 1994.

Manual dial for an hour-glass from the second half of the 17th century.

Fig. 92. Del av predikstolens korg, numera undanställd. Jfr fig. 87. Foto 1994.

Part of the pulpit box, no longer in position. Cf. Fig. 87.

Fig. 94. Korbänk från 1685 vid korets norra mur. Foto 1994.

Choir stall from 1685 by the north wall of the chancel.

Fig. 95. Korbänkens främre bänkskärm, stadsmotiv, tillskrivet Rasmus Bartsch 1689. Detalj av fig. 96. Foto 1994.

Detail of the front screen of the choir stall. Painting of a town motif attributed to Rasmus Bartsch, 1689.

Fig. 96. Korbänkens främre bänkskärm, med målning från 1689 tillskriven Rasmus Bartsch. Foto 1994.

The front screen of the choir stall with a painting from 1689 attributed to Rasmus Bartsch.

Fig. 97. Korbänkens ryggskärm, detalj av målade text från 1689. Foto 1994.

The back of the choir stall, detail of painted text from 1689.

Halla och Kräklingbo. "Prädjkestolen skal ändras i Leijvede" heter det i 1680 års visitationsprotokoll. Enligt 1830 års inventarium målades predikstolen 1685. Mästare torde ha varit Andreas Hamborger, som målat de signerade predikstolarna i bl. a. Havdhem 1684 och Hørsne 1688 samt Briants epitafium i Levide 1689 (se nedan). 1835 målades delar av predikstolen med brun oljefärg av Niklas Timgren. Färgen avlägsnades 1957.⁶¹

Ambon av ljusbrun furu. Största höjd 118 cm, bredd 55 cm, djup 40 cm. Skänkt 1991 av kyrkvårdarna Valdemar Engström och Elias Melin, tillverkad av den förres firma Levide snickeri.

Timglasuppsats med tidtavla (fig. 93), bestående av ihålig bräda av furu, i övre och nedre delen vidgande sig till en cirkelformad skiva. På mitten kubisk träplugg, vridbar, för nu förlorat timglas. På övre och nedre partierna påklustrat papper med figurer, på den övre urtavla med romerska siffror samt visare, i mitten träplugg fäst vid vridbar träskiva i brädans inre, kring denna sol omgiven av strålar och flätad krans, i övre svicklarna basunblåsande änglar, på sidorna vildmän, under urtavlan text: JACOBUS HARTMAN SANDUHRMACHER IN LEIPZIG, på det nedre partiet sol omgiven av strålar och flätad krans och siffrorna 1–31 samt månadernas namn med tolv hål för en flyttbar plugg, som bevarats. Höjd 70 cm, största bredd 16,5 cm. Träet rödmålat. Var före 1957 fäst på predikstolens ryggskärm, t.v. om figurmålningen. En liknande anordning i Gärdslösa (SvK Öl. II:3 s. 126–129 och not 85) har daterats till 1600-talets mitt eller senare hälft. "Ett Nytt Timeglaas af tre glaas bestående" är tillskrivet i 1594 års inventarium senare än 1689. Torde avse denna timglasuppsats, där glasen sedermera förnyats.⁶²

Bänkinredning

Korbänk (fig. 94) vid korets norra mur. Golvet, av brunmålade furuplankor, ligger högre än korgolvet. Främre bänkskärmen (fig. 96) har utmed övre kanten sned överliggare med äggstav och tandsnitt samt därunder på södra sidan fält med snidade bandflätor. Utsidan är genom kolonnetter indelad i fält med målade speglar med bågformig avslutning, uppåt och nedåt begränsade av tandsnitt och inramade av kolonnetter samt med vegetativa ornament i plattskärning i svicklarna. Det västligaste av de fyra fälten på sydsidan samt det östra gavelfältet utgör dörrar. På den östra dörrrens innersida (fig. 98) inskuret årtal MDCLXXXV (=1685). I fälten vegetativa målningar; i det andra från öster i stället ett stadsmotiv (fig. 95). Färger: insidan gråvit, i övrigt svart, vitt, brunt, rött, blågrönt. Ryggskärmen, vars kortsidor är sekundärt avsågade, är brunmålad, har överliggare med stöd och är indelad i fyra brunmålade ådrade fält med blåsvarta ramar. Över fälten text (fig. 97): DI...ARA OCH KYRKIAN TIL PRYDNAT ÄR THETTA KYR..RTTSTAL...BEKOSTADTS OCH EN LIUSECRONA ... RA. Fortsättningen av texten, som stått på det parti som tagits bort när sakristia inrättades, har sannolikt innehållit den uppgift som återges i 1830 års inventarium: "bygd och målade 1689 af Paul Wäfver".⁶³ Samma inventarium innehåller också två nu försvunna bibelverser på latin, ps. 61:4 (Vulgatas numrering 61:3) och 113:2. Utmed ryggskärmen ljusbrun sittbräda. Mått:

Fig. 98 (till vänster). Korbänken, östra dörrens insida med inskuret årtal 1685. Foto 1994.

(Left.) The inside of the east door of the choir stall with the date 1685 cut in the wood.

Fig. 99. Bänkkvarter norr om mittgången, troligen tillkommet omkring 1700 och målat 1702 och 1835. Foto 1994.

Section of pews north of the central aisle. Probably made around the year 1700 and painted in 1702 and 1835.

främre skärmens södra parti längd 337 cm, det östra 112 cm, det västra 65 cm, höjd från korgolvet 134 cm, från trägolvet i bänken 110 cm, ryggskärmens längd 315 cm, höjd över bänkens golv 138 cm, sittbrädans höjd 48 cm, bredd 40 cm. Årtalet 1689 torde endast avse målningen. Denna anses utförd av Rasmus Bartsch⁶⁴, som målat likartade motiv i bl. a. korbänken i Rone (SvK, Go VI fig. 490, 494). 1835 målades korbänken av Niclas Timgren. 1906 målades blomstermotiv i speglarna av Johan Gardelin. De togs bort 1957 (konserveringsrapport i ATA och GF, Bilaga 2).

Bänkkvarter

Bänkinredningen är av furu, slutet (fig. 99) och indelat i två kvarter. På södra sidan sju bänkrum, på den norra nio. Bänkkvarteren har profilerad överliggare. Dörrarna och bänkskärmarna har rektangulära speglar, omgivna av en smal röd list, norra kvarterets speglar och spegeln på södra kvarterets främre bänkskärm ströpplade på gulbrun botten, södra kvarterets övriga speglar målade med spiralliknande växtornamentik i blått på gulaktig botten. Över dekoren på de fyra främsta dörrarnas speglar på den södra sidan är målat bokstäver i rött över dekoren,

från öster "TISB", "BMSB", "IPSB", "GISL". På brädan över spegeln på södra bänkkvarterets västra bänkskärm i gul färg målat årtal "1702". Färger: dörrar och skärmar bruna med ådring, överliggaren blågrön, bänkarnas inre ljusbrunt. Södra bänkkvarterets höjd 106 cm, det norra 104 cm, bådas bredd 220 cm. Tre bänkluckor av furu (fig.100), med profilerad överliggare och speglar med spiralliknande växtornamentik, samma mönster som de främsta bänkarna i södra bänkkvarteret. Två höjd 100 cm, en höjd 93 cm. På sakristievinden.

Bänkinredningen torde ha tillkommit senast omkring år 1700 och målats 1702. Sannolikt tillkom samtidigt det mellersta bänkkvarter, som avlägsnades 1828. Vid visitationen 1728 heter det: "4 nye Bäncker uthi Lewede Kyrckia 2 på Manfolks-sijdan, och 2 på Qwinfolks-sidan ähr förfärdigade för 3 åhr sedan på Kyrckians egen bekostnadh, allenast att Her Befalnings Mannen Fielström bestådt Målningen. Elliest wille Kyrckiones föreståndare i Lefwede låta byggia en ny Qwinfolks Bänck nederst i Kyrckian, där til ock en skiön lägenhet fants, som bewilljades." 1800 omtalas "2 st nya Bänkar til ungdomen i Kyrkan." Vid 1803 års visitation heter det: "Herr Lagmannen och Hărădshöfdingen von Hauswolff begärde,

Fig. 100. Nummertavla från 1700-talet. Foto 1994.

Hymnboard from the 18th century.

Fig. 101. Bänkluckor av furu, magasinerade 1957. Foto 1994.

Pinewood pew doors, put in storage in 1957.

att det bänkrum i Levide kyrka, som från längre tider tillbaka blifvit nyttjadt af Des Företrädare i Ämbetet, måtte honom förbehållas, äfven som Pastor yrkade, att främsta Bänken på mellanraden, som förre Pastorerne för sine Hustrur och barn innehaft, måtte Prestgården tillerkännas.”⁶⁵ Vid visitationen 1825 begärde församlingen ”att få borttaga medlersta bänkraden i kyrkan, då dennas utseende, medelst en enda gång mellan bänkarna skulle mycket förbättras, hvaremot Biskopen icke hade något att påminna.” När församlingen den 10/6 1827 fattade beslutet att genomföra ombyggnaden av bänkkvarteren, skulle ”vid deras inredande så portioneras, att Bänkarna så på ena som på andra sidan om stora gången blifva af lika längd.” 1835 målades bänkinredningen med brun oljefärg av målaren Niclas Timgren.

Vid 1957 års restaurering minskades bänkkvarteren, så att långhusets pelare frilades. Ryggstöden fick en annan lutning, och speglarnas övermålning avlägsnades. Två bänkluckor i ryggskärmen på de båda bänkarna norr resp. söder om det östligaste pelarparet, som förmedlat tillträde till av pelarbaserna avstängda bänkar, avlägsnades och magasinerades (fig. 101).

Orgel

Orgelverket (fig. 102) är byggt 1892 av firma Åkerman & Lund. Det har mekanisk traktur och omfattar en manual, fem stämmor och bihangspedal. Fasaden är nygotisk, ritad 1892 av Gustaf Pettersson. Samtidigt tillkom det podium i tornkammaren, på vilket orgeln är placerad. Vid 1957 års restaurering renoverades orgeln av orgelbyggare A. Thulesius, försågs med elektrisk fläkt och flyttades något åt väster.⁶⁶

Nummertavlor

Nummertavlor: – 1. Av furu för fem psalmer (fig. 100), med grå ramlist och snidat och förgyllt överstycke med snäcka omgiven av eklöv. Höjd 126 cm, bredd 60 cm. Vid tavlans nederdel hänger en rektangulär fanérskiva för en sjätte psalm. Upptagen för första gången i 1802 års inventarium. Enklare variant av de nummertavlor, som vid mitten av 1700-talet tillverkades av Johan Hennell. – 2. Rektangulär, av svartmålad furu med grön halvcylindrisk listram och plats för sex psalmer, vilande på två stöd av trä. Höjd 123 cm, bredd 61 cm. 1900-tal.

Dopredskap

Dopfund av grå sandsten (fig. 103), bestående av rund fot på kvadratisk basplatta, urneformat skaft samt cirkelrund skål, på utsidan prydd med ovala urskärningar, vilande på cirkelrund modern plint av sandsten. På cuppens brätte med svarta bokstäver: ”Gud Til aere oc Kircken Til

Prydelse Af. H. Peder Brianth oc Ane Mortens. D. 1662." Höjd 98 cm, skålens yttre diameter 56 cm, basplattans kant 33 cm, plintens diameter 140 cm. Skaftet med spår av blågrå färg, cuppens färger svart, vitt, brunt, grönt. Gotländskt arbete från 1600-talets mitt. Målningen troligen utförd av Johan Bartsch den äldre.

Dopfuntsfot av sandsten på bas av kalksten (fig. 106). Foten har uttömningshål och pryds av fyra kraftigt utspringande huvuden, av människa, två lejon och vädur. Basen består av två cirkelrunda skivor, den undre med rak kant, på översidan piscinaskål, omgiven av en ristad cirkel samt märken efter bokställer e d, den övre med avfasad överkant och rundad sida. Mått: fotens höjd 75 cm, bredd 71 cm, den undre hällens diameter 125 cm, höjd 30 cm, den övres diameter 60 cm, höjd 15 cm. Foten låg 1830 och 1916 på kyrkogården invid kyrkans norra mur men deponerades 1926 i GF (Dep. C 1247). Den hänföres av Roosval till Byzantiosverkstaden, som anses ha varit verksam vid 1100-talets mitt eller under dess senare hälft.⁶⁷

Dopskål av tenn (fig. 104), på brättet stplr ros under bygelkrona (fig. 105), å motstående sida "P H A B" (=Peder Herculjus och Anne Briant). Brättets diameter 22,5 cm, skålens 15 cm, djup 4 cm. Noteras första gången 1680. Troligen gåva samtidigt med funten.

Dopkanna av silver (fig. 107), konisk, med fastsittande lock och dekor nära nedre kanten. Stplr HANDARBETE MGW, tre kronor och årtalsbeteckning 1958. Höjd utan lock 19 cm. Tillverkad av G. Wahlgren, Visby. Gåva till kyrkan 1958.

"It becken thil fonten" upptages i 1594 års inventarium men är överstruket 1680 och saknas i Spegels inventarium samma år.

Nattvardskärl

Kalk av delvis förgyllt silver (fig. 109) med nod och rund fot. På noden sex rombiska uddar med var sin bokstav av namnet IHESUS i minuskler (E saknas). Å foten nitat krucifix med ristad överskrift "INR". Inskrift runt cuppan: "ex hoc datur vinum vehiculum Communicativum Sangvinis Christi. / Baro, eqves, Satraps C. O a Segebaden, cujus Gener Doct Episc G T Lütke man Uterqve Insignis ac Indiges. – Past. M. Sturzenbecher. Judex L. F. Lind. Sculpsit et Formavit Joh. Lindbom. – Tutores: Clas Orleifs, Jacob Burg, Pehr Stenstuge." (ur detta kärl för gemenskapens vin gives Kristi blod. – Baron Riddaren Landshövdingen C. O. von Segebaden, Biskopen Doktor G. T. Lütke man, Kyrkoherden M. Sturzenbecher, Häradshövdingen L. F. Lind. Utformad och tillverkad av Joh. Lindbom. Kyrkvårdar: ...). Höjd 22 cm. Enligt stämplrar på foten tillverkad 1783 av Johan

Fig. 102. Orgel, byggd 1892 av firma Åkerman & Lund. Fasaden ritad av arkitekt G. Pettersson. Foto 1994.

Organ built in 1892 by the firm of Åkerman & Lund. The organ front was designed by architect G. Pettersson.

Fig. 103. Dopfunt av grå sandsten, skänkt 1662. Foto 1994.

Baptismal font of grey sandstone, donated in 1662.

Fig. 104. Dopskål av tenn från 1600-talets senare hälft. Foto 1994.

Pewter baptismal bowl from the second half of the 17th century.

Fig. 105. Stämplrar på dopskålen, ros under bygelkrona. Foto 1994.

Stamps on the baptismal bowl, a rose under a crown.

Fig. 106. Medeltida dopfuntsfot av sandsten på bas av kalksten, "Byzantios" 1100-talet. Nu i GF. Foto G. Ström 1993.

Medieval sandstone baptismal font foot on a limestone base. From the 12th century, the work of the master-mason "Byzantios".

Fig. 107. Dopkanna av silver, tillverkad 1958 av G. Wahlgren, Visby. Foto 1994.

Silver baptismal flagon made in 1958 by G. Wahlgren, Visby.

Lindbom, mästare i Visby 1784–1803. Noden har tillhört en medeltida kalk, troligen från 1400-talet.⁶⁸

Patén av på skålens insida förgyllt silver. Runt brättet inskrift: "Ex hac datur Panis Communionis Corporis Christi (Från denna gives gemenskapens bröd, Kristi kropp). 17 hundra Ottiti Try blef denna Kalken gjorder Ny." Diameter 14,5 cm. Stämplor som kalken. Texterna på kalk och patén torde vara hämtade från de medeltida föremål, "Een förgylt Kalck och Disck", som upptagas i 1594 och 1680 års inventarier och som ersattes av 1783 års.

Sockenbudstyg av tenn, enligt räkenskaperna inköpt 1841: – 1. Kalk (fig. 108) med bred rund fot och smalt skaft med nod, utan dekor. Höjd 15 cm, fotens diameter 10 cm. – 2. Patén med smalt brätte, utan dekor, diameter 10 cm. – 3. Oblatask (fig. 113), rund, med bukigt lock med knapp. Höjd 8 cm, diameter 10,2 cm. På botten undersida ristat "Levide kyrka". – 4. Till nyssnämnda föremål ett åttkantigt fodral (fig. 111) av på utsidan brunmålad furu, med två gångjärn och hasp av metall. Höjd 28 cm, största diameter 19 cm. – 5. Kannor (fig. 110), 2 st., runda, vilande på tre kulformiga fötter, lock med gångjärn fäst vid kannan, med knapp. Höjd 25 cm. På botten undersida stplr samt ristad inskrift "Tillhör

Fig. 108. Sockenbudskalk av tenn, inköpt 1841. Foto 1994.

Pewter viaticum vessels, purchased in 1841.

Lejvide kyrka" resp. "tillhör Leivide kyrka", på botten insida mästarstpl samt årsstpl för 1841.

Vid 1690 års visitationsstämma saknades en patén av tenn, som kyrkvårdarna ålades att skaffa fram eller ersätta med en ny. Den torde ha tillhört ett sockentyg, som icke noteras i några inventarier.

Oblatask av mässing (fig. 114), rund, med platt lock, utsidan försilvrad, insidan förgyllt. I botten utsida ristat: "Förärt af Befalln: Eric Fjellström och Cath: Häråcker Till Lefwede Kyrkia Anno 1731" (se not 64). Höjd 9 cm, diameter 10 cm.

Fig. 109. Kalk av delvis förgyllt silver, med medeltida nod, samt patén, tillverkade 1783 av J. Lindbom, Visby. Foto 1994.

Partly silver-gilt chalice with a medieval knot on the stem and paten. Made in 1783 by J. Lindbom, Visby.

Fig. 110. Kanna av tenn, tillverkad 1841. Foto 1994.

Pewter flagon made in 1841.

Fig. 111. Fodral till sockenbudstyget, åttkantigt, av brunmålad furu. Foto 1994.

Octagonal, brown-painted pinewood box for the viaticum vessels.

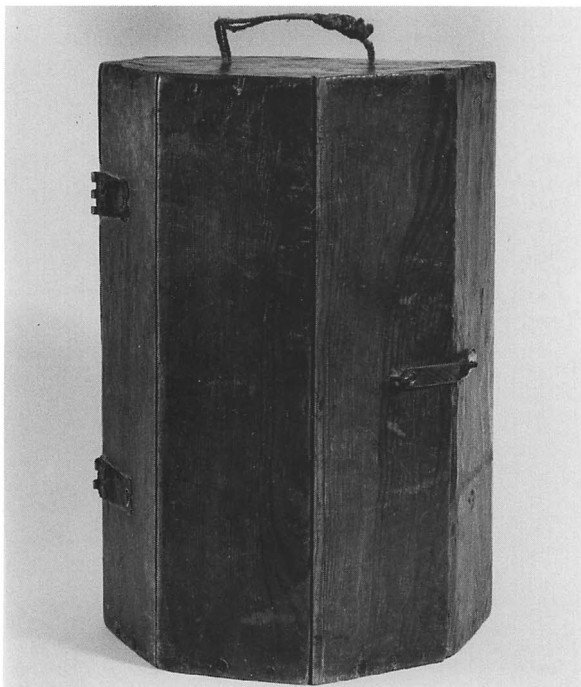

Fig. 112. Silverkanna från början av 1600-talet, skänkt 1715 och använd som vinkanna. Foto 1994.

Silver flagon from the beginning of the 17th century. Donated in 1715 and used as a wine flagon.

Vinkanna av hamrat, punsat och graverat silver (fig. 112), rund med handtag, pip och fastsittande lock. På det avtrappade locket fruktgirlander, överst inom dubbla ristade cirklar initialerna "E. M." samt bomärket för Strands i Öja. Runt foten blomstergirland, runt kannans nedre del repstav, däröver ristad text under ristad blomsterdekor: "för ährat / af / Mest: Paul. Wäfware / Anno 1715 den 16 Febr." På handtagets nederdel ristat "IHS". Höjd 21 cm. Kannan blev enligt anteckning i 1802 års inventarium "upputsadt och förbättradt 1841". Den torde ha tillverkats i början av 1600-talet. Kannan anses ha tillhört Elias Meisen, verksam på 1640-talet som stenhuggare i Öja, på äldre dar bosatt vid Tummelbos i Levide, vars son Kristen var gift med en dotter till kyrkoherden Briant i Levide. Paul Wäfware har tydligen blivit ägare till kannan, som han sedan skänkt till kyrkan.⁶⁹

Två glaskaraffiner (fig. 115), med inslipad propp i form av en korskrönt kula (det ena korset avslaget), med gravyr, på ena sidan namnet Jehova med hebreiska bokstäver, inskrivet i en triangel omgiven av strålar, på motsatt sida kalk, omgiven av strålar, över kors och ankare.

Höjd 25 cm, med propp 37 cm. Anskaffade mellan 1869 och 1872. Vid samma tid tillkom också en buteljorg av träribbor förenade av flätverk, formad som en låda med lock, fragmentarisk, bevarad längd 45 cm. "En Bouteljorg" upptages första gången i 1872 års inventarium.

Kagge av ek (fig. 116), rund, sammanhållen av två järnband, med två lister med hål för nu försvunnen bärrem. På ena sidan inskuret "IHS", på den andra "IHSL". Diameter 29 cm, höjd 14,5 cm. En kagge upptogs första gången i 1848 års inventarium. 1876 omnämnd som "1 gammal Kagge af Ek. (Söndrig)". Vid 1886 års visitation föreslagen till avskrivning. Funnen av Ragnar Olofsson på vinden vid Hallbåter i Levide, där en av kyrkvärdarna tidigare bott, och 1984 skänkt till GF (inv nr 11768). Inskärningarna gör det troligt att den funna kaggen tillhört kyrkan.

Enligt 1594 års inventarium ägde kyrkan "Tho tinne flasker, En stor och en liden" jämte ett tillägg, troligen från 1680: "den lille borte". Vid visitationen 1711 konstaterades att "then flaskan war sönder alt uthi Sahl: Herr Peers tijdh," alltså före 1688. Kyrkoherden Nils Westergårds änka Helena Grönberg hade emellertid skänkt tenn till den "kyrkioflaska som nu nygjort war tilstädes, ... större, än then förra". Kannan fanns kvar ännu 1861, då den betecknas som "gammal och söndrig."⁷⁰

Brudkrona

Brudkrona av förgyllt silver (fig. 117), öppen, med fem uddar och fem stående tenar, alla med hängande dropp-

Fig. 113. Oblatask till sockenbudstyget, tillverkad 1841.

Communion wafer box for the viaticum vessels made in 1841.

Fig. 114. Oblatask av försilvrad och förgylld mässing, gåva 1731. Foto 1994.

Communion wafer box of silvered and gilt brass given to the church in 1731.

Fig. 115. Glaskaraffin med gravyr, anskaffad omkring 1870. Foto 1994.

Engraved glass carafe acquired around 1870.

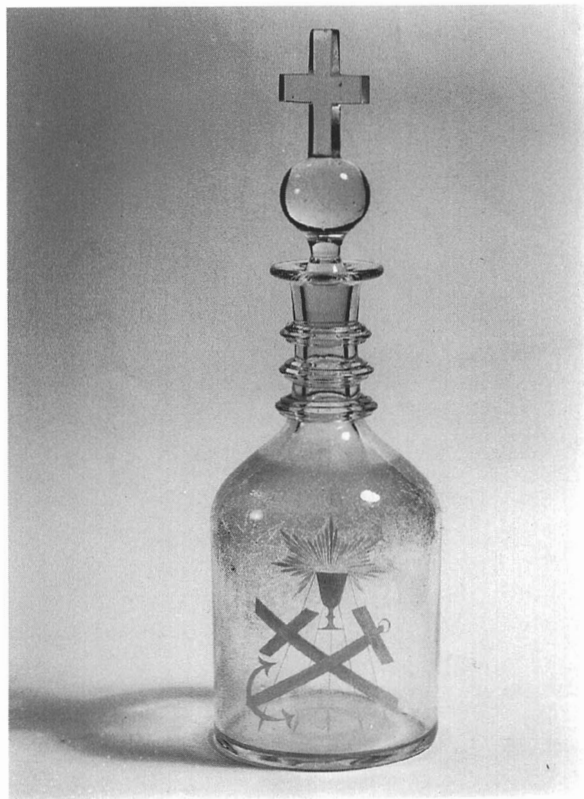

Fig. 116. Kagge av ek från 1800-talet, nu i GF. Foto G. Ström 1993.

Oak keg from the 19th century.

liknande prydnader. Höjd 9 cm, diameter 8 cm. Enligt stplr utförd 1950 av ateljé Borgila, Sthlm. Gåva av kyrkliga syföreningen.

Ljusredskap

Ljuskronor, nr 1–4 av mässing: – 1. Med två kransar om vardera åtta armar med ljushållare och profilerat skaft med åtta utspringande stiliserade drakar, upptill avslutat av en örn, nederst av en knoppliknande kula. Höjd 58 cm. Över norra bänkkvarteret. 1700-talstyp. Enligt uppgift den krona som tillverkades av Jac. Dahlström, Visby, och skänktes 1957 av fru Elin Johansson, Ollajvs.⁷¹ – 2. Med åtta armar om vardera två ljushållare. På kulan inskription: Af Levide Ungdoms förening / den 24/12 1906". Höjd 113 cm. Vid triumfbågen. – 3. Med två kransar om vardera sex armar med ljushållare, prydd med sex utskjutande stiliserade huvuden. Över södra bänkkvarteret. – 4. Med två kransar om vardera åtta armar med ljushållare. Mellan armarna S-formade utskjutande prydnader. Inventarium 1800 nämner en krona i koret med 10 och en i långhuset med 13 armar. Enligt inskrift på korbänken skänktes en ljuskrona 1689 av Paul Wäfware. Snöbohm uppger att Briant skänkt ljuskronan i koret och Wäfware kronan i långhuset.⁷² De båda kronorna renoverades 1873, varvid antalet armar ändrades. – 5. Av bronserat trä, med åtta armar om vardera en ljushållare, i två kransar, samt stam med kula av trä. Höjd 41 cm. Omkring 1900. Hängde före 1957 framför orgeln.

Lampetter, två stycken av mässing med tre armar samt upphängningsanordning, avsedda för predikstolens nu nedtagna ryggstycke. Höjd 19 cm.

Ljustakar: – 1. Två stycken av tenn (fig. 118), runda med profilerat skaft, med pigg för vardera ett ljus. På båda ingraverad text på foten: GVD TIL AERE OC KIRKEN TIL PRYDELSE AF H. PEDER BRIANTH OC ANE MORTENS. D 1662 (se not 56). Höjd 35,5 cm, fotens diameter 22 cm. – 2. Av mässing (fig. 119) med rund bred fot, på fotens översida snett uppåtriktad kant för att fånga upp dropande vax, profilerat skaft med fyra vulster samt hållare för ett ljus, med två rektangulära öppningar i ljushållaren på motstående sidor. På undersidan ristat LEVIDE KYRKA. Total höjd 25 cm, fotens diameter 12 cm, höjd 9 cm. 1600-talstyp. I marginalen till 1594 års inventarium är tillagt: "I liuse stake (a)ff mässing". – 3. 2 st. av nickel, för vardera ett ljus, med runt profilerat skaft. Höjd 22 cm. Moderna, upptagna i 1909 års inventarium. – 4. 2 st. av mässing, med profilerat skaft och hållare för ett ljus samt påsättbara lösa armar för tre ljus. På undersidan stplr SB, bygelkrona, "Nr 44". Höjd 28,5 cm, med armar höjd 39 cm. 1900-tal. – 5. Av mässing, sjuarmad, med rund fot. Runt fotens kant text: "Till Levide kyrka / från makarna August och Augusta Nilsson⁷³ år 1951." Höjd 50 cm. – 6. 2 st. av hamrat silver för ett ljus, med fyrkantig fot och hållare. På foten text: GÅVA TILL / LEVIDE KYRKA / 1957. Höjd 27 cm. Stplr OGH, 3 kronor, S, St. Erik och årsstämpel för 1956. Skänkta av fru Anna He-

Fig. 117. Brudkrona av förgyllt silver, utförd 1950 av ateljé Borgila, Stockholm. Foto 1994.

Bridal crown of gilt silver made in 1950 by Ateljé Borgila, Stockholm.

dergren, Pejnarve.⁷⁴ – 7. 2 st. av silver för ett ljus, med avsmalnande åttkantigt skaft och rund fot. Å fotens undersida stplr "A. Axelsson GAB" (=Guldsmedsaktiebolaget), årsstämpel 1956 samt tre kronor. Inristat "Levide kyrka". Höjd 22 cm. Gåva från kyrkliga syföreningen 1957. – 8. 2 st. av tenn, anskaffade 1963. – 9. Av smidesjárn, svartlackerad, för påskljus, utformad som två runda skivor förenade av tre järntenar. Höjd 43 cm. Anskaffad 1980 från Kyrktryck, Katrineholm. – 10. 6 st. katafalkljusstakar av trä, med runda svarvade och profilerade skaft, höjd 40 cm.

Vaser av silver: – 1. 2 st. runda, å bottenens undersida silverstplr, årsstpl för 1952 och GAB (=Guldsmedsaktiebolaget), på utsidan text: GÅVA TILL LEVIDE KYRKA 1957 AV HILDA NORRBY MALLGÅRDS. Höjd 15 cm, övre diameter 11,5 cm, undre 6 cm. – 2. En för sidoaltaret (fig. 120), rund, uppåt avsmalnande, på undersidan silverstplr, årsstpl för 1956, GAB och AINAR AXELSSON, runt kanten ristat "Till Jans Minne Levide kyrka." Höjd 18 cm.

Textilier

Antependier: – 1. Av röd sammet, med röd frans utmed nederkanten. På mitten kors med armar med klöverbladsformad avslutning, i korsmitten broderi, mot blå bakgrund omgiven av silveralon Lammet, hållande vit fana med IHS i rött, liggande på bok med gyllene pärmar och sju insegel i guldtråd. Korset flankeras av lodräta slåar av guldgaloner, där utanför broderade ax, vinlöv och druvklasar i guld och vitt. På fodret broderat, på mitten "Skänkt av ungdomsföreningen / Nyttä och Nöje / 24/12 1926," till höger om detta H A (=Helena Anschütz⁷⁵). – 2. Av blågrönt vävt ylle med invävda gröna likarmade kors. På mitten IHS, på fodret i korsstygn LEVIDE KYRKA 1957 / GOTLANDS HEMSLÖJD L. A. (= Lisbeth Andersson⁷⁶). Skänkt av kyrkorådets ledamöter. – 3. Av vitt vävt ylle, med invävda och broderade slåar i olika nyanser av brunt, på mitten kors med broderad blå kontur och mittkvadrat i guldtråd i läggsöm. Å fodret broderat: LEVIDE KYRKA 1980 / GOTLANDS LÄNS HEMSLÖJD. M E. (= Mia Enström⁷⁷). Skänkt av Söndagsskolans syförening. – 4. Av rödlila vävt ylle med invävda och broderade slåar i flera färger. På fodret broderat LEVIDE KYRKA 1980/ GOTLANDS LÄNS HEMSLÖJD M E (= Mia Enström). Skänkt av Elsa och Verner Wallin.⁷⁸

Fig. 119. Ljusstake av mässing, 1600-talstyp. Foto 1994.

Brass candlestick, 17th century type.

Fig. 118. Ljusstake av tenn, skänkt till kyrkan 1662. Foto 1994.

Pewter candlestick, donated to the church in 1662.

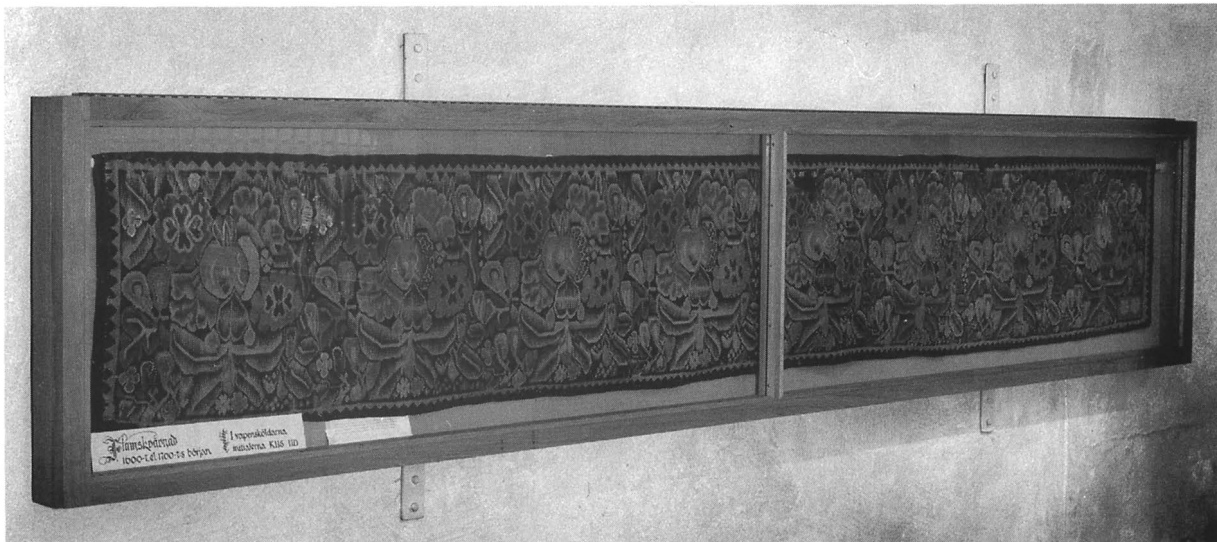

Fig. 120. Silvervas för sidoaltaret, tillverkad 1956 av Ainar Axelsson, Stockholm. Foto 1994.

Silver vase for the side altar. Made in 1956 by Ainar Axelsson, Stockholm.

Fig. 121. Flamskvävnad av flerfärgat ullgarn, från slutet av 1600-talet, ursprungligen troligen beklädnad för en långdyna. Foto 1994.

Flemish woven fabric of multi-coloured woollen thread from the end of the 17th century. Probably originally used as a cover for a long pew-cushion.

Mässhakar: – 1. Av röd sammet, med kors på ryggsidan av breda guldgaloner, kantad på ömse sidor av en smalare guldgalon, och med knappar, snoddar och tofsar på axlarna. Anskaffad 1839 (räk). Renoverad av Libraria 1957 och 1985.⁷⁹ – 2. Av vitt och grönt linne, vändbar, på ena sidan gulvit grundfärg med invävda likarmade kors, på bröstet likarmat kors av guldtråd i läggsöm, på den andra lodräta vävda slårar i olika nyanser av grönt, på bröstet vitt broderat kors och kristusmonogram i guldtråd. På den vita sidan nederst broderat LEVIDE KYRKA 1957 / GOTLANDS HEMSLÖJD L A (= Lisbeth Andersson). Gåva av klockaren H. Stengård.⁸⁰

Stolor i vitt, svart, grönt, rött och violett med påsydda kors. Anskaffade 1977.

Kalkkläde och bursa av vitt ylletyg, prydda med kors av band med invävd guldtråd, kantade med guldtråd i läggsöm, 65 x 65 cm resp. 21,5 x 21,5 cm. Inköpta 1977.

Palla och corporale av vitt linne, inköpta 1977.

Predikstolskläden: – 1. Av röd sammet, hängande från svartmålad stång, på tre sidor kantad av gult band med röd meanderslinga. Text: "Herrens Ord / blifver / evinnerligen. / 1 Petri 1, 25." Å fodret svart tygstycke med gult broderi: "Elisabeth Bastholm / Göteborg."⁸¹ Höjd 80 cm, bredd 55 cm. – 2. Av röd sammet, med IHS inom törnekrona, av påsydda galoner. Guldfrans utmed nederkanten. Höjd 50 cm, bredd 40 cm. Början av 1900-talet. – 3. Av grönt ylle med gult broderat likarmat kors. På fodret "1980" och "M E" (=Mia Enström). Höjd 50 cm, bredd 40 cm. – 4. Av vitt vävt ylle, samma tyg som det vita antependiet. Höjd 50 cm, bredd 40 cm. Gåva 1980 av söndagsskolans syförening. – 5. Av samma rödvioletta tyg som motsvarande antependium, med broderat rött

Fig. 122. Håv av röd sammet på stomme av läder och med mässingsholk med två hängande bjällror, anskaffad före 1802. Foto 1994.

Collection bag of red velvet on a leather base, with a brass ring and supporting arm with two small bells hanging from it, acquired before 1802.

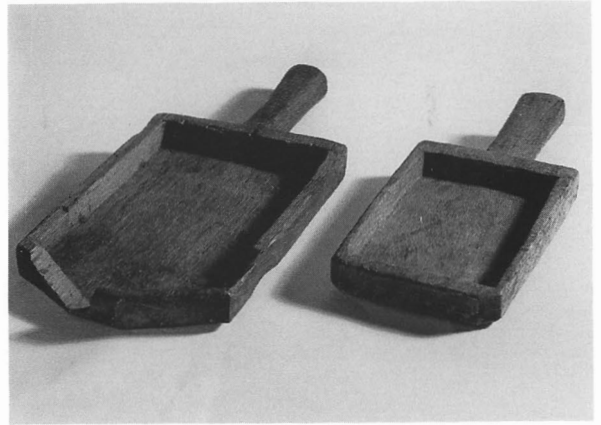

Fig. 123. Kollekttavlor av ek, senast från 1700-talet. Foto 1994.

Oak collection trays from, at the latest, the 18th century.

kors. Höjd 50 cm, bredd 40 cm. Gåva 1980 av Elsa och Verner Wallin.

Kormattor: – 1. Av ylle, vävd i tuskaft i olika nyanser av grått, brunt och gråblått, mönstrad i kvadrater och trianglar. På stadkantens undersida broderat "Vby ISH" (= Inger Synnergren Hultberg). Bredd 270 cm, längd 420 cm. Anskaffad 1957. Ligger som skydd för gravstenarna i korgolvet. – 2. Ryamatta i abstrakt mönster i brunt, svart och olika nyanser av blått. Å stadkantens översida broderat GH LA (=Gotlands hemslöjd, Lisbeth Andersson). Bredd 60 cm, längd 140 cm. Gåva 1957 av söndagsskolans syförening. Täcker suppedaneum.

Flamskvävnad (fig. 121) av flerfärgat ullgarn med upprepat mönster av frukter, blommor och blad, på alla fyra sidorna inramat av sicksackformad list av mörkblått garn. I övre vänstra hörnet två vapensköldar i blått och gult, inom dessa initialerna KHS resp IID. Längs kanterna rester av oblekt linnelärft, möjligen rester av ursprunglig baksida. Mått: längd 370 cm, bredd 50 cm. Cirka 15 cm från ena långsidan finns nötningskador. Fungerade som fyllning i den altarringsdyna, sannolikt från 1856, som utrangerades 1957. Den tillvaratogs av klockaren Helge Stengård och återfördes till kyrkan 1976 genom klockaren Harald Jakobsson. Vävnaden konserverades 1979 av raä och uppsattes i en monter på ringkammarens södra mur, ritad av J. Pajaujlis, GF, och ut-

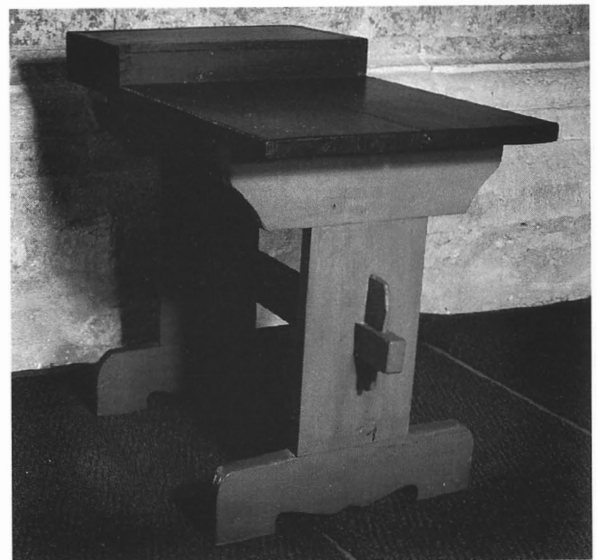
förd av Valdemar Engström, Levide Snickerifabrik. Vävnaden torde ha tillkommit i slutet av 1600-talet och varit beklädnad för en långdyna. Denna torde ha legat i korbänken, möjligen i en kyrkbänk. Vävnaden har samma längd som avståndet mellan öppningarna i altarskranket men är betydligt bredare än dettas knäfall. Initialerna kan tänkas syfta på ett gift par, som ägt eller donerat vävnaden.⁸²

Försvunna textilier

1594 års inventarium upptar "En messehagel aff gylden stöck", med tillägg, sannolikt 1680: "obrukelig men Een

Fig. 124. Bord av furu med låda vid skivans kant, troligen från 1800-talet. Foto 1994.

Pinewood table with a box at the edge of the table-top, probably from the 19th century.

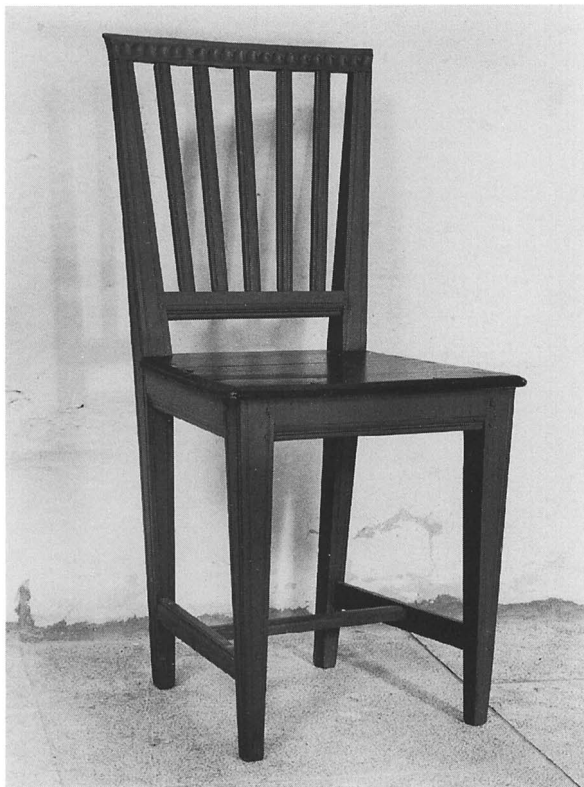

Fig. 125. Stol av furu, första gången noterad 1848. Foto 1994.

Pinewood chair, first mentioned in the church records in 1848.

Ny giord i stellet Anno 1678". 1833 säges den vara obrukbar. 1594 fanns också "Tho gamble messehageler" och "En chor kappe". De har, sannolikt 1680, strukits över med tillägget "borta". "Eth Röcklin" noteras 1594 och 1680.⁸³ 1594 fanns också "Eth Alterklaed och ij. alterlagen", de senare överstrukna. 1680 noteras "it Altarlakan". Vid visitationen 1833 var "Altar-beklädnigen söndrig". Julaftonen 1845 tillkom "Ny altarbeklädnad af rödt walmar, samt ofvanpå af Tyll med utsydd bord (=brodering), Skänkt af Häradshöfdingskan Vålborna Fru Ulla Kökeritz" (se not 58). Vid visitationen 1872 "hade Fru Prostinnan M Bergman⁸⁴ skänkt ett större Altarkläde af rödt ylletyg med ett hvitt tyllöfverdrag." 1800 fanns "2 st Couvert til Kalken, af Silke". 1848 års inventarium upptar "1 broderad Slöja, skänkt af Mamsell Hanna Stenberg⁸⁵ 1847". Den kallas också "En duk öfver Communion Sakerna, af Tyll utsydd" och fanns kvar ännu 1909. "it swart likkläde förärat af Povel Wåfware" är tillskrivet 1594 och noteras i Spegels inventarium 1680. En bokdyna, längd 69 cm, bredd 55 cm, klädd med röd sammet, låg vid snabbinventeringen 1924 på prediksto-

len. En prästkappa noteras för första gången 1850 (inv).⁸⁶

Kollektredskap

Håvar, ett par, klädda med röd sammet på stomme av läder (fig. 122), kantade av guldfrans och med tofs av samma slags frans samt mässingsbeslag med två hängande bjällror, på svartmålat och profilerat svarvat skaft av furu. Skaftets längd 128 cm. 1924 klädda med urblekt blå sammet. Uptas tidigast i 1802 års inventarium, jämte en tredje, som betecknas som söndrig och är överstruken.

Kollekttavlor (fig. 123): – 1. Av ek, av spetsig form, med runt skaft och hål efter täckbräda. Gavelbräda torde inte ha funnits. Längd 36 cm, bredd ca 14 cm. – 2. Av ek, rektangulär, utan spår av täckbräda. Längd 27 cm, bredd 11 cm. 1700-tal, möjligen äldre. 1886 föreslogs till avskrivning "2 trähåvar".

Möbler

Bord: – 1. Av furu, med brunmålad skiva, i övrigt målat i samma blå nyans som två av stolarna. Höjd 77 cm, skiva 56 x 108 cm. Vid sakristiefönstret. – 2. Av furu (fig. 124), ben två sidostycken, förenade av en slå. Vid den rektangulära skivans ena kant låda med skjutbart lock av hela lådans bredd. Mått: höjd 73 cm, bredd 55 cm, längd 95 cm, lådans längd 55 cm, bredd 33 cm, höjd 7,5 cm. Färger: låda och bordskiva svart, i övrigt grått. 1800-tal? Inventarium 1800 upptar "1 st. Bord i Sakristian", 1848 års inventarium två bord.

Stolar: – 1. Av furu (fig. 125), 5 st., ryggstöd något bredare uppåt, övre tvärså med bågformig ornamentik, förenad med den undre genom räfflade lodräta slår, slårar mellan främre och bakre ben, förenade av tvärså. 3 med svart sits, i övrigt grågröna, 2 blåmålade. Höjd 90 cm, sitthöjd 47,5 cm. "1 blåmålat bord och 6 st. målade stolar" första gången upptagna i 1848 års inventarium. – 2. Av furu, 2 st., rygg med två profilerade tvärsåar, fyrkantiga ben förenade två och två med slår, i sin tur förenade med en slå. Höjd 84 cm, sitthöjd 44 cm. Sitsen svart, i övrigt blågrå. Kan vara de två stolar, som nämns i 1802 års inventarium.

Pallar: – 1. Av furu med vågrät knäfallsbräda, klädd med samma röda tyg som altarringens knäfall, vilande på sidostycken. Höjd 35 cm, längd 47 cm, bredd 28 cm. Mitt för altaret. – 2. Av brunmålad furu, trapezoidal vågrät knäfallsbräda med rektangulärt hål på mitten, vilande på sidostycken med rektangulärt urtag vid ena nedre hörnet. Höjd 30 cm, längd 40 – 45 cm. Kan ha stått på insidan av altarringen, för knäfall mot församlingen, innan bekännelsepallen anskaffades. – 3. Av breda furubräder, med tvärsgående bräder utmed ena långsidan. Den sist-

Fig. 126. Nyckel av järn, nu i GF. Foto G. Ström 1993.

Iron key.

nämnda och översidan klädda med röd sammet, sidostycken brunmålade. Längd 43 cm, bredd 20 cm, höjd 37 cm. Kan ha stått i predikstolen. – 4. Av furu med lutande överdel, klädd med rött tyg. – 5. Av brunmålade furu, med hål i översidan och kontursågade stöd. Längd 37 cm, bredd 33 cm, höjd 31 cm. – Enligt 1802 års inventarium fanns en pall och en skriftstol. 1848 fanns ”2:ne Pallar vid altaret med öfverdrag, 2:ne klädda Pallar å Predikstolen”, 1909 ”3 klädda och en oklädd pall”.

Skåp i sakristian, blåmålade: – 1. 2 st med dörrspeglar, beslutade 1833, första gången upptagna i 1837 års inventarium, enligt 1848 års inventarium ”det ena för Cassan och det andra för böckerna”. – 2. 4 st. från golv till tak, med släta fanérdörrar, tillkomna 1957.

Övriga inventarier

Pastoratssigill, med årtal 1828 och bild av Levide kyrka. Text: LEWEDE PASTORATS SIGILL. Ritat och graverat av G. A. Unnéus.⁸⁷ (Se titelsidan.)

Nycklar av järn: – 1. Längd 21,3 cm, axet längd 6,0 cm, bredd 5,5 cm (fig. 126), med tre tungor, den yttersta med korsformigt indrag. Sedan 1910 i GF (inv. nr C 982). – 2. Längd 7,5 cm (fig. 127), axet 3,9 cm längd, 2,9 cm brett, genombrutet, tunga med korsmönster bildat av järntenar. ”Diverse gamla nycklar” föreslogs avskrivna vid 1886 års visitation. Sedan 1910 i GF (inv. nr C 983).

Enligt en teckning av A. T. Gellerstedt i ATA ägde kyrkan vid mitten av 1800-talet följande föremål av smidesjärn: – 1. Nyckelskylt, bestående av skiva kantad av halvcirkelformiga bågar, omgiven av fyra liljor och fyra blad. – 2. Handtag, cirkelformat, prytt med två odjurshuvuden. – 3. Beslag, splittrat i änden och mynnande i ett pilformat blad med spiralvriden stjälk.⁸⁸

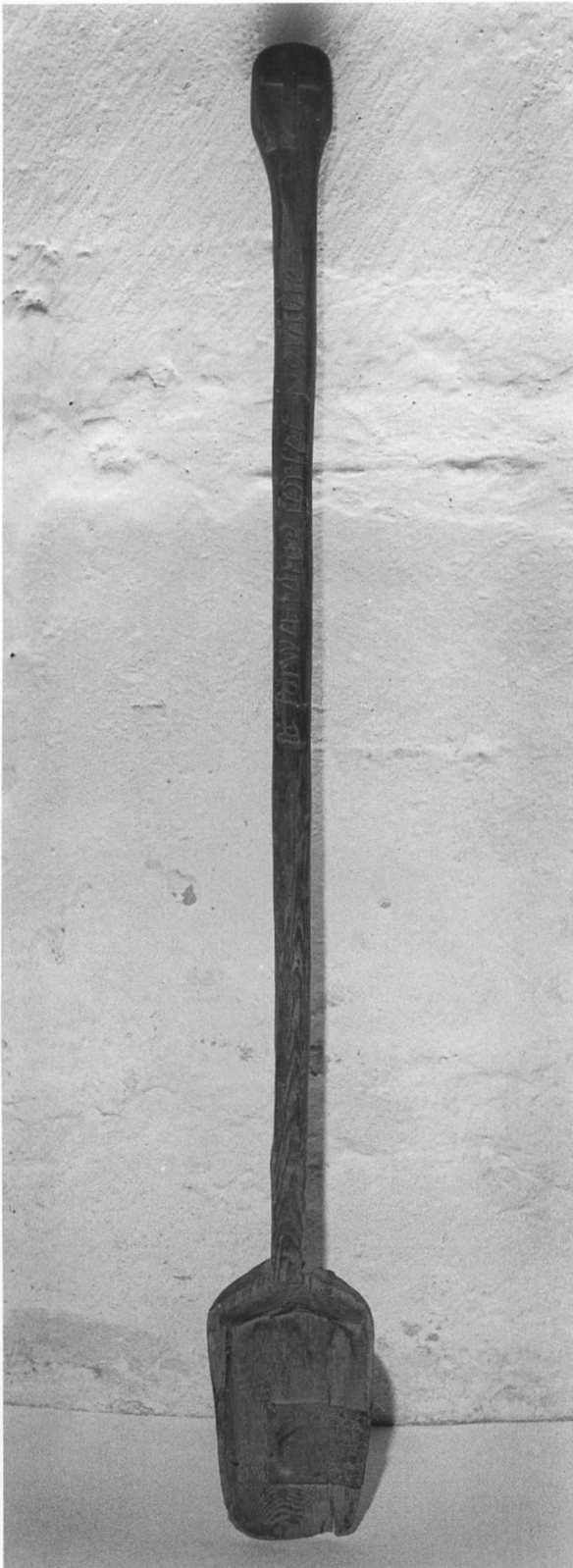
Hjärtstock med vindflöjel, av svartlackerat järnsmide, krönt med kors. På flöjeln genombrutna bokstäver med text i två rader, nu defekt. Årtal 1781 skrivet med krita på flöjeln. Höjd 167 cm. Flöjels längd 59 cm, höjd 42 cm.

Mynt, funna vid restaureringen 1957, 30 stycken, huvudsakligen visbybrakteater från 1300- och 1400-talet. En brakteat var från Dorpat, visande korsande nyckel och svärd, omgivna av strålrand, vilket tidigare ej var känt. Nu i Kungl. Myntkabinettet.⁸⁹

Fig. 127. Nyckel av järn, nu i GF. Foto G. Ström 1993.

Iron key.

Kolonnfragment, 2 st. av sandsten, profilerade, med kvadratisk genomskäring. Höjd 26 resp. 28 cm, snittyta 26 x 26 cm. Vid 1924 års snabbinventering noteras 4 st.

Porträtt av Carl XIV Johan, kopparstick av D. C. Forssell efter oljemålning av F. Gérard, omgivet av enkel ljusbrun listram av furu. Höjd 76 cm, bredd 53,5 cm, ramens bredd 6 cm. Inköpt 1832. Hängde 1860 "Till V. vid Predikstolstrappan å väggen."⁹⁰ – Ringklubba av furu (fig. 130), fyrkantig, avsmalnande, med snöre för upphängning. Längd 20 cm, sidoyornas tvärsnitt 4 x 4 cm resp. 2,5 x 2,5 cm. På två motstående långsidor påklistrat vitt papper med handskreven text i svart bläck. På den ena: "Tolfringning för afl. Prinss. Eugenie, död den 23 april 1889, börjades med två man från Sallmuns och två man från Hallbåter, en från hvarje halfgård (den 5, 6, 7. 8. maj 1889. Således skall Hallbåter utgöra två man nästa gång." På den andra: "Tolfringning för afl. Hans Maj:t Konung Oscar II, död den 8 December 1907, med två man från Hallbåter. / Tolfringning för afl. Hennes Maj:t Änkedrottningen Sofia, död den 30 Dec. 1913, skall börja med Pejnarfve, den 4de ifrån 1/2 2 till 2 e. m."⁹¹

Sakristitavla, böner vid påtagandet av den kyrkliga skruden jämte Kristi pinoredskap och andra kyrkliga symboler, med smal listram av trä. Färger svart, rött. Bredd 46 cm, höjd 31 cm. Färgtryck av Erik Olson, Halmstad, 1954.⁹²

Bokbräden: – 1. Av furu, lutande, klätt med röd sammet, på översidan broderade bokstäver "IHS", omgivna av broderade vita liljor. Längd 33 cm, bredd 27 cm, största höjd 8 cm. Malätet, ej i bruk. Troligen identisk med "En bokställare på altaret, prydeligt utsydd", skänkt av "Häradshöfdingskan Vålbrona Fru Ulla Kökeritz Pingstdagen 1847". – 2. Av furu, lutande, klätt med rött tyg, nu avlägsnat på översidan. Längd 45 cm, bredd 28 cm, största höjd 15 cm. Ej i bruk. Kan vara den pulpet på altaret "med Manchesteröfverdrag", som noteras i 1802 års inventarium. 1833 fick den ett nytt överdrag, skänkt av "Sjöman Höglund".

Pinakel, lik dem på altartavlans krön, med färger. Höjd 48 cm. Kan ha bytts ut mot kopia vid reoveringen 1957.

Jordfästningsredskap

Jordfästningsspade: – 1. Av furu med rundat skaft (fig. 128), skuren i ett stycke, omålad. Bladet lagat med järnplåt. Å skaftet inskuret: "så förvandlades korset i glädie". Längd 89 cm, bladet 10 cm. 1800-tal? – 2. Av furu

Fig. 128. Jordfästningsspade av furu, sannolikt 1800-talet. Foto 1994.

Pinewood burial spade, probably from the 19th century.

Fig. 129. Votivskepp, tremastat med målat årtal 1748. Foto 1994.

Three-masted votive ship with the painted date 1748.

med svartmålat och profilerat skaft. Rektangulärt blad av järnplåt. Längd 100 cm.

Likbår av svartmålad furu, med enkel ornering. Längd 228 cm, bredd 61 cm, höjd 64 cm. Omkring 1900.

Mullställ av furu, svartmålat, med lutande sidor och handtag på kortsidorna. Längd 46 cm, bredd 27 cm, höjd 13 cm. Omkring 1900.

Votivskepp

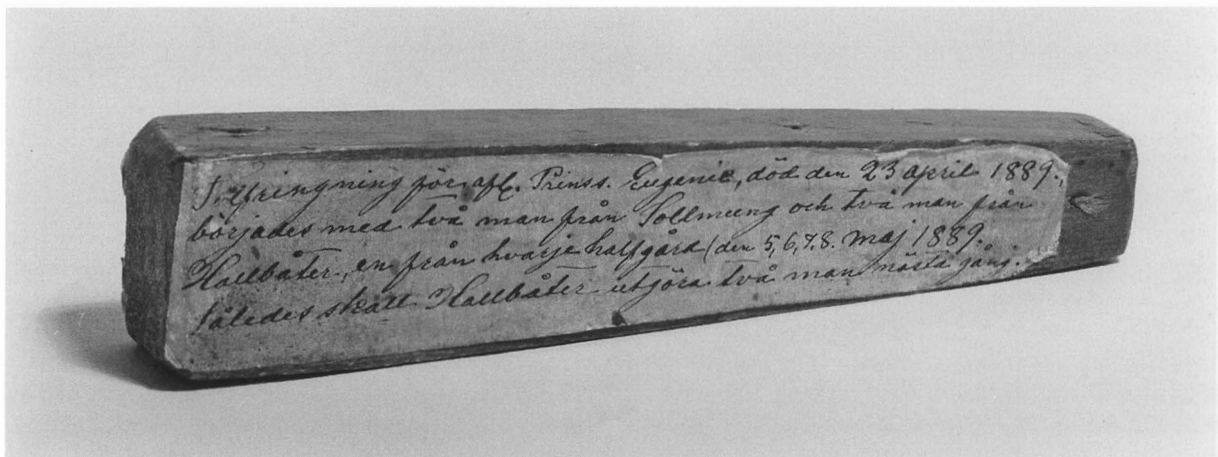
Votivskepp (fig. 129), tremastat fregattacklat skepp beväpnat med 40 kanoner på tre däck, riggat med segel, som delvis är beslagna. Färger: skrovet brunt med svart listverk och vattenlinje, under denna ljusgrått. På styr-

bordssidan (högra sidan i skeppets färdriktning) med svarta bokstäver: OLOF : OLOF:SON SILTE, på babordssidan ANO 1748. Längd 90 cm, höjd 68 cm.

Skeppet deponerades 1911 i Gotlands fornsal (nr Dep C 181). Det renoverades 1964 av Sam Svensson vid Statens sjöhistoriska museum (konserveringsrapport i ATA, kopia i GF) och uppsattes följande år i en monter i kyrkan.⁹³

Fig. 130. Ringklubba av furu med anteckningar om ringningar. Foto 1994.

Pinewood bell-ringing club with notes about the bell-rings.

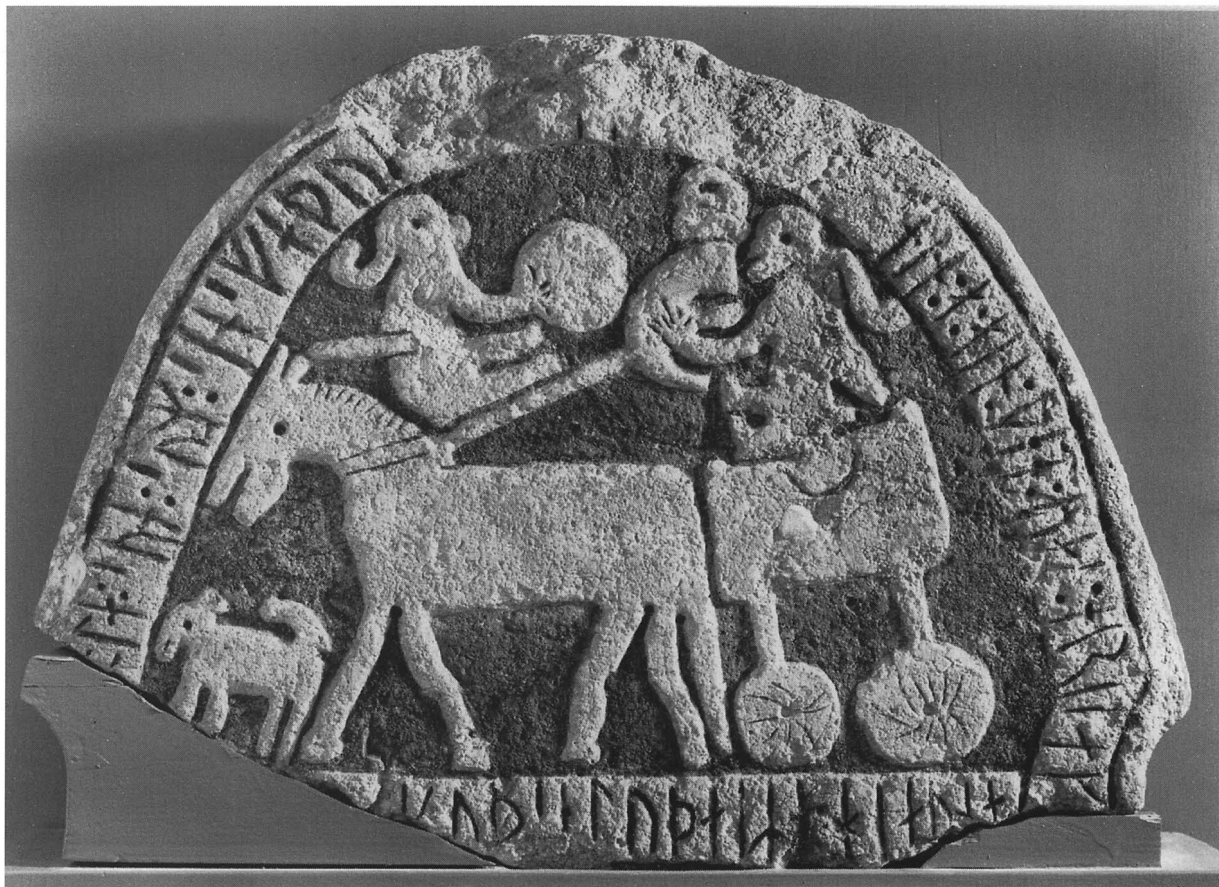

Fig. 131. Överdelen av bildsten, funnen i kyrkogårdsmuren. Nu i GF. Foto G. Ström 1993.

The upper part of a picture-stone found in the churchyard wall.

Bild- och runstenar

Bild- och runstenar, samtliga av grå kalksten:⁹⁴ – 1. Planhuggen, med fragmentarisk runinskrift och spår av bildstensornament. Längd 250 cm, bredd 140 cm. Fungerar som altarskiva. – 2. (G 75) Två fragment av en gravhäll, det ena utgörande en inre vägg i en nisch i altaret, bakom inmurat kassaskåp, det andra inmurat som taksten överst i första avsatsen i torntrappan. Mått: längd 60 cm, bredd 38 cm, resp längd 67 cm, bredd 47 cm. Ornamentik saknas. Fragmentarisk text i runor parallellt med ena långsidan: ”...lät över Bottjaud ... moder. Ofaig gjorde ...”. – 3. (G 77) Övre delen av bildsten (fig 131), släthuggen. På ena sidan bildframställning omgiven av runtext, man med benen framsträckta, sittande i en vagn, som drages av häst, föregången av en hund. Mannen håller i handen ett dryckeshorn. Över hästens manke en kvinna med cir-

kelrund brödkaka i handen. Den fragmentariska runtexten lyder: ”... son, som sin fader ... på den ena. Det var ... Gud (hjalpe) dessa makars själar.” Höjd 33 cm, största bredd 46 cm. Funnen 1857 i Levide kyrkogårdsmur. Tillvaratagen av P. A. Säve 1866. 1913 deponerad i GF (inv. nr Dep C 398). – 4. Två delar av en bildsten (fig. 132), en med ett upptill avskuret bildfält föreställande en man ledande en häst, som drar en kälke, omramat av repstavar och slingor, den andra med djuornamentik inom ramverk av repstavar och slingor. Mitt på den ena delens långsida konisk uthuggning. Längd 118 resp 111 cm. Delarna tillvaratagna av C. F. Mannerstråle 1956, då de utgjorde sidor i en gravkammare i långhusets västra del (konserveringsrapport, bilaga 1). Nu i GF (inv. nr 10.119:1, 2). Den koniska urtagningen visar att stenen kan ha använts som dopfuntsplint. Gravkammaren torde ha inrättats efter 1662, då ny dopfunt anskaffades. – 5. I

Fig. 132. Delar av bilden, sekundärt använda i en gravkammare under kyrkgolvet, nu i GF. Foto G. Ström 1993.

Parts of a picture-stone, later used in a burial chamber under the floor of the church.

Wallins samlingar beskrivs en runsten (G 76) på Levide kyrkogård. Den torde redan då ha varit mycket nött. Den lästes och avritades 1830 av J. H. Wallman (ms i ATA) men har icke senare kunnas återfinnas. Fragmentarisk text: "... lät göra över ... sten över ... själ och Gud vare dem nådig ...".

Gravstenar

– 1. Av grå kalksten, trapetsformad lockhäll, prydd med ett ristat stavkors, vars stam nedåt avslutas med en smälare spets. Mått: stenens längd 200 cm, största bredd 95 cm, minsta 65 cm. I korgolvet, söder om högaltaret, dit den flyttades 1957 efter att ha legat under korbänken (konserveringsrapport i ATA). – 2. Av grå kalksten (fig 133), trapetsformad lockhäll, prydd med ristat ringkors på trappstegsformat fundament. Korsarmarna avslutas av liljor. Inom ringkorset fyra palmetter; på korsstammen

bladdekor samt vulst. Längs stenens kanter ristat band utan text. Mått: längd 206 cm, största bredd 125,5 cm, minsta 108,5 cm. Inköpt 1903 av SHM (inv. nr 14245). Stenen levererades 1915 genom byggmästare Nils Petterssons försorg tillsammans med två andra (se nedan Försvunna gravstenar).⁹⁵ – 3. Av rödaktig kalksten, fragmentarisk. Endast ett hörn bevarat. Utmed kanterna text i majuskler, enligt Lindströms läsning: +HIC: REQUIESCIT ... REQUIESCAT : IN : PACE. Mått cirka 60 x 80 cm. Låg enligt Kristiansson och Lindström i tornkammaren, vid uppgången till tornet, nu på kyrkogården nära korets sydöstra hörn.⁹⁶ – 4. Av rödbrun, möjligen öländsk kalksten, rektangulär. Text parallellt med kortsidorna: HER LIGGER BEGRAF / VEN EN VNG PERSON VED / NAFEN RASMVS IOHENSEN / HESSELBY HVILKEN GVD / HAFVER HEDEN KALLT FRAN DENNE ELENDIGE WER / DEN ANNO 1630 DEN 20 SEPTEMB: VED 3 SL(AG)ET OM / MORGENEN

I SIN ALDERS 13 / AAR HVIS LEGEM HVILER VNDER DENNE STEN OCH / SIELEN I ABRAHAMSKÖD. Under texten vapensköld med bomärke H, därunder ION HESSELBY. Längd 140 cm, bredd 85 cm. I korgolvet norr om högaltaret. – Texterna på gravstenarna nr 5–13 kompletterade efter Fr. Bergmans läsning 1860. – 5. Av grå sandsten. I övre hörnen kartuscher med änglahuvuden. Texten utplånad. Längd 60 cm, bredd 50 cm. Vid södra långhusportalen östra kolonnett, med rektangulär insågning för kolonnettens bas. Av storleken en barngrav, möjligen identisk med en sten med texten: "Her Under Hwilis Hercules Brianth Föd 1659 21 Februarii Död 19 Maii Same Aar och ... Persdaater Brianth. Föd 18 november. Död 1661 31 ... Hvilkes Sieler Gud Hafver Kropperne For ... "97 – 6. Rektangulär, i hörnen upphöjda reliefer inom cirklar, förenade av ristad linje. Text parallellt med kortsidorna: ANNO 1684 / DEN 26 AGVSTI / HENSOF I HERREN: S / CISLA (Cecilia) LARS DOTER / MALGARS OCH LIGER HER / BEGRAFVEN GVD GIFVE / HENDE EN GLEDLIG / OPSTANDELSE. Läge okänt. – 7. Av grå sandsten, rektangulär (fig 134). I hörnen evangelistsymbolerna, på mittpartiet kartusch, i de övre svicklarna två basunblåsande änglar hållande en oval kartusch med texten: "SURGITE MORTUI" (=Stån upp, I döda), i de undre sittande änglar med timglas och dödskafe, inom kartuschen text: HEUS VIATOR / SECURUM SIS TE PEDEM / SUB HOC SACRO MARMORE IACET / ET MOLLITER QVIESCIT / QVI HEIC (per) ANNOS 37 VERBI DIVINI MINISTER FUIT / FIDELISSIMUS / REV (erendus) QVONDAM ET DOCTISSIMUS / DOMINUS PETRUS BRIANT (=Var hälsad, vandrare! Må din fot vandra i trygghet! Under denna helgade marmorsten har lägrat sig och vilar stilla den som i 37 år var det gudomliga ordets tjänare (d.v.s. präst), den fordom allra trognaste, mest fördnadsvärde och läraste herren, Petrus Briant). Resten av kartuschens text oläslig. På gavlarna till de sittande änglarnas bänkar: RÖRER DV MIG respektive DET ANGER DIG, på ramen därunder, att läsa från motsatt håll mot övriga texter PSA 34 (cit), å södra sidoramen EZE (kiel) 37 (cit). Längd 227 cm, bredd 153 cm. 1865 skriver Snöbohm: "Denna grafsten ligger i Choret midt för altaret och benämnes 'brudstenen', emedan vid vigsel i kyrkan brudparets stolar äro placerade på densamma."98 – 8. Rektangulär, i hörnen ristade cirklar med passarrosetter, förenade av en ristad linje. Text parallellt med kortsidorna: HODIE MIHI / ANNO 1692 DEN / 24 DETSEM BER / DÖDE / AERLIGE OC VELACTE MAN / PAAVEL PAAVELSEN SOM DÖDE / I SIT AALDERS 37 AAR OC LIGER / HERVNDER BEGRAFVEN, GVD / FAARLENE HANNEM MED ALLE / GVDS BARN EN GLEDELIG OC FRY / DEFUL OPSTANDELSE PAA DOMME / DAG AMMEN: / JAG WAR ... N FRISK SOM DV / NV AEST DEN STVN IAG WAR / I LIFVA MEN NY

Fig. 133. Trapezformad lockhäll med ristat ringkors, nu i SHM. Foto SHM.

Trapezium shaped slab with an incised cross with a ring.

AER IAG EN / FRAEMMANDER GEST I GRAFVEN / MAA IAG HVILE. / IAG HAFVER REST I MANGA / FREMMANDE LANDA MEN SI / HVRV JAG MAATE NV GAA DODEN TIL HAN DA. På bandet parallellt med stenens sidor text: HODIE MIHI / CRAS TIBI / I DAG MIG / I MORGEN DIG. Läge okänt. – 9. Av grå sandsten, svagt trapezoidal. Text: "Herr Carol Gotholanders Ben, / Sig Hvila Under Thenna Sten; / Wid Siutti Åhr Han Döde. / Han War En Prest, Som Herrans Hiord, / Mot Fyrti Åhr Med Lifsens Ord, / Sorgfeliligen Födde. / Hans Siäl Har Gud Nu i Förwahr; / Hans Minne The som Lefwa Qwar; / Hans Sämre Del Har Jorden. / Ett Åhr Tu Wetta Skall Ännu; / Åhr Siutton Hundrad Tjugo Siu, / Är Han Förlössad Worden. / Hans Hustru Het Maria Schmidt, / En Dygdig Qwinna Tro Mig / Som Föd Har Barnen Fyra. / Hon Inför Gud och Lambet Åhr / Inför Guds Ansigt Dyra. / 1729." Därunder ristad patén (?). Längd 220 cm, största bredd 140, minsta 135 cm. Omedelbart norr om Briants.⁹⁹ – 10. Rektangulär. I

hörnen evangelistsymboler inom cirklar, förenade med ristad linje, på stenen text parallell med kortsidorna: NAER SIUTTON HUN / DRA SKREFS THER / TIL TRETIO FYRA BLEF / JACOP OULEFS LAGD J GRAF / SJÄLEN J GUS HAND DYRA HAN TUENA / ACHTA MAKAR HAFT THEM HAN HOGT / ÄLSKA MONDA ADORTON BARN TILL DO / PET FADT DA HAN SLAP ALL SIN UA / NDA HAN LEFFAT HAR J SJUTTIO ÅR / OCH NIUTER NU EN GLADLIG UHR / J HJMLOM BLANT THE FROMA. Läge okänt.¹⁰⁰ – 11. Rektangulär, med ristade cirklar i hörnen och ristad linje parallellt med kanterna. Text parallellt med kortsidorna: 1742 DEN 18 JUNI DÖDE / ERLIGE OCH BESKEDLIGE MAN / OLOF LEIFWES HUSTRU ÄR.. / OCH GUDFRUCHTIGA ELISABETH / S DOTER PÅ SIT 62 ÅLDERS / OCH LIGER HÄR UNDER BEGRA / ... N. Under texten bomärke inom ristad cirkel. Läge okänt.¹⁰¹ – 12. Rektangulär, med evangelistsymboler inom cirklar i hörnen och ristad linje parallellt med kanterna. Text: Jes. 57 v. 2 (cit.), följt av ANNO 1767 DEN ... D / MANNEN FOR AHR OCH / BESKE. LARS MARTENSON / SALMVNGES (=Sallmunds) HANS ÅL 74. Därunder Sallmunds bomärke. Läge okänt.¹⁰² – 13. Av grå sandsten, rektangulär, i hörnet ristade cirklar med passarrosetter, förbundna med en ristad linje. Text parallell med kortsidorna: "Här under Ten / Na Sten Hwilar / Sina Ben Fordom i Lifsti / Den Dannemannen och / Husbonden Samt Kyr / Kovärderen Ährlige och / Hederlige IACOB IACOBS / SON BURG Födder den 8 / Februarius 1744 Döde / Den 5 Maji 1785 Hans Ål- / Der Hvar 41 Åhr 3 Månar. / Thes Hulda Moder i Lifs- / Tiden Ährliga och Dyg- / Diga Brita Jacobs Dot- / Ter Burge Född 1723." Utmed kanterna: "I Dag Borde Mig i Morgon Dig" samt Jes. 57 v. 2 (cit). Längd 210 cm, bredd 105 cm. I korgolvets västra del.¹⁰³ – 14. Av grå sandsten, med evangelistsymboler i hörnen, parallellt med kortssidorna nästan utplånad text. Längd 157 cm, bredd 95 cm. I korgolvet, framför sakristians ingång. – 15. Av grå sandsten, i de övre hörnen cirklar med änglahuvuden, utmed stenens långsidor skulpterade frukter och blad, nederst dödskalle flankerad av änglar. Parallellt med kortsidorna nu oläslig text. Längd 230 cm, bredd 150 cm. I korgolvet, omedelbart söder om Briants sten. – 16. Av mörkgrå sandsten, med evangelistsymboler i hörnen och nu oläslig text parallellt med kortsidorna. Längd 180 cm, bredd 140 cm. I korgolvet, väster om föregående. – 17. Av grå sandsten med evangelistsymboler i hörnen och helt utnött text. Längd 185 cm, bredd 135 cm. I korgolvet, väster om Briants sten.

I korgolvet ligger ytterligare fyra hällar av grå sandsten med all dekor och text bortnött. De kan vara identiska med några av gravstenarna 6, 8, 10–12 ovan.

1860 låg enligt Bergman 15 gravstenar på kyrkogår-

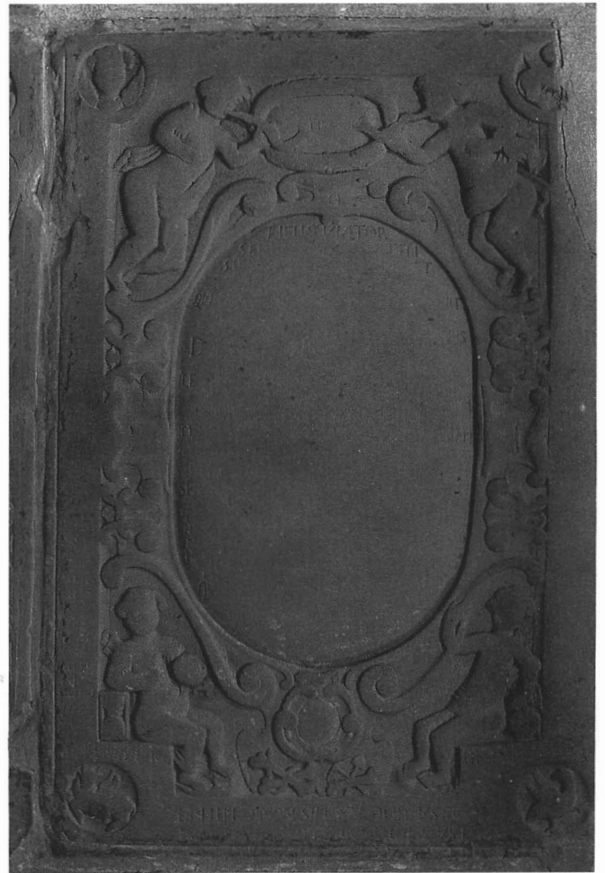

Fig. 134. Gravsten över kyrkoherden Petrus Briant, död 1688. Foto 1994.

The Vicar Petrus Briant's gravestone. Died 1688.

den runt kyrkan, varav 7 med tydlig och 8 med otydlig inskription. I dag (1995) kan inga texter urskiljas. En sten har rundlar i hörnen, troligen med evangelistsymboler, en annan, nu delad i två, har ristade cirklar.

Försvunna gravstenar: – 1. Enligt Lindström "i form af likkistlock med upphöjd list midt på efter längden", således en romansk lockhäll, troligen identisk med den sten, som 1887 beskrivs som "smal, med ett kors, saknar inskrift".¹⁰⁴ – 2. Enligt Kristiansson 1887 "med flera djupa refflor". 1900 heter det: "vid korväggen stående grafsten har på undre sidan en hel del i olika riktningar gående urgröpningsar, hvilka visa att den en gång i hedenhös tjänstgjort som svärdsliplingssten."¹⁰⁵ Stenarna såldes 1903 till Statens Historiska museum tillsammans med den bevarade stenen nr 2 ovan. De är icke upptagna i museets katalog och kan ha förolyckats vid transporten.

På uppmaning av biskop von Schéele vid biskopsvisi-

Fig. 135. Epitafium över kyrkoherden Petrus Briant, död 1688, med målaren Andreas Hamborgers initialer och årtalet 1689. Foto 1994.

The Vicar Petrus Briant's sepulchral tablet, died 1688, with the initials of the painter Andreas Hamborger and the date 1689.

tationen 1891 skrev pastor till Riksantikvarieämbetet för att "begära upplysning, huru man bäst och billigast skall skydda några grafstenar, som ligga i koret i kyrkan." Då skrivelsen inte besvarades upprepades biskopens uppmaning vid följande visitationer t o m 1915. Ingen av skrivelserna besvarades.¹⁰⁶

Epitafium

På korets norra mur hänger ett epitafium av skulpterad, förgylld och målad sandsten (fig. 135). Mittfältet flankeras av vildmän med träd, omgivna av lejon, stående på bakbenen. I fältet en listomgiven tavla med bågformad övre begränsning och skulpterade fruktknippen i svicklarna. På denna återges bröstbilder av kyrkoherde Briant samt hans hustru och deras tretton barn, i tre rader om 5, 6 resp. 4 personer mot svart bakgrund. Över huvudet på

de fyra barnen i nedre raden är målat små röda kors för att markera, att de var döda då epitafiet målades. Över figurerna ett delat draperi kring Guds namn skrivet med hebreiska bokstäver. På tavlans överstycke, flankerade av änglahuvuden och krönt av den uppståndne Kristus omgiven av sovande vakter, två änglar hållande en kartsch. Inom denna text med förgyllda bokstäver på svart botten: SURGITE MORTUI (Stån upp, I döda). Under tavlan ramverk, med sittande änglar med spade och timglas respektive döds skull och benknota, flankerande en kartsch med initialer: PHAB (=Peder Herculis Anne Briant). Epitafiet avslutas nedåt av drucklasar omgivande en snäcka. Vid den senare signatur: AHB.f. (Andreas Hamborger fecit) samt årtalet 1689. Färger: gult, rött, grönt, svart, karnation. Höjd ca 400 cm, största bredd ca 220 cm. Epitafiet har utförts av någon stenhuggare från

Burgsviksområdet, möjligen Elias Meisen, vars son Kristen var gift med en dotter till Briant och som på äldre dagar bodde vid Tummelbos i Levide. Det torde ha skulpterats under Briants livstid och målningen tillkommit 1689.¹⁰⁷

Försvunna inventarier

”Eth Rögelsekar” upptages 1594 men ej 1680. Försvunnen Hedengrahtavla. Enligt 1830 års inventarium fanns i kyrkan ”ett Tyskt tal, försedd med svarta ramar. Omkring nämnde tal finnes Carl den 12tes och Gustaf den 2dra Adolfs bröstbild, jemte Libertas och Religio personifierade.” Detta är den hedengrahtavla, som utfördes till minne av återställandet av religionsfriheten i Schlesien 1707. Ej bevarad.¹⁰⁸

Försvunna majstänger. 1860 stod enligt Bergman ”en vacker majstång” vid trappan till predikstolen, 6 alnar hög, ”af träd och papper”. Andra majstänger, 4 fot höga, synes ha stått på sydsidan av altaret och vid korbänken. ”4 s. k. majstänger” föreslogs avskrivna vid 1886 års visitation. Ej bevarade.

Försvunnet. psalmodikon: ”Psalmodicon af Dillner med Choral Bok” noteras för första gången i 1833 års inventarium. Vid 1886 års visitation föreslogs psalmodicon till avskrivning. Ej bevarat.¹⁰⁹

Försvunna böcker: Vid mitten av 1800- talet fanns enligt Säve ”Arbete i munkstil, fr. verldens skapelse, utgivet 1475 af en Magister Canonicus i Lübeck Lucas Brandis de Schafs.” Av de sex böcker som Brandis anses ha utgivit detta år åsyftas troligen Historia Flavii Iosephi de antiquitate et de iudaico bello (Hain 9450). Ej upptagen i inventarieförteckningarna. Ej påträffad.

Säve noterar samtidigt ”Holländsk Bibel: Snöbom” (sic!). Möjligen identisk med 1830 års ”En Tysk Bibel”, 1886 noterad med tillägget ”1619? (Titelbladet borta) Stor fol. skb”. Ej påträffad.¹¹⁰

Klocka

Kyrkans enda klocka (fig. 136) har på slagringen en text inom kartusch: OMGJUTEN / AF / S. CH. GRÖNWALL / I STOCKHOLM 1832.¹¹¹ Runt slagringen löper en lågtysk text i höga minuskler: ”na godes bortt mcdlxvii svnte peter is de rhceken here svnte pavle gitt vns svde lere”. rhceken torde enligt Holmbäck vara felläsning av Grönwall för kerken. Översättningen skulle i så fall bli: ”År 1467 efter Guds börd. Sankt Peter är kyrkans herre. Sankt Paulus, ge oss rätt lära”. Diameter 110 cm, höjd 100 cm. Vikt enligt Grönwall 5 skeppund, 6 lispund, 5 skålpund (ca 725 kg).¹¹² Enligt Åmark liknar inskriptionen de texter, som finns på de samtida gotländska apengeterklockorna, t ex i Fardhem. Den Hermen van

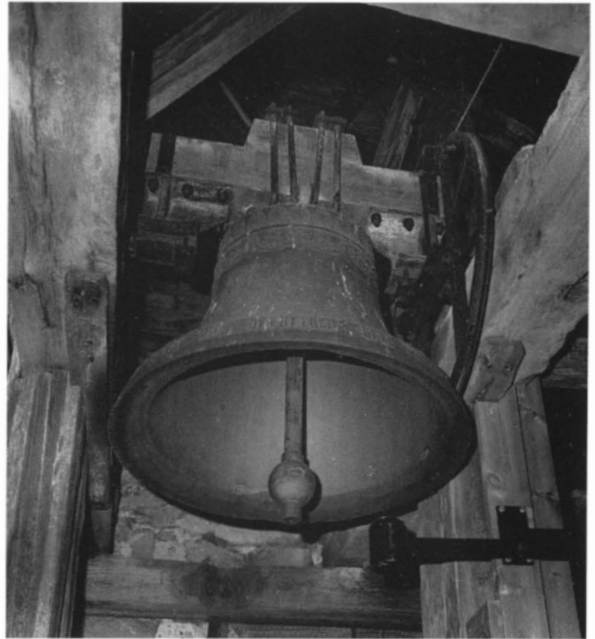

Fig. 136. Klocka, ursprungligen gjuten 1467, omgjuten 1832. Foto 1994.

The church bell, originally cast in 1469 and re-cast in 1832.

Lövede, som gjutit klockan i Fardhem, synes ha varit från Levide och kan ha gjutit också klockan här.¹¹³ – 1832 undersökte församlingen möjligheten att låta en ”klocklagare” och hovslagargesäll Nils Sahlberg från Skåne laga klockan, innan man beslöt låta Grönwall företaga en omgjutning. – Enligt en klockartradition skall Levide tidigare ha haft en andra klocka, som i samband med utskrivning av klockor till Köpenhamn lämnats till Gerums kyrka, i utbyte mot klockan där. Gerums nuvarande klocka skulle alltså ursprungligen ha tillhört Levide.¹¹⁴

Klockkläpp av furu, svarvad, avsmalnande uppåt, översta partiet försvunnet på grund av maskangrepp. Höjd 53 cm, slagdelens diameter 13 cm. ”I modell till klockans kläpp” noteras vid 1886 års visitation.

I valvet över ringkammaren finns spår av ytterligare kanaler för klockrep. De kan bero på omhängning av klockan eller på att kyrkan haft ytterligare någon klocka. 1680 års inventarium upptar ”een liten Hand Klocka” med tillägget ”borto”.

Bilaga 1

Till Riksantikvarien.

Undertecknad, som i enlighet med riksantikvarieämbetets förordnande under tiden den 10–13 december 1956 företagit viss undersökning av Levide kyrka på Gotland, får härmed vördsamt lämna rapport över förrättningen.

Undersökningen företogs i samband med en pågående inre restaurering av kyrkan. En av restaureringsåtgärderna innebar en mindre sänkning av den hittillsvarande golvnivån samt ett utbyte av golvbeläggningen i vissa utrymmen. Så hade vid det aktuella tillfället redan skett i långhuset där golvbeläggningen nu utgjordes av röda Ytong-plattor (?) Undersökningen kom med hänsyn härtill att omfatta resterande partier i kyrkan vilka berördes av golvomläggningen nämligen koret, absiden och tornkammaren.

Korets golvbeläggning utgjordes huvudsakligen av större gravhällar från slutet av 1600-talet och senare tider. Dessa skulle förbli på sina platser, men de under dessa befintliga gravarna utfylldes med singel. I korets centrala parti fanns två, möjligen tre murade gravkamrar, skilda åt medelst halvmeter tjocka murar. Väggarna voro fogade med murbruk och vitkalkade. De besiktigade kamrarna hade en utsträckning av 2,5 meters längd och 2 meters bredd och kortsidorna voro belägna cirka 40 cm väster om altargruppen. De synliga kistorna tillhörde samma typ som den på foto nr 3 avbildade barnkistan från gravkammaren söder om altaret. Dessa kistor hade placerats på ett cirka 80 cm djupt lager av ett okänt antal äldre kistor vilket täckts med sand, löv och av nedfallen kalk och murbruk. Till hällarna fanns ett tomrum ungefär 60 cm högt.

Mellan gravhällarna utgjordes golvläggningen av cement, varmed även trasiga hällar lagats. I cementen påträffades intill trappsteget mot altaret i höjd med absidens sydmur initialerna Z. L. J. B. F. B. samt årtalet 1892.

Romansk gravhäll

Intill korets nordvägg cirka 1,5 meter väster om ingången till sakristian anträffades en svagt trapezformad gravhäll, sidornas längd 65, 202, 95 respektive 196 cm, av tidig romansk typ (se uppmättn.). Hällens mittparti utfylles med ett konturtecknat stavkors, vars nederdel erhållit en tämligen sällsynt utformning med en rakt avslutad anordning för fastsättandet, varigenom själva stavspetsen fortsätter 14,5 cm. Det krönande korset utgöres av ett S:

Georgskors (korsarmarna dock något olikartade, de vertikala 20 cm långa och de horisontala 17 cm; korsarmarna convext avslutade) vars mittparti utformats till ett hakkors. Hällens tjocklek var cirka 14 cm. Då hällen på sin förutvarande plats under en bänk kunde bliva utsatt för nötning överfördes gravstenen till en mer skyddad plats söder om altaret.

Absiden

Golvbeläggningen i absiden hade hittills utgjorts av bräder, vilka vilade på ett decimeter tjockt skikt av murbruk. I detta bruksgolv hade öppningar upptagits på ömse sidor om altaret i absidens centrum (se uppmättningsplanen till vänster).

I öppningen på den norra sidan hade grävts en gravkammare, vars väggar utgjordes av kalkade bräder, cirka 117 cm djup, rektangulär med långsidan 77 cm lång och kortsidan 40. Utvändigt voro väggarna omfattade med murbruk. I graven förvarades ett okänt antal, delvis helt sönderfallna barnkistor. Överst i det nordöstra hörnet stod i höjd med kammarens överkant en någorlunda bevarad kista av samma typ som nr 6 på uppmättningsritningen. Då fler kistor ej kunnat förvaras i kammaren hade ovanför denna ställts fem stycken (n:ris 3,4,5,6,7 och 8, se plan och foto nr 1). Av dessa var nr 8 av samma typ som nr 2 och nr 4 som nr 5 (se uppmätning).

I öppningen på altarets södra sida fanns fyra stycken kistor nedställda, varav den understa var belägen under nr 1 och av samma typ som denna, ehuru mindre, och de två övriga vid sidan intill varandra söder om de förutnämnda (foto nr 2). Den största kistan nr 1 (foto nr 39) var på tre sidor omgiven av kantställda bräder. Utmed den södra av dessa hade de övriga placerats, varav nr 7 var av samma typ som nr 5. Det gamla brädgolvet torde delvis ha vilat på de översta kistlocken.

Öppningarna, i vilken kistorna förvarats, utvidgades och kistorna nedställdes därefter åter, varefter singel påfördes. Skiktet med murbruk avlägsnades för att ersätta med annan golvbeläggning. I den bortförda fyllningen påträffades följande strö- och sällfynd:

Fynd

- Mynt: 1 mynt av silver, prägling, å ena sidan ett får, å den andra ett vapen, Diam. cirka 1,7 cm.
7 Visbymynt av silver, av varierande storlek, några skadade.
1 mynt av koppar, 1725, 1 öre KM.
Glas: 12 fragment av fönsterglas, varav ett mindre blått och ett större ljusgrönt med målade bladflikar synes

4 fragment av fönsterglas, 1 grönt, 1 brunt och 2 ljusgröna, varav det ena med ett i rött målat örn-huvud påträffades som lösfynd under absidens syd-fönster.

1 ovalt glasföremål, knapp (?) bestående av två sammanfogade (?) delar, varav en platt och oval, samt den andra oval och avrundad. Längd 1,2 cm, höjd 1 cm.

Dessutom tillvaratogs ett nubb med blåmålat huvud., Längd 1,3 cm, troligen härrörande från någon av kistorna, där det kommit till användning för att fästa blommor eller annan dekoration.

Tornkammaren

Tornkammarens mittparti upptogs av kyrkans orgel, varför undersökningen begränsades till utrymmet utmed nord- och sydmuren. Golvet utgjordes här av ett decimeter-tjockt murbruksskikt, vilket skulle avlägsnas i likhet med något av det under detta befintliga grusblandade jordlagret. Vid borttagandet av bruket påträffades en 1,3 m bred mur, varav endast det understa skiktet återstod jämte en grund till denna i kallmur, vilken blev endast obetydligt bredare mot sitt slut, cirka 2 m under golvnivån. Förhållandet att dessa oregelbundet inpassade, smärre, grundstenar började omedelbart under bruksgolvet synes vara ett tecken på att det sistnämnda var ursprungligt och bevarats i tornbågen. Det låg cirka en decimeter under de nuvarande Ytong-plattornas nivå i långhuset. Den påträffade murens sträckning var parallell med långhusets västmur samt hade delvis sin sträckning under densamma (se plan till höger) men med en förskjutning åt väster. (30 cm vid norra tormuren och 45 cm på motsatta sidan). I murens ungefärliga mittparti (206 cm från tornbågens norra anfang) fanns en 165 cm bred svagt skönjbar försänkning. Det var dock omöjligt att fastslå om denna nivåskillnad om högst 10 cm berodde på en tillfällighet eller ej.

Sållfynd från tornkammaren

Fynd

- Glas: 7 fragment av glasfönster varav 4 med spår av målning.
- Mynt: 3 Visbymynt av silver, 1 skadat och 1 fragmentariskt.
- Järn: 1 fragment av järnföremål (kniv?) längd 6,7, bredd 1,2 cm
- Brons: 1 fragment av bronsföremål. Längd 2,15, bredd 0,8, tjocklek 0,2 cm.
1 knapp med ögla, i det närmaste konisk, oornrad.
1 nål, avbruten. Längd 3 cm.

Fynd från tornkammarens södra sida.

- Glas: 12 fragment av glasfönster, varierande färg och storlek.
- Mynt: 7 Visbymynt av silver, varav 3 skadade.
- Järn: 1 ring med fastsittande mindre hake, förrostad. längd 5,8 cm.
- Brons: 3 fragment av beslag 1) trapezformad. Längd 0,8, bredd 0,6 cm 2) femkantigt. Längd 2,4, bredd 1 cm 3) Längd 1,2, bredd 0,7 cm.
- Bly: 1 kula (del av knapp?) nästan rund. Höjd 1,15 cm, 1 flintsten från elddon.

Fynd från tornkammarens norra sida.

- Mynt: 11 Visbymynt, varav ett fragmentariskt.
- Glas: 1 fragment av bägare, mynningsbit något svängd. Längd 2,65 cm. 14 fragment av glasfönster, varav flera med spår av målning.
1 knapp av svart glas med vit rand invid kanten.
- Brons: 4 fragment av föremål. 1 bleck. Längd 1,2; 1,05 och 0,75 cm.
1 hjärtformat, något skadat bleck. Längd 1,2 cm.
1 ring med små järnfragment.
1 tråd. Längd cirka 3,2 cm.
- Div. 1 hälft av en snäcka.
1 knapp av svart ben, fragmentarisk, profilerad kant och i mitten spår av 2 hål. Bredd 1,15 cm.

Bildsten

Såsom framgår av planen över tornbågmurens belägenhet påträffades intill denna en långsmal sten, som sköt något över det intilliggande bruksgolvets nivå (foto nr 5). Vid en närmare undersökning visade sig denna sten bestå av tre med murbruk sammanfogade hållar, vilka tillsammans troligen utgjort västväggen i en murad gravkammare, vars övriga väggar tidigare raserats. Av de tre delar som den resterande väggen bestod av var hällen i söder med en långsida hopfogad med de övrigas kortsidor. Sidornas längd 105–2 + avrundat hörn – 101 – och undersidan 42 cm. Tjocklek 11 cm. Denna oornrade håll av kalksten hade intet samband med de övriga beståndsdelarna i gravkammareväggen, vilka ursprungligen utgjort *huvuddelen av en bildsten*.

Dessa bildstensfragment bildade en kvadrat med sidan 118 cm, tjocklek cirka 14 cm, till vilken fogats ovanstående sten.

Bildstenens nederdel prydes av en figurframställning utan hitintills känd motsvarighet inramad av repstavar

och slingor och avgränsad mot det odekorerade 35 cm höga underpartiet medelst en repstav över hela stenens bredd (se uppm.). Figurframställningen visar en mänsklig gestalt ledande en häst som drar en kälke. Tyvärr har sentida kanthuggningar av stenen spolierat en del av framställningen och vid den ifrågavarande undersökningen täckte ett lager murbruk framställningen, varför ingen detaljgranskning kunde genomföras. Överdelens bevarade ornament i något högre relief än den ovan nämnda figurframställningens, med ett virrvarr av djurkroppar, flätor och slingor äger många av de för Jellingestilen utmärkande kännetecknen, varför stenen torde kunna dateras till omkring år 1000. Större delen av dekoren har emellertid avlägsnats.

I. Hällarna hade som ovan antytts ursprungligen utgjort nederdelen till en bildsten, emellertid har troligen själva krönet huggits bort. I varje fall är dekoren, som bör ha funnits överst avkapad, vilket framgår av foto nr 6. Denna förändring har troligtvis skett, då bildstenen delats

II. för att tjäna som postamente till en dopfont. Från denna tid synes de halvcirkelformade, koniska uttagen i mittpartiet av vardera stenens långsida härröra. Det större hålet med en radie av cirka 10 cm och det mindre 5 cm. Då denna ränna för vattnet huggits kom en del av den forna bildstenens dekor att vändas mot marken. Troligtvis har så skett med bildstenens övre del trots att på denna sida gjorts försök att helt avlägsna ornamentiken. Den del av framställningen på den forna bildstenen som kom att ligga uppåt kan ha dolts på något vis eller så har bilden ej III verkat störande för det nya ändamålet. De bågge halvorna har sedan tillvaratagits vid någon förändring och kommit till användning vid iordningsställandet av gravkammaren. Härvid kom åter stenarnas sammanhang att förändras, då bildstenens nederdel placerades överst med bildframställningen nedåt åt öster, och överdelen närmast gravens golv med ornamentiken överst åt väster.

De båda hällarna placerades utanför kyrkan i avvaktan på transport till Gotlands Fornsal.

Vid arbetet i kyrkans långhus hade ett kilformat kalkstensfragment med en huggen bladformad överdel tillvaratagits. Längd 32, bredd vid basen 17 cm och största tjocklek 6 cm. Det var dock omöjligt att avgöra för vad ändamål fragmentet varit avsett.

Stockholm den 17 februari 1958.

C-F Mannerstråle

Mynt från Levide ka, Go.

Visby

1–3.	W-brakteat. 1400-talets förra hälft. Jfr Haub. 81.
5–6.	” Jfr Haub. 82. 2 ex.
7–8.	” ” ” ” 1400-talets förra hälft. 2 ex
9–12	” ” ” ” ” ” ” 4 ex
13	” Ej närmare bestämbar. Fragment.
14–16	” 1400-talets förra hälft. Ej närmare bestämbara. 3 ex. Fragment.
17–24	” ” ” 8 ex.
25–27	” ” ” 3 ex.
28	Gote ca 1510. Jfr Hauberg 105.

Sverige

Fredrik I

29	1 öre k.m. 1725. Koppar. Lindgren nr 221.
----	---

Dorpat

30	Brakteat, hittills okänd variant. Medeltidens senare del. Jfr Myntkabinetets P.M.
31	Ej mynt

Litteraturförkortningar

Hauberg = Gullands Myntvaesen (Aarbøger for Nordisk Oldk. og. Hist.), Köpenhamn 1891.

Lindgren = T. Lindgren, Sveriges mynt 1719–1776, Stockholm 1953.

Bilaga 2

Konserveringsrapport

Levide kyrka, Gotlands län

Arbetet utfört 1956–1957.

Ansvarig konservator Erik Olsson.

Kulturhistorisk kontrollant landsantikvarien i Visby.

Väggar och valv

Koret. I valvet en dekor utförd av målare Gardelin, Hemse, omkring år 1900, i färger brandgult och grönt. Kalkades över, den låg på ny puts, prov gjordes men under denna puts fanns inga äldre målningar.

Väggar. Södra väggen bortknackades ett tjockt lager puts. Väster om korportalen ett konsekrationsskors, röd färg med svart kontur. Nordväggen ett stort sandstensepitaflum som upptar hela väggen, detta är tvättat, retuscherat, oljat och mattfernissat.

Västväggen. Mot triumfbågen samt triumfbågen samma sorts målning av Gardelin som valvet, tjock puts avlägsnad, under denna en vacker kvaderindelning, färger rött och grått.

Absiden. Akantusslingor från 1700-talet rengjordes med Absorene rengöringsmassa ut åt sidorna, 2 st. figurer stående på konsekrationsskors 1400-tal. Vänster sida, Paulus med svärd, färger gult, svärd, blå mantel. Konsekrationsskors röd ring, grönt kors, svart kontur.

Höger sida. Petrus med nyckel, färger gul nyckel, blå mantel, samma färger som vänster sida på konsekrationsskorset, nu är de överkalkade igen och akantusranken är lagad. Under akantusranken en dekor av konservator Vilhelm Pettersson, gjord 1906. Den var målad på nyputs, bortknackad, under denna originalputsyta utan dekor, kalkad och patinerad.

Långhuset. I valven gjordes prov om äldre dekor fanns under nuvarande putsytan, men inga spår syntes. Församlingen ville behålla den i ganska sen tid gjorda putsen, behandling på denna; stålborstning, murlagning, flera tunna kalkningar samt patinering. Norra väggens passionsfris målad av Vilhelm Pettersson 1906, var mycket skadad av fukt, enl. kyrkorådets beslut samt kontrollantens och Riksantikvarieämbetets medgivande överkalkades denna sedan den blivit fotograferad.

Västväggen. Norr om tornbågen Kristus med lamm överkalkad. Söder om tornbågen Kristoffer, rengjord med Absorene rengöringsmassa, framtagen förra restaureringen.

Sydväggen. 1400-tals fris framtagen och kompletterad 1906, av Vilhelm Pettersson, rengjord med Absorene, från väster 4 st. fält, original fast hårt restaurerade, de övriga 6 fält, fria fantasier, blad, ornamentbården och konsekrationsskors delvis original. En skadad och 1906 nymålade akantus under bildsviten överkalkad. Skadade partier försiktigt retuscherade, namnen på helgonen som är målade under bilden där dessa äro försvunna, ej kompletterade då de ej äro original.

Östväggen. Predikstolen flyttades till norra sidan så Olofsaltaret blev fritt och det vackra fyrpassfönstret kom fram, ett spår av dekor finns vänster om fönsternischen, ytorna på båda sidor om triumfbågen kalkade och patinerade.

Tornet. Stålborstning, kalkat och patinerat som de övriga ytorna tills de fått en gulvit och levande ton.

Kalk. Packsten, bränd kalk från Hejnums kalkugn. Brytningsfärger, Beckers kontrollerat äkta färger för kalk.

Inredning

Altaret. Av trä anno 1662, tvättat med svag ammoniaklösning. Kolonnerna var bruna, oljefärg avlägsnad med Tarväck färgborttagningsmedel. Oljat med en blandning av ven. terp. och fransk terp., retuscherat och mattfernissat, märke Nordsjö mattlack. Maskhål på framsidan och hela baksidan samt överallt där det gått att få in en injektionsspruta ha vi flera gånger sprutat med Bosan mot trämask (firma Basbolaget).

Altarbarriär. Brun oljefärg avlägsnad med Tarväck, oljad, retuscherad och mattfernissad, samma material som altaret.

Sakramentskåp. På absidens vänstra sida brun oljefärg avlägsnad, samma material som altarbarriären. På södra sidan 2 sakramentskåp, den vänstra träluckan avlägsnad i nischens botten en piscina, den högra brun oljefärg avlägsnad, under denna en blå färgton, mattfernissad. Dörr till sakristian samma behandling.

Korbänk. Brunmålade med dekor i fyllningarna av Gardelin, dessa övermålningar borttogos med Tarväck, tvättning med thinner, under denna landskap i fyllningarna samt en stad i den ena ramstycken ådrade med svart på gulbrun botten, uppläggning på ornament, färger svart, vitt, rött, gult och blått. På skärmväggen en text DI TILL ÄRA OCH KÜRAN TIL PRUDNAT ÄR THETTA – – BEKOSTATS OCH LJUSECRONA – – – RA. Bänken har varit längre i båda ändar, därför slutar texten i en mening. Oljning med ven. terp. och fransk terp., retuschering med oljefärg, Beckers normalfärg och mattfernissning.

Predikstol och baldakintak. Övermålade med brun oljefärg, samma behandling som korbänk, noggrann sprut-

ning mot trämask med Bosan. Dörr till predikstol borttagen, nu magasinerad på sakristians vind. Skärmvägg mellan baldakintak och predikstol, nu borttagen då den skymde fönsternischen bakom, uppsatt i sakristian samma behandling som predikstol, baksidan sprutad mot trämask.

Bänkkvarter i långhuset. Södra sidan, bänkluckorna övermålad med brun oljefärg, under denna brunt ådrat ramstycke, gul botten, blå dekor, på de främre bokstäverna TIS/B på de främsta sedan BMS/B, IPS/B, GIS/L, röd ram omkring, på skärmväggen mot portalen årtal 1702. Mellanstycken nya blåmålad.

På luckorna samma behandling som predikstol. Norra sidan, senare, ingen dekor målad så den står vackert mot södra sidan (oljafärg). Mattfermissad märke (Molyno.co.).

Orgel. Tvättad och ommålad i grön färg samt mattfermissad.

Portaler. Tvättade, laserade i brun färgton, mattfermissade.

Dopfont. Av sandsten 1600, tvättad med svag ammoniaklösning, retuscherad på dekor med tempera.

Sakristia. Den gamla ytterväggen renknackad från puts, övriga väggar skrapade och tvättade, ommålade med aqalin. Möbler, bord och stolar tvättade, ommålade i grå och svart färg samt mattfermissade. Bakom skärmväggen på korbänken finns 2 st. nischer.

Som medhjälpare i arbetet har varit:
Skulptör Bertil Nyström, Slite,
Konstnär Arne Fransson, Klintehamn,
Konservator Våga Lindell, Forserum,
Målarmästare Henry Johansson, Vänge,
Målarmästare Torsten Johansson, Vänge.

Levide den 23 mars 1957

Erik Olsson

Noter

1. Enligt Ortnamnsarkivet i Uppsala (OAU).
2. SCB och Lantmäteriet: Atlas över rikets indelningar i län, kommuner, församlingar och tätorter. 2:a utgåvan, 1992.
3. Geologiska kartbladet Ser. Aa No 164. Hemse. Uppmätt 1896–1906.
4. M. Östergren. Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatzindikation.
5. S.-O. Lindquist. Sockenbildningen på Gotland. En korologisk studie, s. 45–64.
6. Om källorna se närmare E. Melefors, Byngen, Smissen och Listar.
7. Lars och Ursula Sjöberg, Det svenska rummet, s. 178–181.
8. P.A. Säve, Kors på Gotland, s. 16f. – Svenska Sagor och Sägner 12:II, Gotländska sägner upptecknade av P.A. Säve, s. 413f. – Teckning av P.A. Säve i UUB, s. 170:2 nr 73.
9. Fredrik Bergman, f. 1842, d. 1875, pastorsadjunkt i Hejde, son till kyrkoherden i Levide Thure Bergman. – Lemke, Supplementblad, s. 5.
10. Alfred Snöbohm, f. 1819, folkskollärare i Levide 1847–89, d. 1901. Skrev den historiska framställningen "Gotlands land och folk".
11. F. Bergman, Malgårds kyrkoruin. Acc. 197:84. ULMA.
12. Per Adolf Bolin, f. 1790, kyrkoherde i Levide 1824 till sin död 1830. G.m. Anna Elisabeth Medén, f. 1795, d. 1866. – Lemke, s. 321.
13. H. Nielsøn Strelow, Cronica Guthilandorum. Den Guthilandiske Cronica, s. 140.
14. Strelows årtalsangivelser för de gotländska kyrkorna har diskuterats under senare tid. Se härom: S.-E. Pernler, Gotlands medeltida kyrkoliv 1977. L. Thunmark-Nylén, Om de gotländska kyrkornas ålder 1980, s. 17–34. S. Körner, Das Jahr 1288 und die Quellen Strelows 1990, s. 129–142. O. Kyhlberg, Gotland mellan arkeologi och historia 1991. D. Wase, De strelowska kyrkoårtalen 1995, s. 83–93. Den samme, Jag bedriver ingen häxjakt på Strelow, 1995.
15. C.G. Brunius, Gotlands konsthistoria III, s. 244.
16. R. Strömbom (Boström), Calcarius, en gotländsk stenhugareverkstad under 1100-talets slut och 1200-talets förra hälft, s. 81–97.
17. L. Karlsson, Medieval Ironwork in Sweden I-II, s. 270–273, nr. 252–254.
18. C.G. Brunius, Gotlands konsthistoria III, s. 243.
19. R. Boström, Vickleby kyrka, SvK, vol. 197, s. 41 f, 47.
20. Ragnhild Boström tackas varmt för givande diskussioner i ämnet tornkammare.
21. N. Tidmark, "Kastalerna" eller Tornborgarna på ön Gotland. – Se även A. Tuulse, Borgar i Västerlandet.
22. Martin Sturtzenbecker, f. 1719. Kyrkoherde i Levide 1775 till sin död 1795. G.m. Ingrid Lythberg, f. 1728, d. 1808. Lemke, s. 319.
23. Biskop i Visby var vid denna tid Carl Johan Eberstein, f. 1758. Biskop i Visby 1813 till sin död 1838. Lemke, s. 55.
24. Olof Fredrik Stenberg, f. 1792. Pastor i Levide 1831–1846. G.m. Gustafva Vilhelmina Johanna Fähræus.
25. Biskop var vid denna tid K.H. Gezelius von Schele, f. i Stockholm 1838, d. i Uppsala 1920.

26. J. Utas, Om gotländska valv. Examensarbete vid Chalmers tekniska högskola 1971. Stencil.
27. Rapport till RAÄ 17/2 1958 av Carl-Filip Mannerstråle (se bilaga 1).
28. Enligt medeltida bestämmelser skulle sakramentsskåpet ha en hylla. I övre delen förvarades det reserverade sakramentet, i den nedre övriga tillbehör. – *Necrologicum lundense*, s. 21.
29. Piscina, skål med uttömningskål och avlopp till vigd jord för det vatten som användes vid sköljningen av kalk och paten samt för de liturgiska handtvagningarna. – B. Stolt, *Gotlandskyrkornas altaren*, s. 34–51.
30. C.G. Brunius, *Gotlands konsthistoria III*, s. 244.
31. I Närs socken skall enligt traditionen den första kyrkan ha legat ca. 1,5 km söder om den nuvarande kyrkan. SvK Go VI:8, vol. 212, s. 665.
32. I Silte kyrka kunde man vid en utgrävning 1970 konstatera att en stavkyrkans långhus en tid varit sammanfogat med nuvarande stenkor från 1200-talet. SvK Go. VIII:3, s. 15 ff. G. Trotzig, *En stavkyrka i Silte*, s. 73–88. – I Garda kyrka påträffades inom långhusets murar stolphål, troligen från en stavkyrka. SvK, Go V, s. 288. G. Trotzig, *En arkeologisk undersökning i Garda kyrka på Gotland*, s. 1–17.
33. H. Nielsøn Strelow, *Cronica Guthilandorum. Den Guthilandske Cronica*, s. 140.
34. E. Gustafsson, *Den romanska stenkyrkan i Atlingbo*.
35. R. Strömbom (Boström), *Calcarius, en gotländsk stenhugareverkstad...*, s. 81–97.
36. J. Roosval, *Die Kirchen Gotlands*, s. 218.
37. E. Lundberg, *Byggnadskonsten i Sverige 1000–1400*, s. 521, 533.
38. R. Strömbom (Boström), *Calcarius, en gotländsk stenhugareverkstad...*, s. 81–97.
39. Flera gotländska kyrkor har kvar sina smala romanska triumfbågar, t.ex. Källunge (SvK. Go. II, s. 211), Anga (SvK. Go. IV, s. 537), Ganthem (SvK. Go. IV, s. 220). – C.G. Brunius, *Gotlands Konsthistoria III*, observerar de förändringar som företagits med kyrkans bågar redan under medeltiden.
40. Rapport till Raä av Carl-Filip Mannerstråle 17/2 1957. Se bilaga 1.
41. Det är inte ovanligt att de romanska kyrkorna moderniseras i gotisk stil under högmedeltiden genom fönsterförstorningar. Mera ovanligt är att portaler på detta sätt görs spetsbågiga.
42. Det mest typiska gotländska exemplet på sådan korrespondens mellan syd- och nordportaler är Lau kyrka, som i koret har två stora gotiska portaler och i långhuset två motstående romanska portaler (SvK Go VI, s. 560, fig. 647). S.-E. Pernler, *En mässa för folket?* s. 105.
43. Haquin Spegel, ärkebiskop, f. 1645, d. 1714. Superintendent på Gotland 1679–1685.
44. K.H. Gezelius von Schele, biskop i Visby stift och kyrkoherde i Visby 1885–1920, f. i Stockholm 1838, d. i Uppsala 1920.
45. Axel Herman Hägg, arkitekt, konstnär, f. 1835 i Katthammarvik, d. 1921 i England. Hägg utförde bl.a. några mycket omfattande kyrkrestaureeringar på Gotland i medeltidsromantisk anda: Visby domkyrka 1899–1903, Dalhem 1899–1914 och Ardre 1900–1902.
46. Carl Wilhelm Pettersson, konstnär, konservator, f. 1866 i Ronehamn, d. 1954. Från 1890-talet verksam som konservator framför allt vid kyrkorestaureeringar. Han utförde restaureeringsarbeten i mer än hundra kyrkor av vilka ett stort antal på Gotland, bl.a. Dalhem, Ardre, Hemse, Rone.
47. Ture Algot Johnsson Arne, f. 1879, arkeolog, antikvarie vid KVHAA 1909–1944, tf. riksantikvarie 1922–1923, professors namn 1938, d. 1968. – B. Nerman, *Minnesteckning*, s. 55–72.
48. Henrik Kreüger, f. 1882, professor i byggt teknik vid KTH 1914, ledare av skyddsarbetena på Uppsala domkyrka 1941–1953, d. 1953. – T.R. Åström, s. 550–552. A. Lindblom, *Utsikt från Skansen*, s. 159–170.
49. Anders Roland, arkitekt, f. 1879. Intendent i Byggnadsstyrelsen 1917. Var flitigt verksam som kyrkorestaurator i landet, d. 1926.
50. B.G. Söderberg, *De gotländska passionsmålningarna och deras stilfråder*, s. 43, 63, 324.
51. Gustaf G. Swebilius, f. i Finland 1797. Tjänstgjorde som präst på Gotland 1828–1858. Utan fast tjänst, d. 1865. Lemke, s. 438.
52. Något samband mellan denna scen och texten har ej kunnat påvisas. Möjligen har scenen feltolkats vid inventeringen 1830.
53. Hans Hildebrand, f. 1842, d. 1913, riksantikvarie 1879–1907. Utgav bl.a. "Sveriges medeltid" i tre digra band 1879–1903.
54. A. Andersson m.fl. *Die Glasmalereien des Mittelalters in Skandinavien*, s. 193.
55. P. von Busch – S. Haasum – E. Lagerlöf, *Skeppsristningar på Gotland*.
56. E. Lagerlöf, *Ristat och målat i Boge kyrka*, s. 81–86.
57. Peder Herculis Briant, kyrkoherde i Levide och Gerum 1651, riksdagsman 1672, d. 1688. Gift med Anne Mårtensdatter, d. 1712. – D. Gadd, *Släkten Briant*, s. 5 f. A. Snöbohm ("Alf"), *Den siste Danske presten i Lefvide*.
58. Johan Bartsch den äldre, "Johan Målare", från omkring 1650 verksam i Visby, d. 1666, har signerat altaruppsatser i Fole kyrka 1654 och Roma kyrka 1656 men anses ha varit verksam i minst 15 kyrkor. – G. & K. Svahnström, *Måleri på Gotland 1530–1830*, s. 68 ff.
59. Ulrica (Ulla) Georgiana Charlotta Kökeritz f. Gedda (1802–1892), gift 1834 med häradshövdingen C. R. Kökeritz (1797–1874), bosatt vid Skogs i Levide. Döttrar: Caroline Charlotta f. 1837, Hedda Adolffina f. 1839. – *Elgenstierna III* s. 11.
60. Brev från kyrkoherde Muckenhirn till landshövding Roos 28/2 1925, i anledning av kyrkorådets vägran 27/2 1925 att låta taga loss processionskrucifixet och låna ut det till utställningen i GF 1925, GF.

61. Johan Gardelin, f 1859, målare, kyrkvård i Hemse. – Jochim Sterling, kyrksnickare, verksam på Gotland från omkring 1659 till sin död 1692. – R. Steffen, Gotländska kyrksnickare, s. 70. – Andreas Hamborger, inflyttad till Visby 1683 från Slesvig-Holstein, verksam på Gotland till början av 1690-talet. – G. och K. Svahnström, Måleri på Gotland 1530–1830, s. 129 ff.
62. Tidtavla av liknande utseende men från annan tillverkare i Leipzig finns i Martebo, Lummelunda och Bro, i de båda senare kyrkorna uppsatt vid predikstolen. (SvK,Go I s. 84, 112, 270). Ragnhild Boström har noterat något dussin tidtavlor av Jacobus Hartman (SvK, ÖI II:3 not 85).
63. Paul R: Wäfware (enligt inskrift på vinkanna i Levide 1715), "Povel Rasmusson Bierges i Eisted" (vis. prot. 1714, F Ia:1, ViDA, ViLA), kyrkvård i Levide 1690 (vis. prot. 1690, F Ia:1, ViDA, ViLA), linnevävare, invandrad från Holland (Säve), bosatt vid Magnuse i Levide, sedermera vid Bjerges i Eksta, död senast 1719. Hade enligt Spegels inventarium 1680 skänkt ett "swart likkläde" till Levide. Skänkte enligt inskriptioner på föremålen ett dopfat till Gerum 1680, korbänk och ljuskrona till Levide 1689 och en vinkanna till Levide 1715, målningen av predikstolen i Gerum 1699 och en ljuskrona till Eksta kyrka. – B. Stolt, Paul Wäfware – Hercules Briants svärson?
64. Rasmus Bartsch, målare, f .1671 som son till Johan Bartsch d y, d. senast 1711. Anses ha varit verksam i tolv kyrkor. Landskapsbilder av samma typ som i Levide finns i Eskelhem, Fleringe, Rone, Stenkyrka och Tingstäde (SvK,Go I fig. 23, VI fig. 490). – G. & K. Svahnström, Måleri på Gotland 1530–1830, s. 122 f, fig. 119.
65. Eric Fjellström, kronobefallningsman inflyttad 1720 från Pite lappmark, g. 1718 m. Catharina Häråcker, bosatta vid Boxarve i Levide. – G. & K. Svahnström, Måleri på Gotland 1530–1830, s. 188. Boken om Levide s. 117. von Hauswollf, Carl Gustaf Reinhold, f. 1767, d. 1828 på häradshövdingebostället Skogs i Levide. – Elgenstierna III s. 498. Pastor 1803 var Pehr Heidenberg, f. 1759, kyrkoherde i Levide 1802, d. 1805. – Lemke, s. 320.
66. Orgelns disposition: Borduna 16'/B/D, Principal 8', Salicional 8', Rörflöjt 8', Oktava 4'. Omfång C-f3. Bihangspedal C-g0. Koppel 4'/M. Fristående spelbord. – Åkerman & Lund, orgelbyggeri, 1877–1893 under ledning av C. J. Lund, f. 1831, d. 1914. – D. Edholm, s. 122–124. – Gustaf E. N. Pettersson, f. 1855 i Visby, arkitekt i ÖIA, byggnadsråd, d. 1933. Genomförde bl a restaureringen av Visby domkyrka 1890–1902. – A. Thulesius, orgelbyggare, f. 1927.
67. J. Roosval, Begrafda dopfuntar och dopfuntar som punschbordsben och bänkstöttor. Densamme, Medeltida konst i Gotlands fornsal, s. 12. T. Stenström, Problem rörande Gotlands medeltida dopfuntar, s. 24 ff. Tillstånd för deponering i GF i skrivelse från VHAA t pämb 12/1 1926, kopia i ATA.
68. Johan Lindbom, mästare i Visby 1784–1803, d. 1839. – Svenskt silversmide IV s. 597, där dock inte föremålen i Levide omnämns. Carl Otto von Segebaden (1718–1795), landshövding på Gotland 1765–1787. – Elgenstierna VII s. 123. Gabriel Thimoteus Lütkekan (1723–1795), superintendent i Visby 1758, biskops namn 1772. – Lemke s. 52. Mårten Sturzenbecher (1719–1795), kyrkoherde i Levide 1775. – Lemke s. 319. Lars Fredric Lind, f. 1750, häradshövding 1785, bosatt vid Skogs i Levide, en av stiftarna av Gotlands läns hushållningssällskap 1791, lagman över Ångermanland och Västerbotten 1795, 1802 borgmästare i Härnösand, d. 1805. – G. Bucht, Härnösands stads historia II s. 149. Boken om Levide s. 50. Gotlands läns hushållningssällskap 1791–1941, s. 9.
69. Elias Meisen, stenhuggare, sannolikt av tysk börd. – R. Steffen, Stenhuggarverket på Gotland och dess utövare under 1600-talet, s. 20–26. H. Jakobsson, Såsom en hälsning från en föregångare, s. 81–85. D. Gadd, Släkten Briant, s. 6. Not 63 ovan.
70. Herr Peer: kyrkoherde Peder Brianth. – Nils Westergård, kyrkoherde i Levide 1689, d. 1710, gift 2. m Helena Olofsdotter Grönberg, d. 1752. – Lemke s. 317.
71. Enligt uppgift från f klockaren Harald Jakobsson.
72. A. Snöbohm ("Alf"), Den siste Danske presten i Lefvide, Nr 42.
73. August (1861–1937) och Augusta Nilsson (1866–1952), Bofride.
74. Anna Hedergren (1883–1962), g. m. Hjalmar Hedergren, Pejnarve.
75. Helena Anschutz, f. 1878 i Martebo, från 1900 bosatt i Visby, d. 1958. Har sytt 45 textilier för kyrkor, huvudsakligen på Gotland, broderat ordensband åt biskop von Schéele mm. – "Mina minnen från Biskopsgården i Visby från 1903 till 1916", manus i GF.
76. Lisbeth Andersson, textilkonstnärinna, verksam vid Gotlands hemslöjd.
77. Mia Enström, textilkonstnärinna, f. i Sthlm 1943, verksam vid Gotlands hemslöjd.
78. Elsa Wallin, f. Andersson, (1907–1994), och Verner Wallin, (1906–1978), Bocksarve.
79. Rapporter i ATA. Beställningen torde ha skett genom dåvarande komministern i Lojsta Johan Martin Lutteman, 1831–1833 vice pastor i Levide, som i annons i Visby Stifts-Tidning 31 juli 1832 erbjuder sig att lämna ritningar på mässhakar samt förmedla arbeten till bästa möjliga pris.
80. Helge Stengård, Bondarve, f. 1909, klockare i Levide 1948–1976.
81. Elisabeth Bastholm, f. 1866, textilkonstnärinna, 1899–1913 egen ateljé i Göteborg, senare anställd hos Licium, d. 1951. – A. Branting, Textil skrud i svenska kyrkor, s. 176. O. Bexell, Liturgiens teologi hos U. L. Ullman, s. 438.
82. H. Larsson ("Peder Gute"), Värdefull vävnad skulle brännas. Raä till PÅ 3/2 1977, PÅ till raä 18/9 1978, ATA. H. Jakobsson, "Såsom en hälsning från en föregångare ...", s. 81–85. B. Stolt, Skulle slängas 1957 – i dag en stor sevärdhet. Harald Jakobsson tackas för information om vävnadens tillvaratagande.

83. I det danska väldet ersattes mässkjortan vid reformationen som underplagg till mässhaken av röcklinet. De röcklin som noteras i 1594 års inventarium har 1680 i regel ersatts med mässkjortor. Att detta icke skett i Levide torde bero på att kyrkoherde Briant var dansk och enligt beslut vid domkapitelssammanträde 21/7 1686 hade särskilt tillstånd att hela sitt liv predika på danska. Han har tydligen också följt den danska seden att använda röcklin under mässhaken. – O. Havré, Från Brömsebrofreden till 1800-talet, s. 93–94. B. Stolt, Kyrklig skrud enligt svensk tradition, s. 70. Lemke, s. 315.
84. Maria Thomasine Bergman, f. 1815, d. 1876, g. m. prosten i Levide Thure Bergman. – Nyberg s. 39.
85. Johanna Maria Fredrika Stenberg, f. 1834, d. 1920, g. 1865 med C. F. Reuser, sedermera kpr. i Stenkyrka. – Nyberg, s. 533.
86. Annexförsamlingen Gerum skaffade sin första prästkappa 1820–1821. Att moderförsamlingen Levide dröjde till 1850 beror på att prästkappan uppfattades som en del av den prästerliga ståndsdräkten. – B. Stolt, Kyrklig skrud enligt svensk tradition, s. 18 f.
87. Gustaf Adolf Unnéus, f. 1783, gravör, d. 1873. – Hallgren, s. 509. M. Gustafson i Wisby Stifts-Tidning N:o 5, 1828. Unnéus ritade sedermera sigill också för andra stift. Calmar domkapitels circulaire N:o 105, 14/8 1831, Wexjö Stifts-Tidningar N:o 7, 31/7 1832.
88. L. Karlsson, Medieval ironwork in Sweden II, s. 273.
89. Förteckning över mynten av Nils Ludvig Rasmusson 5/9 1958, Dnr 1574/58, ATA.
90. Karl XIV Johans porträtt anskaffades 1832 genom domkapitlets förmedling till ett antal kyrkor och präster på Gotland. – B. Stolt, Ett kungaporträtt på Gotland, s. 71–83.
91. Vid ringning, särskilt i samband med kungliga begravingar, sändes en ringklubba mellan socknens gårdar för att meddela turordningen för ringnings utförande. Sådana förvaras i Nordiska museet och GF. – N. Lithberg, Gotländska ringklubbor, s. 65–77. B. Radhe, Ringklubbor och andra klubbor, s. 83–85.
92. B. Olén, Sakristitavla, s. 93–94. – Erik Olson, f 1901, konstnär, medlem av Halmstadgruppen, d. 1986.
93. Konserveringsrapport av Sam Svensson 20/2 1965 jämte 14 fotografier, ATA, kopia i GF. S. Strand, Votiv- och prydnadsskepp på Gotland, s. 38. E. Lundmark, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands fornsal, s. 62. Boken om Levide, s. 22. Enligt Ragnar Olofsson kan skeppet vara en gåva från en i Levide ingift släkting till skeppsbyggaren.
94. Utförlig beskrivning av G 75–77 i Sveriges runinskrifter 11, Gotlands runinskrifter, s. 109 ff. Äldre avbildning av G 77 även tuschteckning av P. A. Sæve i Gotländska samlingar 3 nr 547, UUB. Enligt skrivelse 12/12 1972 från G. Svahnström till pämb ansågs inte runstensfragmentet av G 75 i altarnischen utgöra hinder för insättande av ett kassaskåp. – Levide O 6.
95. Brev från A. A. Sjögren till raä 2/7 1910, 25/8 1916, från Nils Pettersson till raä 29/9 1915, 30/12 1915.
96. G. Lindström s. 90. K. Kristiansson, Gotländska inskriptioner, ViLA.
97. Dotterns namn var Märtha. – Lemke s. 316.
98. I samband med restaureringen 1903 konstaterades att gravstenen innehöll fyra barnkistor. – Uppgift av f. klockaren Harald Jakobsson. Redan vid 1830 års inventering var årtalen oläsliga. A. Snöbohm ("Alf"), Den siste Danske presten i Lefvide.
99. Carl Olofsson Gothlander, f. 1657, kyrkoherde i Levide 1712, d. 1727, gift med 1. Ingrid Kock, 2. Maria Schmidt. – Lemke s. 317–318.
100. Boken om Levide s. 181.
101. Boken om Levide s. 156.
102. Boken om Levide s. 199.
103. Boken om Levide s. 138.
104. G. Lindström s. 90, K. Kristiansson, Gotländska inskriptioner, ViLA.
105. K. Kristiansson, Gotländska inskriptioner, ViLA. O. W. Wennersten, s. 130.
106. Samma problem hade mött biskopen vid visitationer i Eke (SvK, Go VI s. 528 f.)
107. G. och K. Svahnström, Måleri på Gotland 1530–1830, s. 136. – Porträtten på epitafiet föreställer sannolikt, med början från vänster i den översta raden: Märten f. 1657, kyrkoherde Briant och hans maka Anne, Johanna f. före 1655, Bodilla f. 1660, mellersta raden: Qvist f. 1661, Märtha f. 1663, Mette f. 1665, Anna Catharina f. 1667, Johanna Maria f. 1670, Margareta (födelseår okänt), nedre raden: Hercules f. 1659, Ludvig f. 1671, Carl f. 1671, Märtha f. 1656. – A. Snöbohm ("Alf"), Den siste Danske presten i Lefvide, Nr 39. B. Stolt, Kyrkoherde Briants minnestavla. Densamme, Vem är det fjärde barnet Briant? K. Felderman, Apropå epitafiet i Levide kyrka. D. Gadd, Slakten Briant, s. 6.
108. 1707 års hedengrahtavla är försättsbild i Julbok för Västerås stift 1907. Den beskrivs i K. Hult, En minnestavla i Sätters kyrka, s. 101–104. Texten är utförd av Hedengrahn, figurerna av C. Haton. – E. Hultsmark – C. Hultsmark – C. B. Moselius, Svenska kopparstickare och etsare 1500–1944, s. 145. – Ambrosius Hedengrahn, kanslist i Kungl. Maj:ts kansli, tecknare och kopparstickare, f. 1660 i Hedemora, d. 1741 i Stockholm. Tecknade ett stort antal minnestavlor.
109. Psalmodikon, lång fyrkantig resonanslåda med en sträng, som spelas med stråke, uppfunnen 1830 av kyrkoherden och hovpredikanten J. Dillner och använt för att ackompanjera psalmsång.
110. P. A. Sæve, Anteckningsbok, Gotland I s. 94, UUB. Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and German books printed in other countries, s. 985. Hain s. 165.
111. Grönwall, Samuel Christopher, d. 1839, klockgjutare i Stockholm 1825–1838. – L. M. Holmbäck, Klockor och klockringning, s. 92.
112. Grönwalls viktuppgift enligt anteckning 28/9 1832 på "Contract October 1832", Levide O 1, ViLA. – L. M.

Holmbäck, Visby stifts kyrkklockor III, Södra tredingen, s. 51–52, med viktuppgift c 780 kg. – I. Rohr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, s. 178–179, med viktuppgift 731 kg. Inräknat är då en kläpp som antas väga 5% av själva klockans vikt, varför vikten av klockan utan kläpp

måste ha uppskattats till 700 kg. – I. Rohr, Vad väger kyrkklockorna? s. 5.

113. M. Åmark, Sveriges medeltida kyrkklockor, s. 176–177.

114. Enligt f. klockaren i Levide Harald Jakobsson, som hört detta av f. klockaren i Gerum Knut Johansson.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Eksta

Kyrkoarkivet i Eksta prästgård: Vis och inv 1915–1959 (i Eksta N 4), inv 1846–1945 (i Eksta N 5), div hdlr rörande Levide kyrka 1846–1945 (i Eksta O 4).

Fardhem

Kyrkoarkivet i Fardhems prästgård: yngre arkivalier, bl a kst prot 1885–1903 (K II:2), 1903–1922 (K II:3), 1922–1932 (K II:4), 1932– (K II:5), kråd prot 1885–1903 (i K II:2), 1903–1922 (i K II:3), 1922–1932 (i K II:4), 1932–1958 (K III:1), 1959–1973 (K III:2), 1974– (K III:3), räk huvudbok 1948– (L Ia:2), räk spec 1895–1965 (L Ib:2), 1966– (L Ib:3), vis prot och inv 1881–1915 (N 3), 1949– (N 4), hdlr rörande rest 1956–1957 (O 3), hdlr rörande kyrka och kyrkogård 1953– (O 6), ritningar till dörrar och fönster i kyrkan av C. W. Pettersson 1898, 2 blad (O 7), hdlr rörande kyrkans restaurering 1967– (O 11).

Stockholm

KB: J. Wallin, *Analecta Gothlandensia I* (acc. 1989/90, olim Dep. 32); C. G. Hilfeling, *Resedagbok 1799* (F. m. 57:6).

Raä, ATA: Levide kyrka, handlingar och bilder; inv 1830; J. H. Wallman, *Öländska och gotländska fornlemningar*, 1830, fig. 36; P. A. Säve, *Atlas 1850 pl. 46*: gravsten med årtal 1558; Densamme, *Reseberättelse 1864 s. 205–208*: skisser av exteriör från nordost, ljusstake, glasmålning, runstensfragment, svärdslipningssten; vykort: kyrkan från sydost vid sekelskiftet; snabbinventering av R. Gabrielsson 1924; handlingar rörande restaureringen 1956–1957; konserveringsrapport av Erik Olsson 23/3 1957, jämte 42 fotos i sv/v och 3 i färg; restaureringsrapport 17/2 1958 av C.-F. Mannerstråle, förteckning 5/9 1958 över mynt funna vid restaureringen 1956–1957 av N. L. Rasmusson; handlingar rörande konservering av votivskepp jämte konserveringsrapport 20/2 1965 av Sam Svensson, jämte 14 fotos.

Raä, Ikonografiska registret: kartotek och fotosamling.

Raä, Kulturhistoriska byråns arkiv: ritning 1892 till orgelfasad, av Gustaf Pettersson, till uppvärmning, fönster i norra muren, fönsterglas i övriga fönsteröppningar och av nya dörrar, av Nils Pettersson, 3 blad ritningar till restaurering 1954 av N. A. Rosén, 2 blad elinstallation 1954 av K. Magnusson, 2 blad utvändig restaurering 1954 av f: Restaureringsteknik.

SHM: Katalog.

Uppsala

ULMA: Fr. Bergman, Lewede (acc. nr 197:83:31).

UUB, handskriftsavdelningen: P. A. Säve, *Anteckningsböcker, Gotland I s. 94 (S 40 m), II s. 94–96*: skisser av kyrkan från nordost, av ljusstakar, crucifix och gravsten i golvet i tornkammaren (S 40 n). Densamme, *Gotländska sägner 1, 3 (R 623:I, III)*. – Inventariebok för Gotlands södra treding 1594 med senare tillägg, avskrift 1915 (S 170 c). – M. Gustafson, *Samlingar till Gotlands historia. Södra Tredingens kyrkor och Pastorer till År 1835 (S 170 e:3)*.

UUB, kart- och bildavdelningen: P. A. Säve, *Ritningar, Aquarelskitzer och handskrifna utkast om Gotländska fornföremål, mapp nr 73 (S 170:2)*: gravsten över Iacob Malgar, bildsten (nr 3), stenkors vid Dals, klockinskrift efter Fr. Bergman. Ett vykort från c 1900, exteriör från sydost.

Visby

GF:s arkiv: Levide kyrka, handlingar och bilder; accessionskataloger; teckningar av Johan Kahl 1887: interiör med predikstol (C 11800:10), korportal (B 1340:82) och långhusportal (B 1340:83); L. Fegraeus, *Gotländska bomärken*; C. Bolin, *Bomärken begagnade i slutet af 1700 och i början af 1800 talen på Gottland ur storskiftes- m. fl. handlingar, 1909–1913*; N. V. Söderberg, *Register över gotländska nyhetstidningar, som börjat och upphört utkomma under tiden 1811–1888*; – Densamme, *Register till Gotlands Allehanda 1873–1913, 1914–1925, 1926–1935*; Raä:s fornminnesinventering.

ViLA: För beskrivningen värdefulla uppgifter finns i följande avdelningar:

Levide kyrkoarkiv: Sst prot 1802–1833 (K I:1), 1834–1852 (K I:2), 1852–1865 (K I:3), kst prot 1863–1864 (i K I:3), 1864–1871 (K I:4), 1871–1885 (K II:1), kr prot 1817, 1826, 1833 (i K I:1), 1859 (i KI:4), 1871–1872 (i KII:1), räk huvudbok 1802–1947 (L Ia:1), räk spec 1796–1894 (L Ib:1), räk kladd 1873–1905 (L Ic:2), räk div 1863–1886 (L Ic:4), vis prot och inv 1800–1805 (N 1), 1802–1876 (N 2), hdlr rör kyrka och kyrkogård 1833–1910 (O 1), ritning, förslag till uppvärmning 1897 med påtecknat godkännande av Kmt 28/4 1899 (O 3). – Visby domkapitels arkiv i ViLA: Inventariebok för sudertredingen 1594 (D II:1), H. Spiegel, inv 1680–1682 (D II:3), vis prot 1690, 1711, 1714 (F Ia:1). – Avskriftssamlingen: *Gotländska kyrkoräknenskaper 1614 (A 84; original i Reg. 108B, Rigsarkivet, Kö-*

penhamn). – K. Kristiansson, Gotländska inskriptioner (Avskriftssamlingen A 80, original i P III:15, 1887). – J. Larsson, Gotländska Får- och Bomärken Samlade och nedtecknade af Joh. Larsson AO 1927. H. Pettersson, Topografiskt register över gotländska gårdar, upprättat 1975–1976.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Ambrosiani S., Gotländska kyrkoinventarier, Sthlm 1912. – Densamme, Våra grafstenar. Ett till förintelse dömdt personhistoriskt material, i: Personhistorisk tidskrift 7 (1905), s. 117–122.

Amér E., "Av slät gärning, ödmjuk och stark". Några ord om LEVIDE kyrkas restaurering, i: Julbok till församlingarna i Visby stift 35, Visby 1957.

Andersson A., Die Glasmalereien des Mittelalters in Skandinavien, Sthlm 1964.

Bexell O., Liturgiens teologi hos U. L. Ullman, Bibliotheca theologiae practicae 42, Sthlm 1987.

Boken om Levide, Levide (tr. Visby) 1989.

Boström R., Vickleby kyrka, Sveriges Kyrkor vol 193, Sthlm 1983. – Densamma, se Strömbom.

Branting A., Textil skrud i svenska kyrkor, Sthlm 1920.

Brunius C. G., Gotlands konsthistoria III, Sthlm 1866.

Bucht G., Härnösands stads historia II, Uppsala 1945.

von Busch P.- Haasum S.- Lagerlöf E. Skeppsristningar på Gotland, Sthlm 1993.

Carlsson S., Sveriges kyrkorglar, Lund 1973.

Edholm D., Orgelbyggare i Sverige 1600-1900 och deras verk, Sthlm 1985.

Felderman K., Apropå epitafiet i Levide kyrka, i: GA 21/11 1994.

Elgenstierna G., Den introducerade svenska adelns ättartavlor III, Sthlm 1927; VII, Sthlm 1932.

Fähræus F., Dopfuntarna, deras tillbehör och placering på Gotland under medeltiden, Sthlm 1974.

Gadd D., Släkten Briant. Stora Banna i Lärbro, Visby 1937.

Geologiska Kartbladet Ser. Aa, No 164. Hemse. Uppmätt 1896–1906. Tryckt 1925.

Gotlands läns hushållningssällskap 1791–1941, Uppsala 1945.

Gotländska kyrkor i ord och bild, se Wennersten.

Gustafsson E., Den romanska stenkyrkan i Atlingbo. Antikvariskt arkiv 12, Sthlm 1959.

Hallgren C. J., Gotländska släkter I, Visby 1926.

Hain L., Repertorium bibliographicum II:I, Berlin 1925.

Havrén O., Från Brömsebrofreden till 1800-talet, i: Visby stift i ord och bild, Sthlm 1951, s. 81–118.

Holmbäck L.-M., Klockor och klockringning, Sthlm (tr. Malung) 1951. – Densamme, Visby stifts kyrkklockor III, södra tredingen, i: Hälsning från de hundra kyrkornas ö, Visby 1959.

Hult K., En minnestavla i Sätters kyrka, i: Julbok för Västerås stift 3, Västerås 1907.

Hultsmark E. – Hultsmark C. – Moselius C. B., Svenska kopparstickare och etsare 1500–1944, Uppsala 1944.

Jakobsson H., "Såsom en hälsning från en föregångare...": i: De hundra kyrkornas ö 61, Visby 1983.

Jansson S. B. F. – Wessén E., Sveriges runinskrifter 11, Gotlands runinskrifter 1, Sthlm 1962.

Karlsson L., Medieval Ironwork in Sweden I-II, Sthlm (tr Uddevalla) 1988.

Kyhllberg O., Gotland mellan arkeologi och historia. Om det tidiga Gotland, Theses and papers in archaeology, 4, Sthlm 1991.

Lagerlöf E., Var träkyrkan från Eke en stavkyrka? G Arkiv, 1973. – Densamme, Ristat och målat i Boge kyrka, G Arkiv 53, Visby 1981.

Lagerlöf E. – Svahnström G., Gotlands kyrkor. En vägledning, Sthlm (tr. Kristianstad) 1991. (4. uppl.)

Larsson H. ("Peder Gute"), Värdefull vävnad skulle brännas. Hänger nu i monter i Levide kyrka, GA 9/8 1979.

Lemke O. W., Visby stifts herdaminne, Örebro 1868. – Densamme, Supplementblad till Visby stifts herdaminne 1868–1892, Visby 1892.

Lindblom A., Utsikt från Skansen, Sthlm 1952.

Lindquist S.-O., Sockenbildningen på Gotland. En korologisk studie, V G Arkiv 53, Visby 1981.

Lindström G., Anteckningar från Gotlands medeltid II, Sthlm 1895.

Lithberg N., Gotländska ringklubbor, i: Fataburen 1913, Sthlm 1913.

Lundberg E., Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden. Sthlm 1940.

Lundmark E., Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands fornsal. Handkataloger II, Sthlm 1925.

Melefors E., Byngen Smissen och Listar. 1983.

Nerman B., Minnesteckning över T. J. Arne, i: VHAA Årsbok 1969, Sthlm 1969.

Nylén E. – Lamm J. P., Bildstenar, Sthlm 1987 (2. uppl.).

Olén B., Sakristitavla, i: Kyrklig förnyelse 1954, Kallinge 1954.

Olofsson R. (utg.), Boken om Levide, Levide (tr. Visby) 1989.

Pernler S.-E., Gotlands medeltida kyrkoliv, Visby 1977. – Densamme, En mässa för folket?, i: Mässa i medeltida socken, Skellefteå 1993, s. 102–122.

Radhe B., Ringklubbor och andra klubbor, i: Från gutabygd 1979, Visby 1979.

Rohr I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, Varberg 1985. – Densamme, Vad väger kyrkklockorna? Ingvar Rohr med besked, GA 19/3 1994.

Roosval J., Begräfa dopfuntar och dopfuntar som punschbordsben och bänkstötter, GA 13/6 1916. – Densamme, Den gotländske ciceronen, uppl. 1, Sthlm 1926, uppl. 2, Sthlm 1950. – Densamme, Die Kirchen Gotlands, Sthlm 1911. – Densamme, Die Steinmeister Gotlands, Sthlm 1918. – Densamme, Gotlands kyrkokonst, i: Visby stift i ord och bild, Sthlm 1952. Även utgiven separat. – Densamme, Medeltida konst i Gotlands fornsal, Handkataloger I, Sthlm 1925.

Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and German books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum, London 1962.

Sjöberg L. och U., Det svenska rummet, Sthlm 1994.

- Snöbohm A. ("Alf"), Den siste Danske presten i Lefvide, i: Gotlands Läns Nyaste Tidning 1865 Nr. 38, 39, 40, 42. – Densamme, Gotlands land och folk (1871), Örebro 1871, 2:a uppl. Visby 1897, facs. Visby 1975.
- Steffen R., Gotländska kyrksnickare under 1600-talet. 1. Jochim Sterling, i: Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 19, Visby 1941. – Densamme, Stenhuggarverket på Gotland och dess utövare under 1600-talet, i: G arkiv X, Visby 1938.
- Stenström T., Problem rörande Gotlands medeltida dopfuntar, Umeå 1975.
- Stolt B., Ett kungaporträtt på Gotland, i: G arkiv 57, Visby 1985. – Densamme, Kyrklig skrud enligt svensk tradition, Sthlm 1964. – Densamme, Kyrkoherde Briants minnestavla, i: GA 24/8 1994. – Densamme, Paul Wäfware – Hercules Briants svärson?, i: GA 1/4 1995. – Densamme, Skulle slängas 1957 – i dag en stor sevärdhet: Den fantastiska historien om flamsk- vävnaden på väggen i Levide kyrka, i: GA 12/8 1995. – Densamme, Vem är det fjärde barnet Briant?, i: GA 9/11 1994. – Densamme, Gotlandskyrkornas altaren, i: De hundra kyrkornas ö 57, Visby 1979.
- Strand S., Votiv- och prydnads skepp på Gotland, Visby 1981.
- Strelow Hans Nielsson, Cronica Guthilandorum, Köpenhamn 1633.
- Strömbom (Boström) R., Calcarius, en gotländsk stenhuggareverkstad under 1100-talets slut och 1200-talets förra hälft, i: Konsthist. Tidskrift 11, Sthlm 1942, h. 4.
- Svahnström G., se Lagerlöf E.
- Svahnström G. och K., Måleri på Gotland 1530–1830, Visby (tr. Uddevalla) 1989.
- Svenskt silversmide 1520–1850. Guld- och silverstämplar IV, Sthlm 1963.
- Sveriges runinskrifter, se Jansson S. B. F.
- Säve P.A., Kors på Gotland, i: Sv. Fornminnesfören. Tidskr. 2, Sthlm 1873–74. – Densamme, Svenska sagor och sägner 12:2, Gotländska sägner upptecknade av P.A. Säve, Upsala 1961.
- Söderberg B. G., De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, Lund 1942.
- Thunmark-Nylén L., Om de gotländska kyrkornas ålder, G Arkiv 52, Visby 1980.
- Tidmark N., "Kastalerna" eller tornborgarna på ön Gotland, Visby 1936.
- Trotzig G., En arkeologisk undersökning i Garda kyrka på Gotland, i: Fornvännen, Sthlm 1970. – Densamme, En stavkyrka i Silte, G Arkiv 44, Visby 1972.
- Tuulse A., Borgar i Västerlandet. Sthlm 1952.
- Utas A:son J., Om gotländska valv. Examensarbete vid Chalmers Tekniska Högskola 1971. Stencil.
- Wase D., De strelowska kyrkoårtalen, i: Fornvännen 90, Sthlm 1995, s. 83–93. – Densamme, Jag bedriver ingen hetsjakt på Strelow, i: GA 31/8 1995.
- (Wennersten O. W.), Gotländska kyrkor i ord och bild utgifna af Gotlänningens redaktion III, Visby 1900.
- Wessén E., se Jansson S. B. F.
- Åmark M., Sveriges medeltida kyrkklockor, Sthlm 1960.
- Åström T.R., Henrik Krüger, i: Svenskt biografiskt lexikon.
- Östergren M., Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplotsindikation, Sthlm 1989.
- Tidningsartiklar: GA 12/9 1922, GA 22/2, 20/6, 24/6 1957, Gotl. 21/6, 24/6 1957, G Folkbl 24/6 1957.

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet i VHAA, Stockholm.	RA	Riksarkivet, Stockholm.
GA	Gotlands Allehanda.	Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
G arkiv	Gotländskt Arkiv, Meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvänner, Visby	räk	räkenskaper.
GF	Gotlands Fornsäl, Visby.	SHM	Statens Historiska Museum, Stockholm.
G Folkbl	Gotlands Folkblad.	snabbinv	en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde utförd under åren 1917–32. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.
Gotl	Gotlänningen.	st prot	sockenstämmoprotokoll.
inv	inventarieförteckning.	SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium.
inv 1830	en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA.	ULMA	Dialekt- och folkmålsarkivet, Uppsala.
jb	jordebok.	UUB	Uppsala universitetsbibliotek.
KB	Kungliga Biblioteket, Stockholm.	VHAA	Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademin, Stockholm.
LMV	Lantmäteriverket, Gävle.	ViLA	Visby landsarkiv.
kr prot	kyrkorådsprotokoll.	vis prot	visitationsprotokoll.
PÄ	Pastorsämbetet.	ÖiÄ	Överintendents Ämbetet (efter 1918 K byggnadsstyrelsen), Stockholm.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Hr	Härjedalen	Sk	Skåne	Vs	Västmanland
Bo	Bohuslän	Hs	Hälsingland	Sm	Småland	Ån	Ångermanland
Dr	Dalarna	Jä	Jämtland	Sö	Södermanland	Ög	Östergötland
Ds	Dalsland	La	Lappland	Up	Uppland	Öl	Öland
Go	Gotland	Me	Medelpad	Vb	Västerbotten		
Gä	Gästrikland	Nb	Norrbottn	Vg	Västergötland		
Ha	Halland	Nä	Närke	Vr	Värmland		

Summary

The wooden church

On land belonging to the Mallgård farm – close to the boundaries of the parish of Gerum and the parish of Fröjel – there are foundation stones for a building which, according to tradition, was Levide parish's first church, a wooden church. However, since no archaeological investigation has as yet been carried out on this site this cannot be determined with any certainty.

The location of this assumed wooden church on the periphery of Levide parish by the boundaries of the parishes of Gerum and Fröjel is rather strange. It is possible that the church served all three parishes during the early Middle Ages, or, alternatively, that at that time there was only one parish which was then subdivided into three parishes at a later date.

It is very unusual for the wooden churches from the "missionstiden" – that is to say the period during the 11th and 12th centuries when Christianity was gaining in strength on the Island of Gotland – to have been located in another place in a parish than the Romanesque stone churches which as a rule they preceded on Gotland. In general when excavation work has been carried out the remains of the original wooden church are found within the line of the walls of the medieval stone church. Unfortunately, however, we still have insufficient definite evidence (some twelve examples) that stone churches on Gotland were preceded by wooden churches, which means that we must be very careful in our assessments in connection with these questions. According to the report (Appendix 1) to the Central Board of National Antiquities on the excavation work which was carried out in Levide Church during the restoration of the building 1956-57, nothing was found which could indicate that a wooden church had existed on the same site. At the same time, however, because the floor of the nave had already been laid with new limestone tiles, the scope of this ar-

chaeological investigation was limited to the chancel with the apse and the ringing-chamber. Furthermore, the investigation of the chancel and the apse was made considerably more difficult by the existence there of stone grave chambers from the 17th and 18th centuries which had undoubtedly destroyed any possible traces of a wooden church that might have existed there.

A date for Levide Church – the year 1058 according to Strelow's Chronicle from 1633 – could possibly refer to a wooden church, but it is uncertain whether this church was on the site of the present church or on the land belonging to the Mallgård farm in the northern part of the parish.

The present church

As is indicated by a number of factors the present church is undoubtedly the oldest stone church on the site. The chancel together with the apse were probably built around the year 1200 and this makes it unlikely that an earlier stone church, which in that case would have been built around 1150 when it is considered that the first stone churches were built on Gotland, should have been pulled down only some fifty years after it had been built. During the investigation work which was carried out in December 1956 no walls of such a type that could have belonged to an older stone church were found. There is therefore the greatest likelihood that the present church is the parish's first stone church.

Levide Church is noteworthy in many aspects. Even the plan of the church (Fig.19), for example, with its triple-aisled nave with nine vaults supported by four pillars and with a small apse on either side of the chancel arch, distinguishes the church as a stranger in the church architecture on the Island of Gotland. This nave has been

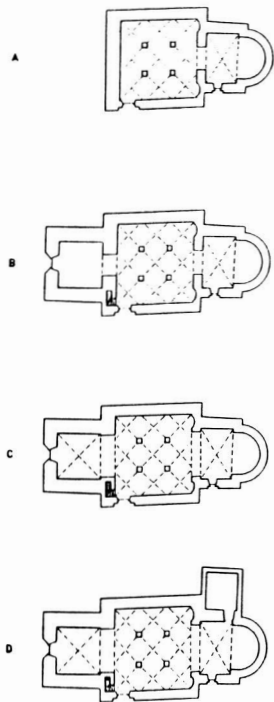

Fig. 137. Kyrkans planutveckling, 1:1000.

The development of the plan of the church. Scale 1:1000.

linked to a square chancel with an apse which are obviously from the same time as the nave, or at least was built after only a short lapse in the building work. On all of their visible sides in the south, east and north, both the nave and the chancel with its apse have been given a frieze of round arcading with small consoles (Fig.24), all of which are differently formed and richly articulated. With the exception of the tower the outside of all of the walls are of finely hewn ashlar blocks. In other words the church belongs to the so-called 'ashlar' type of churches from the early Romanesque period.

The capitals and frieze of the nave doorway also have an unusual design with grotesquely grinning face masks and sculptured birds, an eagle and a dove (Figs.29–31). The latter can be seen in a number of places in the rich variety of Gotland capitals and friezes – among others in Tingstäde Church, both on the south doorway of the nave and on the centre pillar of the nave. These carvings in stone have been attributed to the Gotland master-mason who is considered to have been the first to use the more durable limestone when carving baptismal fonts and capitals. He has been given the anonymous name "Calcarius", and was active during the first half of the 13th century.

It would seem that there was agreement as to the size, plan and design of the whole church from the apse in the east to the tower in the west when the church was going

to be built in the early Middle Ages since it appears that all of the foundation work was carried out during the same phase of building. This is indicated primarily by the profiling of the base of the walls which is the same throughout from east to west. As has been said in the description of the building, the chancel, the apse and the nave have a uniform, arcaded frieze at the crown of the walls. This does not exist in the tower, which also for other reasons probably belongs to a later phase in the construction of the building. The whole of the chancel, the apse and the nave are built of finely hewn ashlar on the external walls and they have therefore not been plastered. The tower, on the other hand, with the exception of the surrounds of the sound openings and the quoins, is built in only dressed blocks of stone and is therefore plastered and limewashed – which is undoubtedly its original treatment. Furthermore, the tower has a Gothic doorway in its west front (Fig.37) which would appear to be original. Strangely enough, however, the high, double sound openings in the belfry are completely round headed, which indicates that they were built before the year 1260 which is the point at which there are good grounds for presuming that the early Gothic style began to dominate in church architecture on Gotland. It is also possible that the surrounds to the sound openings were completely prepared at an early stage in the building and then lay waiting for the tower to be built. This is indicated by the base of the walls throughout the whole building.

And where did the the source of inspiration for this strange church come from? A church whose nave and apses and three aisles with nine vaults supported by four stocky pillars lead one's thoughts to a larger church, to the form and planning of a town church.

In his basic work "Die Kirchen Gotlands" Johnny Roosval writes that Levide Church "was to a great extent built with a no longer existing church in the town of Visby on Gotland as a model. This church had great similarities with the Cathedral in Brunswick (Braunschweig). In plan and section Levide Church is also reminiscent of the St Maria Church in Visby."

Erik Lundberg maintains that it was primarily the Drotten Church in Visby with its powerful pillars and the nine vaults in the nave that was the model for Levide Church. In this connection he also names Vamlingbo Church, Lau Church, and Dalhem Church. As he writes: "Of these churches only Levide shows a direct imitation of the Drotten Church in Visby with four-sided pillars with attached shafts on the corners and with a small chancel with an apse." For this reason Lundberg draws the conclusion that the Levide Church must have been built around the year 1250.

Ragnhild Strömbom (Boström), who bases her opinion on the ornamentation and figure carvings on the nave doorway, attributes the church to master-mason Calcurius' workshop, which was active during the first half of the 13th century. She considers, however, that the doorway in general is from the early Gothic period; "the spiral, tendril ornamentation is of "Calcurius II's" type, although with details – such as two alderleaf-like growths and face masks out of which the creepers grow – which was borrowed from "Calcurius I (compare Grötlingbo Church)."

The Drotten Church in Visby, which can have been the model for Levide Church, was built during the first half of the 13th century, that is to say at the same time as Levide. As in the case of the St Maria Church in Visby – which can also have been a model – it also has sources of inspiration in Westphalia. The German influence on church architecture on Gotland wholly dominated at this time, and during the very active church-building period in the 13th century both master-builders and masons were recruited from the German areas, obviously primarily from Westphalia. These craftsmen then also worked out in the country areas on Gotland where they brought with them their expertise and their ideas from their work on the churches in Visby.

It would therefore seem to be reasonable to assume that Levide Church had a German master-builder/architect when the plan of the church was decided on and when the apse chancel and the nave were built during the first phase of the construction of the building.

Changes to the church during the Middle Ages

Although they had very little impact on the appearance of the church, considerable changes were, however, made to the building as early as the Middle Ages. It was primarily the interior of the nave which was partly transformed as a result of the broadening and heightening of the chancel arch and the tower arches. The chancel arch which was originally very narrow, although probably rather high, (compare Källunge, Anga, Ganthem, Mästerby, Vall and Fardhem churches) was made very wide and high. At the same time – with the aim of modernization – this arch was altered so as to become slightly more of a pointed arch in form. Both of the tower arches were also made considerably wider and higher.

The widening and heightening of the chancel arch and the tower arches made the interior of the church both larger and more unified, which was also undoubtedly the wish of the congregation. Furthermore, a large Gothic window with a mullion was now set in the south wall of the nave. Although stained glass was fitted in the win-

dow at the same time this alteration made the interior of the nave very much lighter.

A scarcely noticeable alteration was made to the nave doorway whereby it became slightly pointed arched as a result of the upper parts of the arches in the whole of the archivolt being altered slightly, and that the top part of the tympanon was given a pointed arch (Fig.29).

It is uncertain as to whether the north doorway of the nave, which obviously was roughly as high and as wide as the chancel doorway, was walled-up at this point. There are distinct traces of this doorway on both the exterior of the north wall of the nave (Fig. 68c) and in the plaster on the interior face of the wall.

A very clearly seen wall joint on the exterior of the south wall of the nave (Fig.68a) bears witness to an alteration to the church which is definitely connected with the south doorway of the nave. Since there is only one joint it seems probable that as early as when the church was being built there was a change in the plan with regard to the placing of this doorway. Initially the intention was that the main doorway should be placed in the middle bay of the nave – that is to say approximately in the middle of the south front of the nave. But these plans were changed in accordance with the Gotland model which meant that the doorway was set in the west bay. Judging from the traces on the wall then the north doorway, if it ever actually existed, was located in the middle bay and this means that the two doorways would have been directly in line with each other across the interior of the church; a placing which could have been of importance, for example, in connection with processions.

It is uncertain whether the tower doorway was built at this point. This is indicated by, among other things, the pointed arch Gothic characteristics of the archivolt, while the capitals and frieze ornamentation and an animal carving, a lion, are more Romanesque in their design (Fig. 38, 40). The doorway is, however, probably contemporary with the tower, which is dated to shortly after the middle of the 13th century – when it can be said that the early Gothic style was beginning to develop.

Restorations

The church has gone through very few changes after the Middle Ages. As far as the walls are concerned the changes are limited to a few window enlargements during the 19th century and the building of the sacristy on the north wall of the chancel at the end of the 18th century.

Repair and maintenance work has, however, been carried out over the years and has primarily been in connection with new external roofing work, the repair and re-

building of the tower spire, and the building of a few windows.

A major restoration of the church was carried out in 1902-03. This had been planned for a long time and was mainly the result of a wish on the part of the congregation to install heating in the church. It was, however, discovered that this would not be possible until the windows and doors had been tightened. As usual one thing led to another and finally an expert had to be engaged to prepare a restoration proposal. This was the master-builder Nils Pettersson from Visby who had previously carried out a number of church repair projects. He presented a detailed restoration proposal which included the installation of a "heating oven", new window surrounds, and new stone colonettes in the sound openings in the tower.

The greater part of this work was carried out during the summer and autumn of 1902. The large windows from the 1830's in the north wall of the nave were replaced by somewhat smaller, round arch windows in "medieval style" with the surrounds on the external face of the wall in hewn limestone.

A number of medieval murals were discovered when work was begun on the plaster on the inner walls. At this time there was an awakening of interest in medieval painting in churches and the St Maria Church in Visby and Dalhem Church had recently undergone extensive restoration work which had treated the old murals with respect. In both of these cases the architect, Axel Herman Hägg (Haig), had supplemented the old murals with new scenes which in general had the work of the Passionmaster, "Passionsmästären" — a painter from the 15th century — as models. This also became the case here in Levide Church.

A very badly-needed and extensive restoration was carried out in 1956-57 on the basis of a proposal by architect Nils Arne Rosén, Stockholm.

As far as the exterior of the church was concerned it was mainly a question of repair and maintenance, but at the same time both extensive and important. The tower spire was completely renovated, the tower was plastered and whitewashed, and all of the roofs — over the nave, the chancel and the apse — were given new external roofing boards.

On the other hand, however, the changes which were made in the interior of the church were much more noticeable. With the exception of the sacristy floor all of the floors were laid with square limestone tiles, although in the chancel the majority of the old gravestones were

retained. In order to avoid the cold from the stone in the wintertime a wooden floor was laid on top of the limestone floor in the pew section of the nave.

The small quatrefoil window above the side altar in the nave, which had been walled-up and partly hidden by the pulpit, was once again opened up and glazed. It now lights the side altar with its small, processional crucifix from the 14th century.

All of the furnishings and most of the fittings and fixtures were given a badly-needed looking over, cleaned and touched up, and sometimes varnished. The organ house was completely re-painted.

The pew arrangement in the nave, which previously had only left a narrow passageway between the four pillars, was now shortened so that the pillars were left completely free. Instead loose chairs were placed in this space, but in such a way that a passage running to the chancel and the high altar was left in the centre.

When this restoration work was in progress an archaeological study was carried out on the parts of the church where the floor had not already been renewed when the study began in December 1956. The excavation work was led by Carl-Filip Mannerstråle whose report to the Director-General of the Central Board of National Antiquities is presented here as an appendix.

With the exception of minor maintenance work there have been no changes nor major repairs made to the church since the restoration work of 1956-57. When this was being written (1995), however, the floor of the chancel — which had become uneven in parts — was being re-laid.

Murals

During the Middle Ages and long after the Reformation the walls and vaults of the church were covered with murals, of which there are still some remains. On the south wall of the nave there is a suite of Apostles and Saints, two and two within arches (Fig.71, 72). Only three of these arches — the most westerly — are, however, original. These were painted in the 15th century by the "Passionsmästären" or by someone from his workshop. The same master has also painted St Christopher and the Infant Jesus on the west wall of the nave near the south doorway (Fig.73). The oldest of all is the ornamental, painted ashlar in red and grey in the chancel arch, which was probably done when the arch was widened and heightened around 1300. Dating from the 17th century, in the apse vault, there are painted acanthus tendrils in blue and black with inscriptions among them.

Stained glass

The church windows undoubtedly had stained glass during the Middle Ages, and fragments of stained glass still existed at the time of P.A.Säve's visit to the church in the mid-19th century (Fig.78). At the top of the south window in the nave there were at that time a number of ornamental panes which, in spite of their fragmentary condition, can be dated to the first half of the 14th century when the church was modernized in the Gothic style and the arches, windows and doorways were given pointed arch forms. It is, however, probable that there was older stained glass in those windows that were not touched by these 14th century alterations.

This applies, for example, to the large, round window in the south wall of the ringing chamber. During the excavation work which was carried out in the church in 1956, at the same time as major restoration work was in progress, a number of fragments of window glass in different colours were found and also some fragments with traces of painting. (Excavation report, Appendix 2). Similar finds were made at the same time in both the chancel and the apse, which indicates that the windows in this part of the church also originally contained stained glass.

Furnishings

A processional crucifix with the end-plates decorated with carved evangelist symbols has been dated to the first half of the 14th century (Fig.86).

A foot which originally belonged to a baptismal font from the middle or the second half of the 12th century. The foot has a hole for emptying the font and four strongly projecting heads – two human heads, a lion's head and a monster's head (Fig.106).

Four picture-stones have been preserved. One has a fragmentary runic inscription and is used today as the cover-stone for the high altar (Fig.81). Another, now in two pieces, was at one time used as the sides in a burial chamber under the floor in the western part of the nave (Fig.132). There are also two trapezoidal slabs with crosses but no text (Fig.133) and a fragment of a reddish limestone gravestone with incomplete text.

Post-Reformation

The altar piece of carved, sculptured, painted and gilded oak and pinewood (Fig.82) has in its middle field an oil-

painting on an oak panel depicting the Last Supper. The painting is from 1663 and is attributed to Johan Bartsch the Elder. The communion rail is of pinewood with the painted date 1689 (Fig.84).

The pulpit consists of a polygonal pulpit-box, a pine-wood canopy, a pinewood stair and a limestone pulpit plinth (Fig.87). It is considered to be the work of the church carpenter Jochim Sterling and is decorated with paintings of the Evangelists. The paintings are from 1689 and are probably the work of Andreas Hamborger.

The choir stall (Fig.94) has the date 1685 and was painted by Rasmus Bartsch in 1689. The pews in the nave probably date from around the year 1700, and according to a painted date they were decorated in 1702.

The organ (Fig.102) was built in 1892 and has five stops. One of the hymn-boards (Fig.100) is a simple variant of the type of hymnboards which were made around the middle of the 18th century.

The baptismal font from the mid-17th century (Fig.103) has the painted date 1662. The painted decorations are attributed to Johan Bartsch the Elder. There is a pewter baptismal bowl belonging to the font from the same time. Both the chalice and the paten – which were made in 1783 – have Latin inscriptions that probably come from their medieval predecessors. The knot on the stem of the chalice is medieval, with six rhombic fields with the name IHESUS (Fig.109). A silver wine flagon from the beginning of the 17th century (Fig.112). A communion wafer box which was donated to the church in 1731 (Fig.114). Two engraved glass carafes which were bought around 1870. Pewter viaticum vessels and their pinewood box bought in 1841 (Fig.111). Two chandeliers donated at the end of the 17th century. Two pewter candlesticks with profiled shafts which were donated, according to an engraved date, in 1662 (Fig.118).

A red chasuble bought in 1839. A Flemish woven fabric from the 17th century in a display case in the ringing-chamber (Fig.121). Two oak collection trays of the 18th century type (Fig.123).

On the north wall of the chancel there is a sepulchral tablet (Fig.135) of sculptured, gilded and painted sandstone. The painting work was done by Andreas Hamborger in 1689. The church bell was re-cast in 1832 (Fig.136). According to a text in Low German round the mouth of the bell its predecessor was cast in the year 1467.

FÖLJANDE KYRKOR PÅ GOTLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

- Akebäck, band I:5, volym 35
 Ala, band IV:4, volym 84
 Alskog, band V:2, volym 118
 Alva, band VI:4, volym 137
 Anga, band IV:4, volym 84
 Ardre, band IV:5, volym 97
 Atlingbo, band III, volym 54
- Bara, band IV:1, volym 61
 Barlingbo, band I:4, volym 33
 Björke, band I:5, volym 35
 Boge, band II, volym 42
 Bro, band I:3, volym 42
 Bunge, band II, volym 42
 Burs, band VI:1, volym 115
 Buttle, band IV:3, volym 68; tillägg i
 band IV:6, volym 101
 Bäl, band II, volym 42
- Dalhem, band IV:2, volym 66
- Eke, band VI:6, volym 156
 Ekeby, band I:4, volym 33
 Eksta, band VIII:1, volym 178
 Elinghem, band II, volym 42
 Endre, band I:4, volym 33
 Eskelhem, band III, volym 54
 Etelhem, band V:1, volym 105
- Fleringe, band II, volym 42
 Fole, band I:3, volym 31
 Follingbo, band I:5, volym 35
 Fröjel, band III, volym 54
 Färö, band II, volym 42
- Gammelnarn, band IV:5, volym 97
 Gann, band II, volym 42
 Ganthem, band IV:2, volym 66
 Garde, band V:3, volym 145
- Gerum, band VII:3, volym 219
 Gnisvärds kap, band III, volym 54
 Gothem, band IV:1, volym 61; tillägg i
 band IV:6, volym 101
 Gotska Sandöns kap, band II, volym 42
 Guldrupe, band IV:3, volym 68
 Gunfiauns kap, band IV:5, volym 97
- Hall, band II, volym 42
 Halls kap, band II, volym 42
 Halla, band IV:2, volym 66
 Hangvar, band II, volym 42
 Hejde, band III, volym 54
 Hejdeby, band I:4, volym 33
 Hejnum, band II, volym 42
 Hellvi, band II, volym 42
 Hemse, band VI:3, volym 131
 Hogrän, band III, volym 54
 Hörsne, band IV:1, volym 61
- Klinte, band III, volym 54
 Kräklingbo, band IV:4, volym 84
 Källunge, band II, volym 42
- Lau, band VI:7, volym 165
 Levide, band VII:4, volym 220
 Linde, band VII:2, volym 186
 Lojsta, band VII:1, volym 172
 Lokrume, band I:3, volym 31
 Lummelunda, band I:1, volym 3
 Lye, band V:1, volym 105
 Lärbro, band II, volym 42
- Martebo, band I:1, volym 3
 Mästerby, band III, volym 54
- Norrlanda, band IV:1, volym 61; tillägg i
 band IV:6, volym 101
 När, band VI:8, volym 212
- Othem, band II, volym 42
- Roma sockenkyrka, band I:5, volym 35
 Rone, band VI:5, volym 150
 Rute, band II, volym 42
- Sanda, band III, volym 54
 S Olofsholms kap, band II, volym 35
 S Äulas kap, band II, volym 42
 Silte, band VIII:3, volym 215
 Sjonhem, band IV:3, volym 68; tillägg i
 band IV:6, volym 101
 Sproge, band VIII:2, volym 191
 Stenkumla, band III, volym 54
 Stenkyrka, band I:1, volym 3
 Stånga, band VI:2, volym 125
- Tingstäde, band I:2, volym 21
 Tofta, band III, volym 54
 Träkumla, band III, volym 54
- Vall, band III, volym 54
 Vallstena, band II, volym 42
 Viklau, band IV:3, volym 68
 Visby, Domkyrkan, kyrkobyggnaden,
 band XI:1, volym 175
 Visby, Domkyrkan, inredning, band XI:2,
 volym 202
 Visby, Helge Andrs ruin och Hospitalet,
 volym 184
 Visby, S Clemens, volym 169
 Visby, S Nicolaus, volym 169
 Vänge, band IV:3, volym 68
 Väskinde, band III, volym 54
 Västergarn, band III, volym 54
 Västerhejde, band III, volym 54
 Väte, band III, volym 54
 Östergarn, band IV:5, volym 97

UNDER UTARBETNING: Näs, Hablingbo.

VOLYM 220

GOTLAND

Band VII, häfte 4

Fardhems ting

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket
Medgivande 96. 0285

ISSN 0284-1894
ISBN 91-7209-028-6 (inb.)
ISBN 91-7209-045-6 (hft.)